

Віра Науменко

ЧИТАНКА

4

Частина 2

В.О. Науменко

Читанка

Підручник для 4 класу

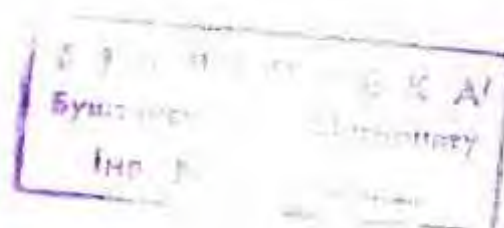
У двох частинах

Частина 2

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*

Київ
«Навчальна книга»
2004

ББК 81.2УКР-93
Н34

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист Міністерства освіти і науки України
№ 1/11-1008 від 12.03.04 р.)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— прочитай, поміркуй

— попрацюйте разом

— завдання й запитання на повторення

— це цікаво знати

Науменко В.О.

Н34 Читанка: Підруч. для 4 кл.: У 2 ч. – К.: Навч. книга, 2004.

ISBN 966-7943-98-4

Ч. 2 – 128 с.: іл. – ISBN 966-7943-85-2

ББК 81.2УКР-93

ISBN 966-7943-98-4
ISBN 966-7943-85-2 (Ч.2)

© В.О. Науменко, 2004
© М.С. Баликін, М.О. Данченко,
І.М. Смирнова, художнє
оформлення, 2004
© ТОВ «Навчальна книга». 2004

В КРАЇНІ ФАНТАЗІЇ

Мабуть, кожному подобається фантазувати. У мріях можна помандрувати в невідомі краї, пережити цікаві пригоди, побачити себе сміливим, сильним, витривалим.

Фантазія має чарівну силу. Вона піднімає нас над світом, ніби на крилах, робить життя цікавішим, привабливішим.

Читаючи твори, вміщені в цьому розділі, ти побуваєш у країні фантазії, познайомишся з її мешканцями — персонажами творів. Придивись до них. Прислухайся до їхніх думок. Можливо, мрії цих героїв сподобаються тобі і допоможуть у житті.

Повість

Ти вже знаєш, що повість — більший за розміром, ніж оповідання, художній твір, у якому йдеться про різноманітні події з життя персонажів. Пригадай назви повістей та їх авторів, з якими ти познайомився в першій частині «Читанки». Про кого в них розповідається? Які події з життя головних персонажів у них описано?

Про цікаві вигадки та мрії твоїх ровесників ти прочитаєш в уривках із повістей Юрія Збанацького та Анатолія Костецького.

ЮРІЙ ЗБАНАЦЬКИЙ

(1914—1994)

Ти вже читав оповідання Юрія Збанацького. Але письменник написав ще й багато повістей. Про хлопчика Данька, який проводив канікули в дідуся й бабусі на березі

Чорного моря, ти прочитаєш в уривку з повісті «Морська чайка».

- Читаючи, поміркуй, чому повість так називається.

МОРСЬКА ЧАЙКА

(Уривок)

Дорослі часто кажуть: ніколи вгору глянути. Я раніше дивувався собі — як це так? Адже я міг скільки завгодно дивитися в синє непроглядне небо. То чи заважав хто дивитися вгору моїй мамі чи бабусі?

Тепер я знав, що то значило — ніколи вгору глянути. Ну, ось же самі подумайте. На горищі ждала риби моя покалічена чайка. Коська вже, мабуть, майстрував супутника, а я і йому пообіцяв допомагати. П'ятниця кликав мене в будинок відпочинку, бо йому самому не хотілося йти до мами. А тут дідусь пообіцяв узяти з собою на справжню рибну ловлю. Це вам не просте діло — махати з берега або з баркаса вудочкою. Це вам — ловити рибу у відкритому морі, там, де море сходиться з небом, там, де проходять оті таємничі кораблі з манюсінськими, схожими на мачинки віконцями. Отож скажіть, будь ласка, чи мав я час глянути вгору?

Я вже ладен був одразу, кинувши все, сісти на баркаса та й податися з дідусем у море. Але дідусь, дочекавшись своїх помічників, одправив мене додому.

— Я тебе покличу, коли треба буде, — сказав.

Коли я повернувся додому, мама та бабуся вже прокинулися.

— Що це тобі не спиться, Даньку? — здивувалась мама.

— А я дідусеві допомагав, — відповів я.

І мені було так радісно, що я, неначе справжній рибалка, допомагав дідусеві, я був гордий з того, що не проспав сонця.

Але моя бабуся розцінила все це інакше.

— О, вже тому дідові закортіло будити дитину серед ночі.

З тими словами бабуся поставила на стіл пахучі рожеві пундики*, що аж кипіли в маслі, та смажену ставриду.

— Ану ось присувайся до столу та порадуй бабусю. Що ж я тобі — даремно смажила та випікала?

Я й незчувся, як поїв майже всі пундики, бо вони були дуже смачні. А потім взявся за рибу.

— Їж, їж рибку, — припрошувала бабуся. — Бо, бач, у рибалки мітиш, а риби їсти не любиш.

Поки я снідав, мама подалася до моря. Побачивши, що вона купається, я й собі кинув рибу, схопив вудку та побіг на берег.

Мама плавала в морі. О, вона в мене вмє плавати! Ось попрошу маму, щоб повчила, тільки риби наловлю трохи.

Бички клюють, чіпляються на гачок. На моєму кукані** вже плаває з десяток рибин, а мама кличе:

— Даньку, кидай ту вудку, пливи до мене!

— Зараз, мамо.

Мамі, мабуть, наскучило плавати самій. Вийшла на берег, лягла на гальку, спостерігає за поплавцем.

— Як твоя чайка, Даньку?

— Їсть рибу, мов не в себе.

— Житиме, значить?

— Житиме.

Немигаючими очима мама дивиться в море, щось думає. Мені дуже хочеться взнати, про що думає мама, але я не маю часу розпитувати.

— А я теж колись збиралась стати рибачкою, — тихо каже мама.

Я з подивом дивлюся їй у вічі. Чи не жартує?

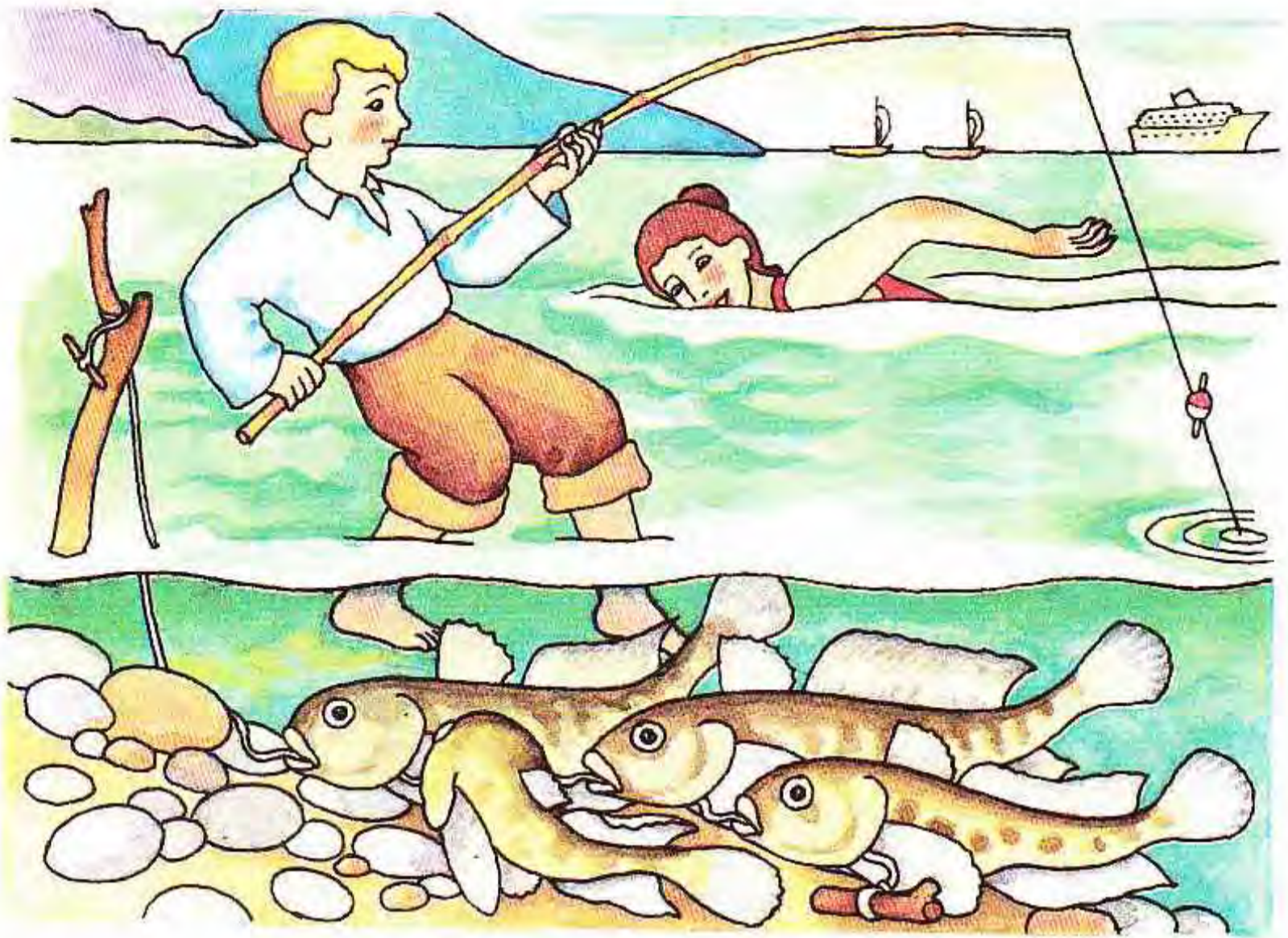
Ні, мама не жартувала. В її великих сірих очах було стільки задуми, стільки ніжності, а в самих

---

*Пундик — пиріжок.

**Кукан — тонка мотузка, на яку нанизують пійману рибу.

зіницях так ласкаво й ніжно переливалося синє море.

— То чому ж не стала?

Мені дуже захотілося, щоб моя мама була рибачкою. Тоді і я вже напевне був би рибалкою. Як дідусь, з самого малечку ходив би в море, допомагав би мамі...

Мама зітхнула.

— Через татуся твого. Завіз він мене... Завіз далеко від моря.

І дивно — мама тихо розсміялась. Схопила мене на плечі. Я випустив із рук вудку і заверещав. Мама не звернула уваги на мій вереск. Занесла мене в море та й затопила з головою у воду.

— Ану плавати, рибалко, плавати, — примовляла вона. — Теж мені — рибалка, а плаває по-собачому. Ану давай разом зі мною, хлопче.

І я забувся про все. Хай ще трохи поголодує моя чайка, хай пожде мене Коська. Я повинен навчитися плавати. Я повинен плавати так, як мама.

Я весело змахував руками, бовтав ногами, випльовував з рота солону воду. І плив. Плив зовсім не гірше від мами.

- Назви головного героя твору. Ким він мріяв стати?
- Що означає вислів *ніколи вгору глянути*? Як його зрозумів Данько? Прочитай.
- Розкажи, як мама вчила сина плавати. Чому з усіх справ хлопчик віддавав перевагу плаванню?
- Поміркуй, як у Данька з'явилася морська чайка. Прочитай про це в повісті.

- Прочитайте уривок з повісті в особах.

* * *

У багатьох країнах морських чайок цінують за те, що вони очищають пляжі та прибережні води від сміття. Тому чайок називають ще береговим патрулем або охоронцями морів.

АНАТОЛІЙ КОСТЕЦЬКИЙ

Анатолій Костецький народився 1948 року в Києві. Він написав багато творів для дітей. Ти вже читав вірші цього письменника. А ще у нього є повісті, у яких він розповідає про дитячі мрії, описує навіть нереальні, фантастичні події. Тому його повісті можна назвати фантастичними.

Наміри героя твору

СУПЕРКЛЕЙ ХРИСТОФОРА ТЮЛЬКІНА, АБО «ВАС ВИКРИТО — ЗДАВАЙТЕСЬ!»

(Уривок)

Удома Христофор дістав зі своєї потаємної схованки під східцями, що вели в будинок, загальний зошит із написом «Наукові ідеї, відкриття, спостереження та результати експериментів». У ньому він занотовував усі

свої ідеї, над якими мріяв попрацювати найближчим часом. Тут були схеми міжпланетних телефонів, креслення дивовижних механізмів та машин, вирізки із газет, де йшлося про ті чи інші таємниці, ще не розкриті наукою. Туди ж Христофор записував влучні думки видатних учених, котрі виловлював з книжок та журналів.

Тюлькін зайшов у хату, поволі перегорнув зошит до останньої сторінки, провів по ній лагідно рукою, а тоді вгорі, відступивши кілька рядків, записав червоним олівцем:

USK-XT

Після цього він покахикав солідно в кулачок і задумливо втупився поглядом у стелю.

Сьогодні Христофор Тюлькін, на його думку, зробив геніальне відкриття і сміливо стукав у двері всесвітньої, гучної і такої солодкої та щемкої слави, — аж подих забивало! Все, до чого він торкався досі своїми талановитими руками, зараз порівняно з його останнім винаходом здавалося нікчемними забавками дошкільнят.

Христофор Тюлькін — прислухайтесь лишень, як звучить тепер це ім'я! — винайшов USK-XT, або, коли розшифрувати цей запис, — «Універсальний суперклей Христофора Тюлькіна»!

Для назви клею Христофор вирішив узяти латинські літери, бо з наукових журналів та книг знав, що саме так учені всього світу називають і закодовують свої відкриття та винаходи. Своє ж ім'я та прізвище він закодував нашими літерами з двох міркувань: по-перше, щоб усі у світі знали — USK винайшов не хтось там за кордоном, а саме він, Христофор Тюлькін, український школяр; по-друге, коли вже по щирості, він не знав точно, як записати латинськими знаками літеру «Х», та й не відчував у цьому гострої потреби — адже вона й так була схожа на латинський «Ікс», а «Т», як відомо, і латиною пишеться так само.

Винайти USK Христофорові спало на думку випадково. Справа в тому, що наприкінці лютого в нього зламалася ключка, за допомогою якої він намірявся врешті-решт подолати свою байдужість до спорту. Точніше, не сама зламалася, а її зламали, й не хто інший, як Бевзь.

Ключка в Тюлькіна була незвичайна, навіть, можна сказати, дорогоцінна. Її привіз Христофорові з Києва рідний дядько, а йому подарував цю ключку нападаючий славнозвісної хокейної команди київського «Сокола»!

Усі хлопці просто марили цим скарбом. Вони ладні були оддати що завгодно, аби хоч кілька хвилин потримати в руках цю чарівну ключку — легеньку, наче пір'їнка, але міцну, мов сталь.

І от якось на черговій зустрічі двох давніх суперників — команд сьомого «А» та восьмого «Б» — ключка потрапила до рук Бевзя. Той грати зовсім не вмів, але прихворів захисник восьмикласників, замінити ніким було, — от і виставили Бевзя, покладаючи надії на його зріст та вагу.

Тюлькін, який за годинником пильно стежив, щоб гравці не затримували ключку, відрахував належні дві хвилини й гукнув Семенові, щоб оддав її суперникам. Але Бевзь лиш зневажливо одмахнувся — мовляв, одчепись, Тюля, — і ключки не віддав: він страшенно сердився, що навіть за допомогою такого чарівного знаряддя не зміг, хоч як силкувався, закинути сьомакам жодної шайби.

Гра, зрозуміло, одразу припинилася, хлопці з'юрмилися навколо Сема й почали вимагати ключку. Той спершу опирався, та коли побачив, що навіть однокласникам його поведінка не подобається, раптом оскаженів, розмахнувся щосили — і вдарив ключкою об бортик...

Усі — і гравці обох команд, і глядачі — тільки зойкнули, а ключка переламалася навпіл і випала з рук Бевзя.

Він спочатку й сам трохи злякався, та потім злісно вилаявся, чвиркнув на лід, заклав руки до кишень — і подався геть з майданчика. Отетерілі хлопці навіть нічого не сказали йому — так вразила їх загибель славнозвісної ключки...

Того дня Христофор до глибокої ночі не лягав спати. Він стуляв до купи половинки ключки — й лише безсило зітхав: здавалося, полагодити ключку неможливо! Можна, звичайно, дощечкою збити половинки або скріпити їх металевим стержнем. Та хіба ж це буде та ключка, що раніше! Ні, вона стане вже зовсім-зовсім інша: важка, неоковирна*, кострубата**, — одне слово, не ключка, а милиця!

Христофор уже хотів був десь закинути уламки, аби вони не завдавали йому горя, та Васько порадив спробувати склеїти ключку столярним клеєм, і Христофорова надія знов ожила.

Майже всю весну й літо витратив Тюлькін на досліді. Він перепробував усі марки клеїв: столярних, синтетичних, натуральних та багатьох інших. Дарма! Жоден клей так і не зміг зростити половинки, хоч майже всі етикетки, особливо етикетки синтетичних клеїв, розхвалювали їхню надійність.

І тут у Христофора вперше в житті прокинулись упертість і завзятість: він дав собі слово будь-що знайти клей, який таки склеїть славнозвісну, горезвісну ключку!

Це трохи гарячкове, але й сповнене непохитної рішучості слово і стало першим кроком Тюлькіна на осяйній дорозі до створення USK-ХТ.

Христофор обладнав собі невеличку лабораторію й заходився експериментувати. Працювати доводилось потай, бо матері й батькові вже давно набридло його, як вони казали, байдикування.

Одного чудового дня чергова суміш, яких безліч виготовив Христофор, так швидко й міцно з'єднала

---

*Неоковірний — зроблений грубо, невміло, недбало.

**Кострубатий — невправний, недоладний, нерівний.

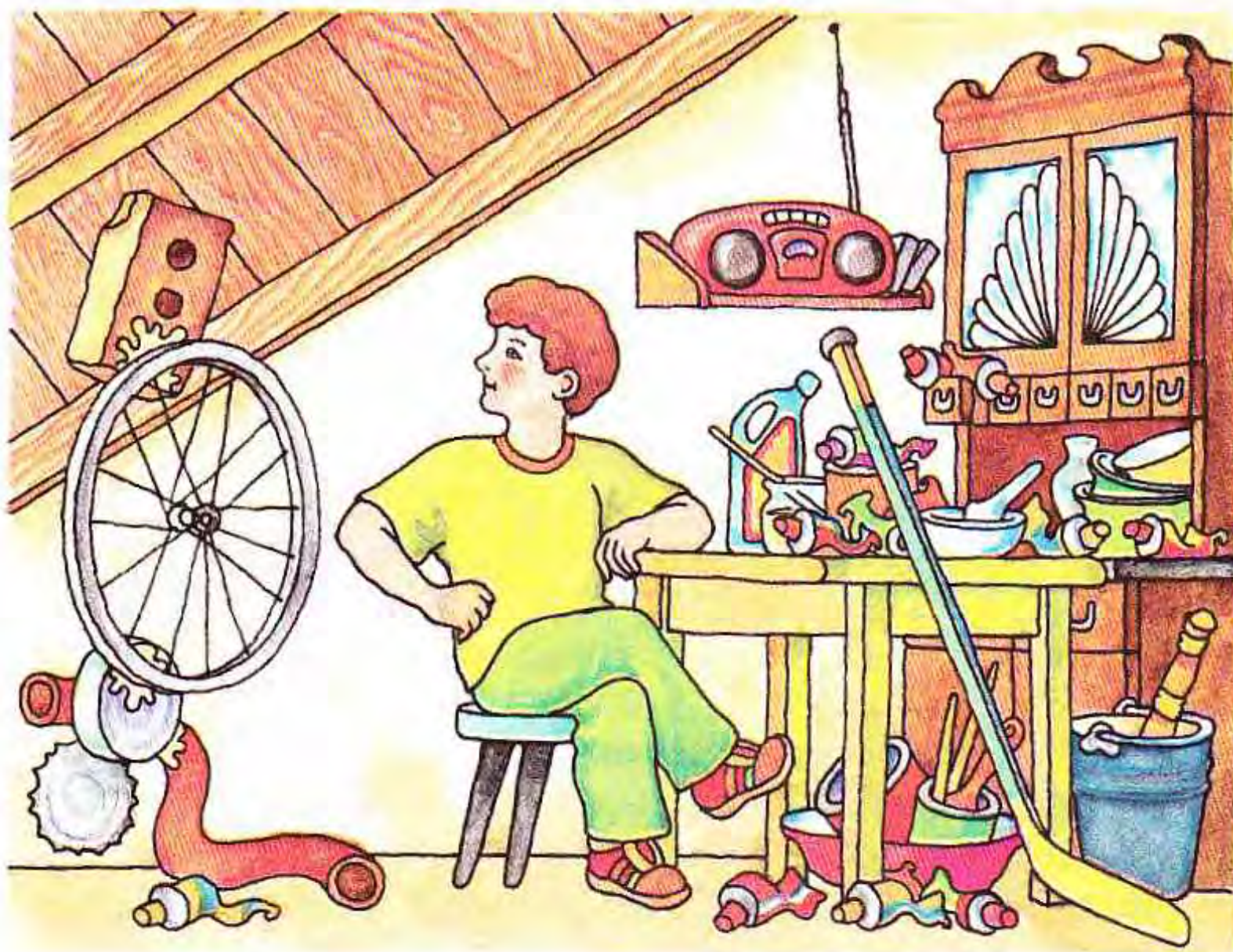

половинки ключки, що хлопець був спершу не повірив у несподіваний і такий жаданий успіх.

Спочатку обережно, а потім із кожним разом усе дужче й дужче він смикав половинки, вигинав ключку, стукав нею об землю, гатив по стовбурах дерев — дарма: ключка не ламалася!

Не вірячи щастю, Христофор удався до крайнощів. Хоч як побоювався, але поклав ключку на дві цеглини і — стрибнув на неї!.. На цей раз експеримент, на жаль, удався: ключка знов розлетілася на дві половинки.

Та коли Тюлькін обстежив місце зламу, він аж зойкнув: виявляється, ключка зламалася не там, де була склеєна, а зовсім в іншому місці. Попереднього ж місця зламу Христофор навіть не знайшов: клей наче зростив половинки! Тоді винахідник кинувся до столу, вдруге намастив чудодійним клеєм половинки

і притис одну до одної. За якусь мить ключка у нього просто на очах зрослася!

Тепер Тюлькін хапав усе, що траплялося під руку, — і клеїв, клеїв, клеїв. Врешті він приклеїв старе велосипедне колесо до цеглини, бляшанку — до колеса, а до бляшанки — зігнуту іржаву трубу. Роз'єднати цей витвір він не спромігся навіть ломом: усі предмети, здавалося, зрослися навічно!

Так було винайдено чудо-клей нашого століття — USK-ХТ! Цей факт Христофор Тюлькін занотував у своєму науковому щоденнику.

На його думку, можливості клею були безмежні. Ним, як сподівався Тюлькін, можна буде склеювати труби, мости, літаки, пароплави. Не треба нічого зварювати! А це, як підраховував Христофор, зекономить державі велику кількість металу. Можна буде склеювати й будинки — замість цементного розчину, особливо в місцях, де бувають землетруси. Адже клей такий міцний, що йому нічогосінько не страшно!

Христофорова фантазія сягала і в космічні далі. Він уявляв, як склеюватимуть його клеєм космічні орбітальні станції, такі величезні, що на них вистачить місця для всього їхнього класу. Та що там — класу! Школи, району, міста!

Та що там казати!

Ти й сам, мій любий читачу, трохи подумавши й помріявши, зможеш вигадати ще не один десяток справ, де знадобився б Христофорів винахід, і написати особисто Тюлькіну про свої ідеї.

Од таких думок Христофорові аж у голові паморочилось!

От у їхнє невеличке містечко злітаються найвидатніші вчені сучасності: академіки, професори, доценти, всякі лауреати! Вони у захваті від клею і щиро дякують Христофорові за неперевершений винахід! А потім... Потім президент власноручно вручає йому орден і запрошує до Академії наук!..

Ех, ну й ну!..

Тюлькін аж прицмокнув язиком і поставив крапку. Того дня він вирішив експериментами вже не займатися, а лягти спати. А завтра... Завтра він про все розповість Васькові — і той допоможе йому провести останній експеримент перед тим, як порадувати світ своїм винаходом.

-
- Хто головний герой повісті? Яким ти його уявив? Що про нього дізнався?
  - Розкажи, які події передували створенню суперклею.
  - Про що мріяв Христофор Тюлькін? Які були його наміри?
  - Спробуй написати Христофорові про свої ідеї.

-
- Переглянь прочитані уривки з повістей. Пригадай назви та авторів цих творів. Добери до кожного уривка назву.
  - Чи можна Данька та Христофора назвати фантазерами? Доведи свою думку словами з тексту творів.
  - Розглянь малюнки. Яким уривкам повістей вони відповідають?

Літературна казка

Ти вже знаєш, що літературна казка відрізняється від народної, бо має автора. Щоб створити казку, він фантазує, вигадує. Як народжуються літературні казки та чому вони бувають веселими чи сумними, ти дізнаєшся з розповідей письменників.

ЛАРИСА ПИСЬМЕННА

(1914—1992)

Лариса Письменна народилася на Житомирщині. Вона написала багато творів для дітей. Це і казки, і оповідання, і повісті, і повісті-казки. Ти можеш прочитати їх у книгах «Тисяча вікон і один журавель», «Чарівник на тонких ніжках», «Неспокійні друзі» тощо.

ЯК ЗАЖУРИВСЯ ВЕСЕЛИЙ КАЗКАР

Жив на світі веселий Казкар. І хоча він не мав довгої сивої бороди, як-то годилося мати поважному казкареві, проте він був справжній Казкар, справжній веселий Казкар. Його дуже любили діти, діти й думки. Діти — за веселі казки, а думки за те, що він таки був справжній Казкар, хоч і не мав довгої сивої бороди.

Думки приходили до Казкаря й обсідали його щільним колом. Різні: веселі й добрі, похмурі й лихі, бо думки дуже схожі на людей. Казкар вибирав з-поміж них ті, що найбільше припадали до душі, а саме — веселі й добрі, лихих і похмурих він не любив. Брав, складав одну до одної, доки не збирав повну казку думок. І тільки тоді, коли нікуди було примостити жодної думки, Казкар ставив крапку. А крапка — то казці кінець.

Але веселі думки, хоч і схожі на людей, та не в усьому, бо завжди люблять сміх і радість і дуже бояться сердитого гамору. Навіть найвеселіші полохливо ховаються, якщо чують крик чи сварку. Бо ж вони все-таки думки, а не люди і приходили до Казкаря тільки разом зі сміхом.

Коли світило сонце, думки приходили до Казкаря найвеселіші, бо сонце веселе, і під вікном Казкаря збиралися діти. Казкар любив дітей, бо це ж для них, а не для кого іншого, він писав свої веселі казки! Поки вони мирно гралися та сміялися, все було гаразд. Але як починали сваритися (а таке, що гріха таїти, бувало частенько), всі думки вмить злякано розліталися. Це було просто жахливо! Тільки-но Казкар ухопить якусь веселу думку за хвостик, аж тут з-за вікна: «Це моє!» — «Ні, моє!» — «Ось я тобі! Ану, йди звідси!» — «Сам іди звідси!..» І думка сполохано тікає, залишивши в руці Казкаря самий

лише хвостик. А що таке хвостик? Одне-два слівця, і нічого більше, хвостик — то хвостик і є...

Визирне Казкар із вікна, почне дітворю мирити, та куди, ніхто й не чує: заведуться, посваряться, самі плачуть. Зітхає Казкар, а думки тікають...

Тікають думки, і казки немає...

Спробував він, коли діти посваряться, зачиняти вікно, щоб не чути недоброго гамору. Та як його не почувеш — аж шибки дзвенять. Хоч плач: не те що — веселі, а й усякі думки утікають.

Зате коли небо насупиться хмарами й піде дощ, дітлахи поховаються, веселий Казкар широко розчиняє вікно і впускає до хати тишу. І відразу ж до нього злітаються цілі зграї думок. Казкар вибирає з них найкращі, складає одну по одній, доки не складе гарної казки. Гарної, тільки ж сумної, бо на небі не видно сонця, а під вікном не сміються діти.

І сталося лихо: з того часу полюбив веселий Казкар дощ та негоду, бо тоді ніхто не полохав думок і він міг писати для дітей казки. Сумні казки. Веселий Казкар, що так любив сонце, почав радіти з дощу та негоди. Було йому соромно, він нікому про те не признавався, бідний веселий Казкар. Тепер він став сумним Казкарем. Посумнішали й діти без веселих казок.

Якось вони посварилися знову, і стало їм дуже нудно. Зазирали у вікно до свого Казкаря, бачать: сидить він сумний-сумнісінький і пише сумну-невеселу казку...

І чому він такий? — задумались. Їм було про що думати.

- • Яким був Казкар спочатку? Хто любив його і за що?
- Які думки вибирав для себе Казкар? Прочитай.
- Яким став Казкар потім? Чому?
- Як настрої Казкаря вплинув на казки та дітей?
- Знайди в тексті казки художні засоби: епітети, порівняння, метафори.
- Спробуй продовжити казку за таким планом:
1. Які думки обсіли дітей?
  2. Що придумали діти, щоб врятувати радість?

ЮРІЙ ЯРМИШ

Юрій Ярмиш народився 1935 року в місті Дніпродзержинську на Дніпропетровщині. Його дитинство пройшло на берегах ріки Славуті, а також на Уралі. Шкільні роки майбутнього письменника минули серед мальовничої природи Карпат.

Юрію Ярмишу довелося багато подорожувати, спілкуватися з цікавими людьми. Усе це спонукало його до написання книжок, серед яких — оповідання, казки, фантастичні твори для дітей.

- Прочитай назву казки. Як ти гадаєш, що трапиться з Реп'яшком?

ЯК РЕП'ЯШОК СВІТ ПОБАЧИВ

Реп'яшок виріс на пустирі за будинком. Ніхто туди ніколи не приходив, бо там і злої Кропиви повно було, й густих Лопухів, і Каміння гострого...

Сумно було Реп'яшкові. Ні з ким навіть словом перемовитись. Сякі-такі новини почути.

Реп'яшок часто звертався до Кропиви.

— Шановна Кропиво, що чути, що нового у світі?

Зла Кропива нервувала:

— Ну, чого чіпляєшся, ніби справжній Реп'ях? Які в нас можуть бути новини? Навіть вжалити нікого!

Отож, коли на пустир завітав веселий Рудий Пес, що був до всього цікавий, Реп'яшок, не роздумуючи, вчепився йому за хвіст.

Гей, скільки цікавого одразу побачив Реп'яшок! Скільки вулиць, завулків і навіть один майдан!

Сидячи в Рудого Пса на хвості, Реп'яшок ганявся за Кішкою, тікав від Тролейбуса і, нарешті, помчав на шкільне футбольне поле, де хлоп'ята ганяли м'яча.

Там Рудий Пес зустрів свого колегу — Чорного.

— А я сьогодні потрощив цілу купу смачних кісток, — похвалився Чорний Пес.

— Хе, а мене запрошують у кольоровому кіно зніматися, — я ж он який Рудий!

— Зате в мене на хвості Реп'ях більший од твого! Рудий Пес глянув на хвіст свого колеги, потім на свій — ні, не збрехав Чорний Пес!

Реп'яшок, що сидів на хвості у Рудого, захвилювався.

— Я вже не малий! — крикнув він.

Але Рудий не почув його тоненького голоска. Він підбіг до школярика, що грав за воротаря, потерся об його штани, і Реп'яшкові нічого не залишалось, як причепитися до нового господаря. Адже навіщо нав'язуватися, коли тебе вважають зайвим!

Задзеленчав дзвоник. Школярик підтягнув штанці і помчав до школи.

І Реп'яшок потрапив на урок. Тут було ще цікавіше. Школярик ні хвилини не міг усидіти спокійно за партою.

Він дав щигля школярикові, що сидів позаду, і миттю одержав здачі.

Потім став штовхати ногами свого сусіда, так що Реп'яшок ледь не зачепився за його штани.

Але тут учитель сказав:

— Миколо Петренко, чого це ти весь час крутишся? Мабуть, добре урок знаєш, відповідати хочеш? Виходь до дошки!

І Реп'яшок опинився біля дошки.

Учитель запропонував:

— Розкажи нам, Миколо, що ти знаєш про Африку? Миколка мовчав.

«Певне, збирається якнайкраще відповісти», — подумав Реп'яшок.

А Миколка:

— Там живуть білі ведмеді!

Ой, як реготав клас!

Реп'яшок не знав, у чім справа, але подумав: «Добре, що я ззаду до штанців причепився. Все ж таки не з мене сміються!»

А вдома школярикова мама дала доброго прочухана синові:

— Лишенько моє! Знову зауваження... Та ще й увесь у реп'яхах!

Реп'яшок образився: «Хіба це погано — бути Реп'яхом?» Але він не встиг нічого сказати, бо мама зняла його із штанів і хотіла викинути геть. Але тут задзвонив телефон. Мама поклала Реп'яшка на лаву та й забула про нього за цікавою розмовою.

Увечері Реп'яшок дивився телевізор. Він бачив футбол, концерт, а з передачі «На добраніч, діти!» дізнався, що білі ведмеді живуть не в Африці, а на холодній Півночі...

Вранці школяриків тато на хвилинку присів до столу, взяв якісь папери, і Реп'яшок учепився йому в піджак.

«Цей піджак личить мені, — вирішив він. — Ми одного кольору, і я майже непомітний на ньому!»

Того ж дня Реп'яшок був на роботі. При ньому підписували папери. Він багато чув телефонних розмов про різні справи і навіть відвідав троє засідань!

А ввечері мама сплеснула руками:

— Ой, лишенько мені! Вчора син, а сьогодні батько в реп'яхах!

Вона взяла Реп'яшка й викинула його через вікно — аж у бур'яни.

Але яких тільки несподіванок не буває у світі! Реп'яшок упав на знайомому пустирі — серед Лопухів, Кропиви й Каміння.

І потім усе життя розповідав, як подорожував вулицями великого міста, вчився у школі, як був на роботі і як його запрошували аж на троє важливих засідань!

І Лопухи, Кропива та гостре Каміння слухали його, затамувавши подих. І заздрили йому.

Розкажи, де виріс Реп'яшок і чому йому було сумно. Як почалися і чим закінчилися пригоди Реп'яшка? З ким він зустрівся під час подорожі?

- Якими рисами автор наділив Реп'яшка?
- Прочитай казку мовчки. Простеж за зміною настрою головного персонажа.
- Доведи, що прочитаний твір є казкою.

-
- Складіть план і розкажіть про подорож Реп'яшка.

ОЛЕКСАНДР ЗИМА

(1937—1986)

Олександр Зима — талановитий письменник, знавець казкової Країни Дитинства. Його казки збуджують уяву, спонукають пильніше вдивлятися й глибше пізнавати навколишній світ, з увагою і любов'ю ставитися до його мешканців. Це казки про найвіддаленіші від України землі, різних тварин, птахів, людей, про їхні дивовижні пригоди. Оповідає казкар і про таких звірів і птахів, яких на землі не існує. Письменник просто їх вигадав, тобто створив у своїй уяві.

Точка зору автора

ЧАРИ ДЛЯ СМІЛИВЦЯ

То була найкраща сага* на світі. Вода в ній смачна та чиста. Очерети як перемиті. І густі-прегусті. А біля очеретів повно куширу** та ряски***.

Полюбилася сага і Качкам, і Чаплям, і навіть Журавлям. А одного разу прилетів сюди Пелікан та й залишився літувати. Ніхто його не розпитував, чому Пелікан вибрав саме цю сагу. Місця тут вистачало для всіх, жили птахи мирно, тому кожен тільки радів появі незвичного птаха.

*Сага — річкова затока.

**Кушір — багаторічна трав'яниста рослина, що росте у воді; водяна кропива.

***Ряска — багаторічна трав'яниста дрібна плаваюча круглолиста рослина, що покриває води.

Вартовим у цій сазі була маленька сіра пташка — Очеретянка. Так-так! Не Чапля, не Журавель, хоч у них дзьоби, мов списи, а саме Очеретянка. Розповідали потайки, що вона десь роздобула чари для сміливця і з тих пір нікого не боїться. Навіть хижого розбійника болотяного Луня.

Про Пелікана мова не йшлася. У цій сазі він був недавно, і ніхто не знав, чи зможе Пелікан стояти на варті біля такої великої саги.

Про себе ж Пелікан нічого не розповідав. Він завжди був чомусь сумним і самотнім. Цей Пелікан утік із своєї зграї тому, що всі родичі називали його боягузом. От він і полетів, куди бачив, шукати чари для сміливця.

Пелікан був страшенно сором'язливим. Він ні з ким не заводив знайомств, бо думав, що над ним знову кепкуватимуть, як у рідній зграї. Тому Пелікан просто приглядався до жителів саги, шукаючи серед них найсміливішого. Пелікан знав, що найсміливішого не соромно розпитувати про ті чари, бо хоробре серце не знає погорди і кпинів*.

Тим часом життя в сазі йшло своїм плином. Старші Качки вчили своїх діток пірнати й добувати кушир та ряску. Чаплі цілими днями стояли на одній нозі та дивилися у воду, полюючи на риб. Журавлі зранку косили сіно, а в обід ловили жаб та жуків-плавунів. Увечері всі клали по листочку м'яти під голову й лягали спати.

Тільки Очеретянка цілими днями стежила за небом, за степом і за очеретами — всюди міг з'явитися ворог. Коли Очеретянка встигала плести гніздечко на очеретинках і годувати своїх діток, того ніхто не знав.

Чим би не займалася Очеретянка, та Луня вона помічала вчасно. Помітить і зразу ж заспіває пісеньку вартового:

---

*Кпини — глузування з когось; кепкування.

Керрі-ччері, керрі-ччаг!
Всі сидіть в очеретах:
до саги крадеться Лунь!
Керрі-ччері, керрі-ччунь!

Усі слухаються вартового й зразу ж ховаються в гущавину лепехи*, рогози** та очерету.

Тільки Пелікан не ховався. Йому нікого було рятувати. У нього не було ні свого гнізда, ні своїх діток. За себе ж Пелікан не турбувався. Йому було просто неприємно дивитися на хижого Луня, що літав над самісінькою водою саги, вишукуючи слабшого й меншого.

Не знав Пелікан, що Лунь у першу чергу пантрує*** за Очеретянкою. Лунь хотів убити вартового. Тоді б ніхто не заважав йому нападати на маленьких жителів степової саги.

Як і минулого разу, нікого не знайшов Лунь і нічого не вполював на сазі. Він завис у повітрі на своїх широких крилах і пропищав так тихо, щоб тільки гостровуха Очеретянка змогла почути ті слова.

— Глянь, скрекотухо, — пискнув Лунь і перевернувся через крило. — Запам'ятай чорне розп'яття на моїй спині. То знак яструбиного роду. Не гніви мого серця, Очеретянку. А коли побачиш мою тінь над степом, мовчи, нікого не попереджай про небезпеку. Нехай кожен думає сам про себе. Знай, що ніхто, навіть оцей приبلудний Пелікан, не порятує тебе, коли я знайду твоє гніздечко з малими дітками.

Лунь ще раз перевернувся на ліве крило, щоб злякати Очеретянку своїм розп'яттям, і полетів геть.

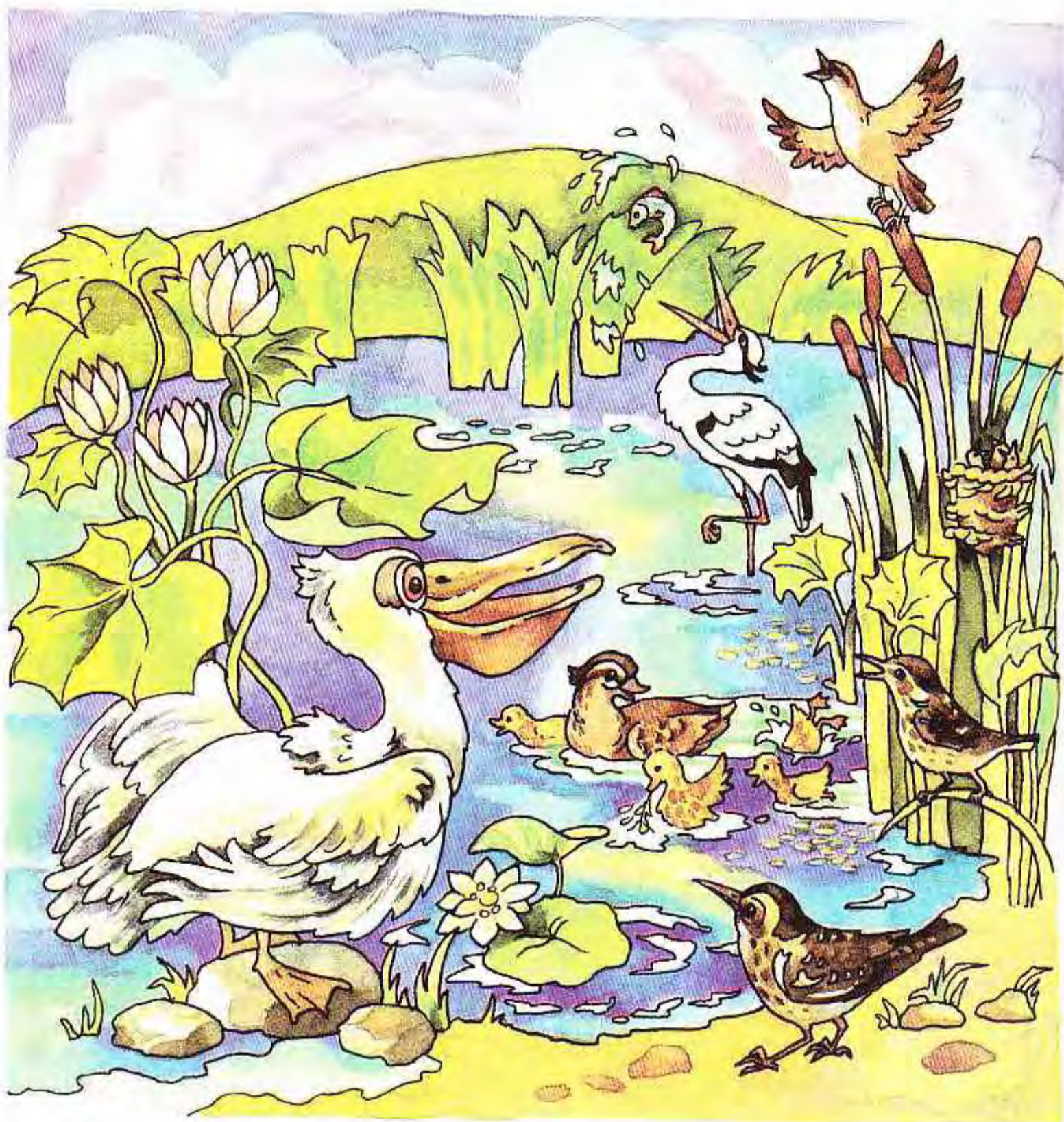

**Лепеха́* — багаторічна трав'яниста рослина з довгими мечоподібними листками й гострим запахом; аїр.

***Рогоза́* — багаторічна трав'яниста рослина, листя якої використовується для виготовлення мотузків, плетених виробів, паперу тощо.

***Пантрувати — дивитися пильно, уважно; стежити.

Як тільки тінь розбійника щезла по той бік терновища*, Очеретянка пурхнула на високу очеретинку й заспівала дзвінко:

Керрі-ччері, керрі-ччаг!
Не сидіть в очеретах:
ген за терном сивий Лунь!
Керрі-ччері, керрі-ччунь!

Закахкотіли Качки, тоненько пискнула білолоба

*Терновіще — місце, поросле колючими кущами, терном.

Лиска й впливла з дітками на середину озера. Вибігли до води Кулики. Ожила сага.

Очеретянка нікому не сказала про погрози Луня. Але ті погрози чув Пелікан. Вони не сподобалися Пелікану, і від того щось ворухнулося в його серці.

Коли увечері Очеретянка колисала в гніздечку своїх діток, до неї приплив Пелікан і несміливо сказав:

— Вибачте, але якщо Лунь насмілиться напасти, я першим заступлюся за ваших діток.

— Не турбуйтеся, — привітно усміхнулася Очеретянка і сказала: — Очеретянки з діда-прадіда були вартовими. А вартові безсмертні.

Минали дні. Над сагою знову й знову лунали пісні меткої Очеретянки й попереджали друзів про небезпеку.

Але хижий Лунь не забув своїх погроз. Одного разу він піднісся так високо в небо, що став схожим на метелика. Він сховався у променях сонця, а потім стрімко, мов сонячний промінь, шугонув до самої води.

У цей час малі Очеретянчині дітки весело розгойдували свою хатку на очеретинках, голосно кликали свою маму й раділи ясному сонечку.

Ніхто не помітив Луня. Тільки Пелікан устиг розгледіти у дзеркалі озера сиву тінь. Пелікан здогадався, що цього разу Лунь перехитрив сторожку Очеретянку.

Ніби вітер, пронісся Лунь над сагою. Мить — і в його пазурах запищали Очеретянчині діти.

— Віддай невинних! — крикнула Очеретянка й сміливо кинулася наздоганяти Луня.

— Я попереджав тебе! — зареготав Лунь, стискаючи пазурі. — Тепер пізно просити! — крикнув він і стрімко полетів назустріч сонцю.

Усі жителі саги розгубилися від несподіванки. Лише Пелікан не розгубився. Мов шалений вихор, кинувся він за Лунем.

— Як ти смієш убивати крихітних пташенят! — крикнув Пелікан грізно і заніс над головою Луня свій важкий дзьоб.

— Уб'єш мене — разом зі мною впадуть на землю й розіб'ються очеретенята, — пропищав Лунь, намагаючись обдурити Пелікана.

Та цього разу Пелікан не вагався. Дужий удар його дзьоба, мов блискавка, влучив Луня в чорне розп'яття на крилах.

Лунь сконав. З його мертвих пазурів випали малі пташата.

Очеретянка бачила, як падали її дітки, й намагалася підставити їм свої маленькі крильця. Та даремно вона хвилювалася. Широкий дзьоб Пелікана підхопив малих очеретянок і відніс у рідне гніздечко.

— Не знаю, як і дякувати вам, — промовляла Очеретянка до Пелікана, заліковуючи соком лепехи рани своїм діткам.

— Не треба ніяких подяк, — сказав Пелікан. — Я бачу, що ти найсміливіша пташка в цій сазі й завжди робиш добро для інших. Скажи, які чари зробили твоє серце таким хоробрим?

— О могутній і прекрасний Пелікане, — мовила на те схвильована Очеретянка. — Бачу, що у вас добре серце, і я відкрию вам таємницю своїх чарів. Я завжди чую, що моє серце повне ненависті до ворога. Я завжди чую, що моє серце переповнене любов'ю до друзів. Це найголовніші чари мого духу. І моєї відваги.

Нічого не відповів Пелікан. Він несподівано відчув, що в його душі ожило щось велике й прекрасне. Воно було таке велике, як океан. І таке світле, як небо. Воно переповнювало серце. Пелікан зрозумів, що то маленька сіра Очеретянка віддала йому найголовнішу в житті таємницю. Пелікан вирішив повернутися у свою зграю, бо роздобув-таки чари для сміливця.

- Назви головних персонажів казки. Хто з них і чим викликав у тебе симпатію, а хто — зневагу?
- Розкажи, як проходило життя птахів у сазі. Як туди потрапив Пелікан?
- Чому Пелікан вирішив повернутися у свою зграю? Прочитай.

- Яка точка зору автора на описані події? До думок якого персонажа казки вона подібна?
- Знайди в тексті твору уривок, якому відповідає малюнок.

- Спробуйте продовжити казку. Розкажіть один одному про те, як згряя зустріла Пелікана.

* * *

Завдяки величезному клюву зі шкіряним мішечком, який розтягується, пелікан може наїстися одним ковтком. Він здатен проковтнути рибину масою 2 кг.

- Переглянь прочитані літературні казки. Назви їх авторів. Про кого розповідається в казці «Чари для сміливця»?
- Визнач, з яких казок рядки:

Казкар любив дітей, бо це ж для них, а не для кого іншого, він писав свої веселі казки!

Але яких тільки несподіванок не буває у світі!

Я завжди чую, що моє серце переповнене любов'ю до друзів.

Повість-казка

Ти вже знаєш, що повість-казка — це прозовий художній твір. У ньому описується кілька подій, діє кілька (головних і другорядних) персонажів. У повісті-казці є вигадані, фантастичні події.

ІРИНА ЖИЛЕНКО

Ірина Жиленко народилася 1941 року в Києві. Її дитячі роки припали на важкий воєнний і післявоєнний час.

Письменниця працювала вихователькою в дитячому садку, писала книги для дітей. Вона вважає, що дитинство — це святкова казка.

НОВОРІЧНА ІСТОРІЯ ПРО ДВЕРІ, ЯКИХ НЕМА,
І ПРО ТЕ, ЯК КОРИСНО ІНОДІ
ПОМИЛЯТИСЯ НОМЕРОМ

(Уривки)

* * *

У Діодора Аристарховича був день народження. Він зітхнув. Сумно, коли на день народження не можна полічити свої роки. Діодор Аристархович віддав у ремонт лічильну машину, а без машини полічити кількість його років просто немислимо. Він був старий і, на жаль, мусив змиритися з цим фактом. Іноді він забував найпростіші чаклування. Наприклад, не міг пригадати, як повернути здоров'я своїм німічним ногам. Дарма. Головне, що він не втратив енергії та мужності. Він все-таки залишався Великим Охоронцем Скарбів.

Діодор Аристархович крутнув колесо свого інвалідного крісла і підкотив до високого овального дзеркала у важкій старовинній рамі, на якій виблискував цілий ряд кнопок і важельків з різними написами. Він натиснув на кнопку і... дзеркало перетворилося на телевізор.

Потім натиснув на ще одну кнопку, і на екрані з'явилась величезна музейна зала. В шафах і на підставках стояли старовинні вази, розписні скриньки, порцелянові* статуетки. Стіни вкривали рідкісні килими. Старий чарівник давно знав і любив цю залу. І раптом він здивувався: підставка до чудесної порцелянної фігурки «Маленький Моцарт» порожніла.

Що сталось? Невже на реставрації? Не може бути...

І тої ж миті пролунав телефонний дзвінок. Це директор музею помилився номером...

— Я директор музею. У нас нещастя. Украли порцелянову фігурку...

— «Маленького Моцарта»?

---

*Порцеляновий — виготовлений із керамічної маси білого кольору.

— Ви вже знаєте? Ох, порятуйте нас! Це ж такий скарб. Це гордість наша!

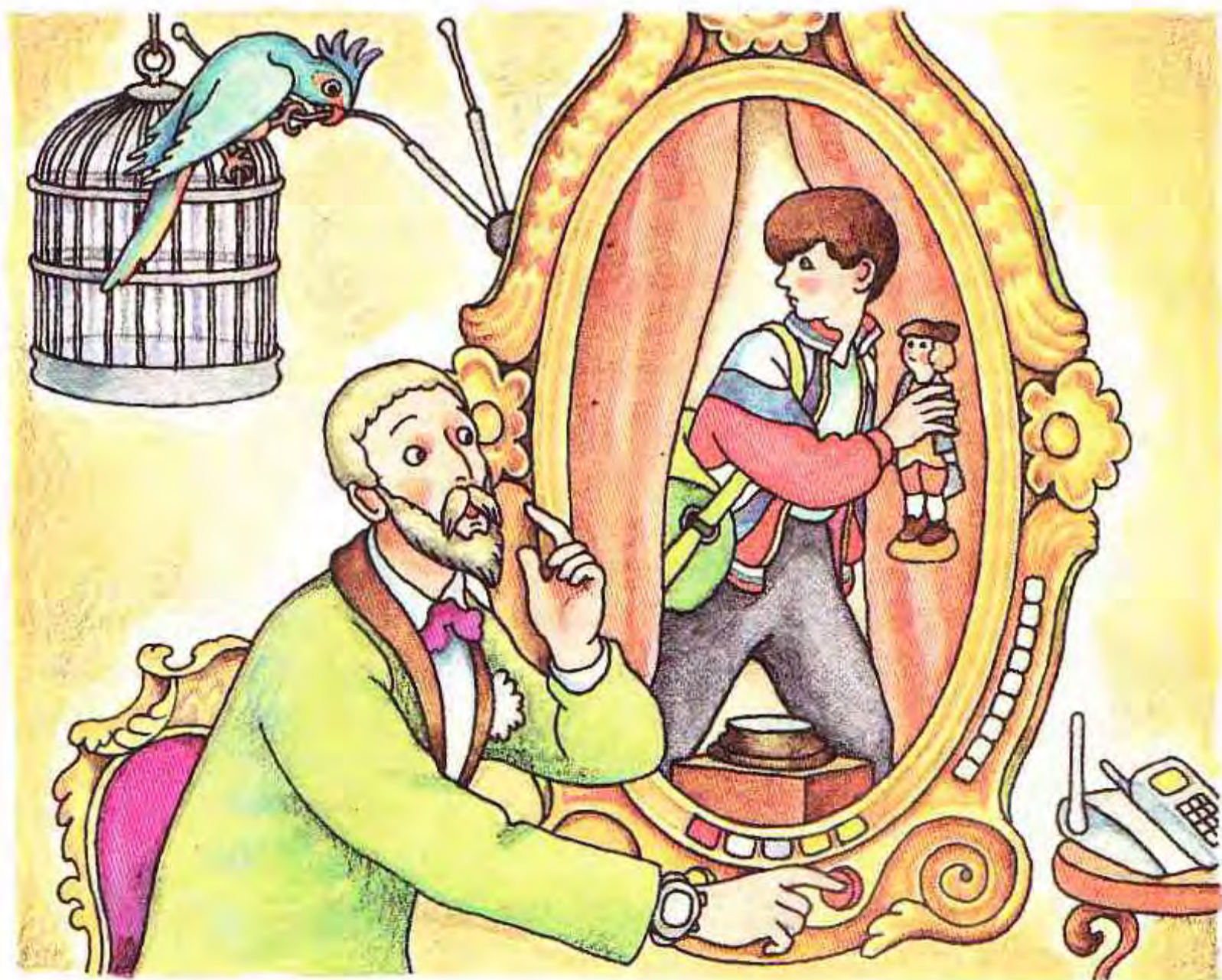
— Так. Записав. Не хвилюйтеся. Починаю діяти... Але передзвоніть ще, будь ласка, в міліцію...

— Як? Хіба я не в міліцію потрапив? Ви не міліціонер?

— Ні, шановний, я не міліціонер, а лише чарівник...

Поклавши трубку, Діодор Аристархович натис на кнопку «Минуле» і почав крутити важельок. Один оберт — учора, два — позавчора... Ага, оце, мабуть, воно!

У залі музею ворухнулась гардина. Рука з брудними нігтями раптом накрила «Маленького Моцарта». З-за гардини визирнув хлопець у смугастій куртці. Він швидко поклав статуетку в коробку з-під взуття і сховав коробку в спортивну сумку. Потім вислизнув із музейної зали, побіг довгим коридором, по вузьких

залізних сходах дістався на горище. Діодор Аристархович ледве встигав перемикати свій телевізор із зали на коридор, з коридору — на горище, з горища — в сад, куди хлопець спустився пожежною драбиною. Потім — через паркан.

Тут на нього чекала худюща, аж кістлява дамочка в сірому пальті. Хлопець передав їй коробку, а дамочка відрахувала йому гроші. Враз по екрану поповзли різноколірні смуги. Діодор Аристархович розлючено гукнув:

— Киш, на місце!

Голубий папуга випустив із дзьоба понівечену антену, хихикнув і шугнув у клітку.

«Нічого. Все зрозуміло і так»... — подумав старий чарівник. Шкода тільки, що чарівники мають право втручатися лише там, де люди зовсім безсилі. Поки що — безсилі. Адже кожне добре чаклунство складається з великого знання і великої доброти. Коли людина досягає і великого знання, і великої доброти — вона стає чарівником. Знання без доброти — це справжнє нещастя, воно може породити лише злих чаклунів.

— Що ж, поживемо — побачимо! — мудро вирішив Діодор Аристархович і знову насварився кулаком на голубого папугу. — А тепер перейдемо до знайомства з дійовими особами.

Чарівник натиснув на кнопку, біля якої стояв напис: «Дійові особи».

На екрані запхинькало зарюмсане дівчатко:

— Не буду вчити уроки. Самі вчіть!

— Ну, — сказала бабуся, вставши з-за столу, — у мене вже урвався терпець. Хай твої уроки вчать тато з мамою. А ми з прабабусею зараз же заберемо речі і поїдемо гостювати в село. Будемо там аж до Нового року.

— І на Новий рік — теж! — додала прабабуся. — Поживи без нас, тоді більше шануватимеш бабусь.

І бабуся з прабабусею почали збирати речі.

Діодор Аристархович вимкнув телевізор і, підкотивши крісло до стелажів, дістав з полиці теку* з написом: «Справа № 7384. Чистісінька правда про Орісю».

— Цікаво... — пробурмотів чарівник і заглибився в читання.

- Ким був Діодор Аристархович? З чого складалося його чаклунство? Знайди відповідь у тексті.
- Що дізнався Великий Охоронець Скарбів про зникнення статуетки? Прочитай цей уривок, а потім перекажи його близько до тексту.
- З ким із дійових осіб твору ти ще познайомився?

* * *

Вольфганг Амадей Моцарт — видатний австрійський композитор. Його музичні здібності проявилися вже в дитинстві. У 6 років маленький Моцарт чудово грав на клавесині. Можливо, на порцеляновій фігурці хлопчик зображений під час концерту в імператорському палаці.

Точка зору читача

* * *

Були собі прабабуся, бабуся, тато, мама та донечка Оріся. Ви гадаєте — це та донечка, на яку кажуть «сонечко»? Донечка-сонечко? Аякже! Орісіна прабабуся вважає, що тепер «донечок-сонечок» та «синочків-голубочків» і в заводі** немає. Це колись були. Звісно, прабабуся трішки перебільшує. Є ж, мабуть, і зараз де в кого слухняні й тихі діти. Але, що гріха таїти, — Оріся не така. Вже цілих вісім років, відколи живе на світі, — не така.

*Тéка — папка.

**Зáводь — тут: спокійне, затишне місце.

Ця донечка з отих донечок, у яких купа понівечених цяцьок. А купа та — як Карпатські гори! В Орисі вісім великих ляльок і дванадцять маленьких.

Коли надходить свято, тато, мама, бабуся і прабабуся мордуються: що подарувати дитині?

— Може, машину? — несміливо питає мама.

— У неї цілих вісім автомашин. Не зрадіє... — зітхає тато.

— Рушницю?

— У неї три рушниці, два автомати і дев'ять пістолетів. Цілий арсенал!

— Накрутну жабку?

— Чи ти при розумі! Ми ж їй р'обота подарували, величезного, електронного, і то не догодили. Їй треба щось таке... незвичайне, — каже мама.

— Доброї лупки їй треба! — мимрить тато. Тихо тихо мимрить. Але його все-таки чують. Мама і бабусі. Обличчя їм кам'яніють, а очі наливаються слізьми. «Така наша доля, — кажуть ті, налиті слізьми, очі. — У інших чоловіки як чоловіки (зяті як зяті), а в нас... Бідна Орисенька!»

Тато, почуваячись винним, уже не протестує проти будь-яких витрат. Тільки запитує:

— Навіщо їй цей котедж*? Ми ж їй нещодавно купили цілу трикімнатну квартиру, мебльовану!

— То ж для маленьких ляльок, а це — для великих... — пояснює бабуся.

А Орися хотіла собаку. Але мама сказала:

— Про це не може бути й мови.

І тато, і мама, і бабусі розуміли, що Орися — неслухняна дитина. Але причину цього пояснювали по-різному. Тато вважав, що дитину погано виховують, розбещують. Обидві бабусі, навпаки, вважали, що це не виховання, а просто Орися «така вдалася»! В кого саме вона «така вдалася» — не уточнювали,

---

*Котедж — невеликий, переважно заміський, одноквартирний житловий будинок із ділянкою землі.

проте само собою розумілося, що вона «така» вдалася в тата. Мама своєї думки не мала, бо мусила втримувати рівновагу. На маминих плечах лежав тягар відповідальності за мир і злагоду в домі.

Восени Орися захворіла на ангіну. Більше тижня лежала вона в ліжку і сумувала. Дівчинку не тішили ні іграшки, ані книги. В неділю зранку вона так довго і гірко плакала, що тато встав, одягнув плащ і, не сказавши ні слова ні мамі, ні бабусям, кудись поїхав.

Вдень, коли Орися дивилася мультик, у квартирі раптом почувся гавкіт. Це був навіть не гавкіт, а дзявкіт — тонесенький, вимогливий і писклявий. Орися скочила з ліжечка і вибігла до вітальні.

Серед кімнати, на гарному пухнастому килимі сиділо кудлате жовте песеня і... люто дзявкало.

Так в Орисі з'явився Дзявчик.

«Усе зрозуміло! — похитав головою Діодор Арис-тархович. — Ситуація досить типова».

- • Що ти дізнався про Орисю? Як ти гадаєш, чому Орися завдавала клопоту рідним?
- Як автор ставиться до Орисі? А яка твоя точка зору на її поведінку?

* * *

Бабусі поїхали. Орися одразу ж увімкнула телевізор і цілу годину дивилася передачу «У світі тварин», присвячену мавпам.

Потім вона ледве дочекалась, коли повернуться з роботи батьки, і одразу ж почала вимагати... мавпу. Тато швидко втік до кабінету. Мама розіклала на столі блискучу голубу тканину і почала викроювати новорічну сукню.

— Ну, мамо, ну купи... ну, не хочеш мавпу, купи кенгуру. Я ж від тебе все одно не відстану.

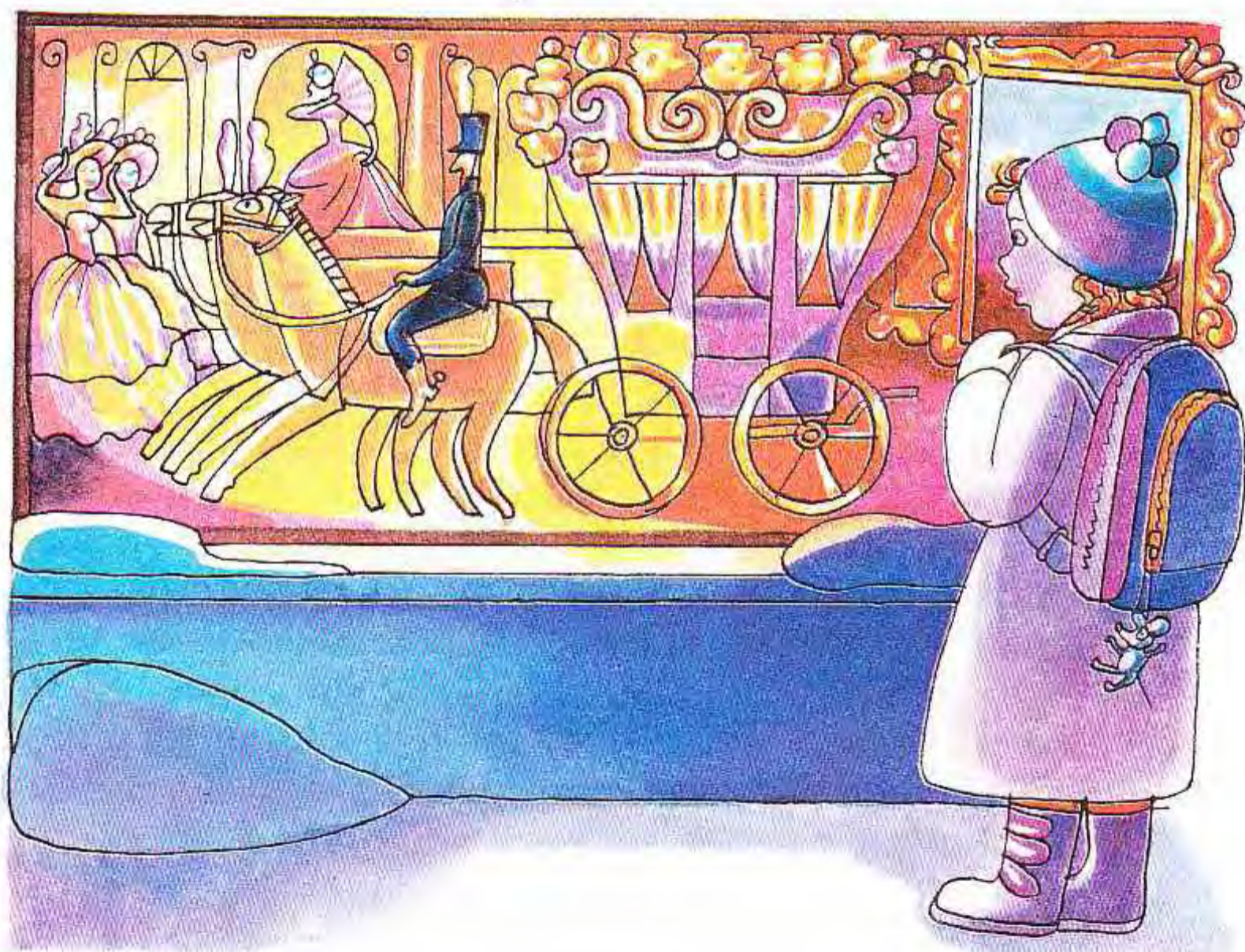
— Подарунки тому й зветься подарунками, доню, що їх дарують добровільно, а не скоряючись дитячим забаганкам.

— Ну, то подаруй добровільно. Чуєш, краще подаруй добровільно мавпу або кенгуру, а то захочу слона!..

— І взагалі, доню, на Новий рік подарунки дітям дарують не рідні, а Дід Мороз. Хіба ти цього не знаєш? Отож не вередуй, а краще сядь за стіл і напиши листа Дідові Морозу.

Мама поставила платівку з казкою «Лускунчик» і продовжувала викроювати сукню. Оріся сіла писати листа Дідові Морозу. Стало тихо і затишно. За вікном смеркло. Сніг став синій-синій, а вітрина крамниці «Старовинні речі» навпроти — ясно-золотою. Оріся любила вечорами розглядати цю вітрину. Там було стільки дивних речей! Мідні самовари і чайники, оленячі роги, картини у величезних темних рамах і багато всіляких фарфорових дядь і тьоть, одягнених, як принци та принцеси в казках. Мама з Орісею час від часу заходили в цей магазин, роздив-

лялись, але майже нічого не купували, бо все було таке дороге!

— Мамо, поглянь, у вітрині нова карета. Ох і гарна! Це, мабуть, у ній Попелюшка їздила на бал.

— Цілком можливо, — посміхнулась мама і теж поглянула на вітрину.

Карета, справді, була чудова: бузкова, в золотих квітах, коні — вороні, віжки — золоті, а візник — у синьому кафтані ще й із золотим пером на капелюсі.

— Мамо, а може, Дід Мороз подарує тобі на Новий рік цю карету? Ти б написала йому листа, га?

— Вистачає Дідові Морозу клопоту і з твоїми подарунками, — зітхнула мама.

— А коли ти була маленька, Дід Мороз дарував тобі подарунки?

— Звісно, дарував. Але то були скромні подарунки. Одного разу, пам'ятаю, він подарував мені червону стрічку, другого — тоненьку книжечку про двох козенят, а ще якимось — грудочку цукру. Адже я росла по війні, і Дід Мороз був тоді бідний. І не міг дарувати дітям самокати й оксамитові сукні.

— Так у тебе зовсім-зовсім не було іграшок? — здивувалась Орися, і голос її аж затремтів од жалю.

— Була. Одна. Якимось сусідський хлопчак боляче смикнув мене за косу. Я сиділа на лаві біля двору і плакала...

— Хай би мене смикнув! Я б йому...

— Повз мене проходив якийсь дідусь, спинився, сів поруч і погладив по голівці. Я заплакала ще дужче. Тоді він вийняв з кишені велике голубе скляне яйце і простягнув мені. Я взяла іграшку, і сльози одразу висохли. Це було дивовижне яйце. В глибині його сріблится засніжений ліс, в лісі стояла хатка з крихітним золотим віконечком, а на хатці — голубе козенятко зі срібним копитцем...

— А! Це із казки «Срібне Копитце».

— Так. Сніг на даху блискотів різноколірними самоцвітами.

— Ох, як гарно...

— Коли яйце струшували, в ньому здіймалась сніжна заметіль. А коли його клали, сніг знову влягався на землю і на дерева.

— А чому ти мені його ніколи не показувала?

— Бо я загубила його, доню. І це була найбільша втрата мого дитинства. Довго я не могла втішитись.

За вікном ішов сніг. Звучав ніжний і чарівний вальс із платівки про Лускунчика, а мама з Орисею розмовляли про мамине дитинство.

Коли Орися заснула, мама підійшла до столу і побачила лист, який Орися написала Дідові Морозу. Кострубатими закарлюками на аркуші в клітинку було написано:

Дорогий Діду Морозе!

*Не треба мені дарувати подарунків. Подаруй
моїй мамі скляне яєчко, яке про Срібне Копитце.*

Або хоч карету в золотих квіточках!

Мама посміхнулася і крадькома витерла сльози.

- Про що Орися просила маму? Як мама її заспокоїла?
- Що дізналася Орися про мамине дитинство?
- Якого листа написала Орися Дідові Морозу? Чи змінилося твоє ставлення до дівчинки?

- Переглянь прочитані уривки з повісті. Про що розповідається в кожному з них?
- Що в описаних подіях казкового, а що могло трапитися в житті?
- Розглянь малюнки. Які уривки твору вони ілюструють?
- Прочитай самостійно повість-казку Ірини Жиленко до кінця. Дізнайся, яка історія буде пов'язана з дивними дверима та як Орися і її друг Тимко допомогли знайти «Маленького Моцарта».

ВІКТОР БЛИЗНЕЦЬ

(1933—1981)

Віктор Близнець народився на Кіровоградщині. Він написав кілька повістей-казок, серед яких — «Земля світлячків». У ній головними персонажами є лісові чоловічки стовуси й тривуси, які борються з печерними прибудами на чолі зі страховиськом Магавою Першим. Хранитель музею, колекціонер світлячків Сиз XII, його сестра Мармусія, друг Вертутій з онуком Чубликом, професор Варсава та багато інших героїв опиняються в самісінькому центрі неймовірних пригод, визволяючи землю світлячків від ворогів.

Думки героїв твору

ЗЕМЛЯ СВІТЛЯЧКІВ

(Уривки)

* * *

Лісова річка винесла довбанки в озеро, а над озерними плесами ще дужче тягло димом і згариськом. Здалеку доносились вигуки, безладне перекрикування, чужі голоси.

Вертутій нахмурився, звелів швидше гребти до Сизового подвір'я; йому здавалося, що саме там коїться щось погане.

Густий дим, справді, вився над Сизовим корчем*. Важку темну хмару несло над чистою водою.

Тим часом...

Сиз плив собі на дні човна, як у сповитку. Та от усім еством, і слухом, і кінчиками вусів відчув, що близько його домівка і що там, у найрідніших стінах, корчиться і сичить від вогню живе дерево й кора.

Сиз прокинувся, тривожно спитав: «Де моя люлька?» Люлька стирчала в нього в зубах. (Тому й питав про неї шепеляво, одною половинкою рота.) Підхопився, став у човні на ноги і ще з примруженими очима, ніби

*Корч — пень, викорчований з корінням.

через хатній поріг, ступив з човна просто у воду. Добре, що вони підпливли до берега. В якомусь засліпленні, мілиною Сиз побрів через воду на берег, за ним стрибнула Мармусія, і вони вдвох, усе швидше й тривожніше, затупотіли сходами до корча.

У Сиза так і спалахнуло перед очима: «Світлячки... світлячки... музей... найбільша, найдорожча у світі колекція!»

Та диво: корч стояв цілий. Він тільки трохи пожух, зверху де-не-де взявся сизуватими латками згару*.

Стріла з чорним вогнем якогось заброди влучила в корч, і стара яворина вигоріла вся дотла, до найглибшого пракоріння в піску. Та спальню й підземні галереї вогонь не дістав — обкурені, потріскані при вході, вони залишилися все-таки цілі.

«Де вони взялись на нашу голову? — думав про волохатих страховиськ Чублик. — Ми так добре жили собі над нашими озерами. Дядько Хвороща садив на городі свої дивацькі дині, дядько Сиз вирощував світлячки, а мій дід збирався зробити такий млинок, щоб він крутився в повній тиші, без найменшого вітерця. І от вони вдерлись до нас, оці дикі, оці страшні потвори. Що їм треба тут?.. Мабуть, у тих печерних прибуд так заведено: де сила, вони обминають, де бачать, що подужають, — туди всією ордою. Та хіба ми слабкіші за них?»

Сиз, Вертутій, Мармусія дивились на спалений корч, на хмару-змію, яка присіла й сховалась у купі попелу, і тривожні думки снувались на їхніх стривожених обличчях.

Мармусія перша отямилась й рішуче сказала: «До вас, Вертутію! Коли б там, у вас, не походили оці брудні лаписька!»

Давно такого не було на озерах: день стояв у розпалі, з неба смалило сонце, а дві купки стовусів і тривусів, замість того щоб відсипатися у прохолодних корчах, як

---

*Згар — залишки чого-небудь згорілого.

їм призначено самою природою, вимахували веслами, надривалися, гнали човнами до Верхнього озера.

Гребля, піщаний берег Вертутія...

Те, що вони побачили на сірих кучугурах піску, не можна передати словом.

Млинки були поламані, потрощені, втоптані в пісок; видно, для сміху якийсь стовбило позбивав найспівучіші вітрячки, а на палиці порозвішував старі Вертутієві черевики, брилі, решета, казанки... Пісок було розтоптано й перекопано, лише затінені канали з водою і високу піщану фортецю, оточену теж поясом води, дикий гурт обминув.

Хто-хто, а Сиз XII знов собі зауважив у думках: «Боятися, смертельно боятися печерні заброди навіть калюжки...»

Не варт казати, як посірів, згорбився Вертутій, коли ходив потрощеним своїм царством серед паліччя вмовклих вітряків, де колись так розкошував. Він грізно відкашлювався і щось бурмотів стиха: «Кхем!.. В пень і колоду, це їм так не минеться!»

Зовсім іншу картину застали вони у Хвороці.

Веселий, невгамовний Хвороца саме вгощав — кого б ви думали? — одного з волохатих страшил. Як він його впіймав, не можу сказати. А тільки добре обкрутив вірьовкою, прив'язав сидьма до дерева — тут, на баштані. І прикотив цілу гору динь. І вгощав: просто в рота напихав йому соковитої м'якоті.

— Їж, їж, вражий гостонько, призволяйся! Нічого, не стогни, не одвертайся, мій кирпатунчик... Ось ми тобі солодкої, оцієї, слонової диньки. Будеш знати, як з вогнем вриватися на баштан!..

Печерний сопів і мукав од страху, до вух заліплений динею, безтямно крутив головою. Очі у нього лізли рогом. А світлий медовий сік капав з язика і струмочками біг на волохате пузо.

Вертутій не став дивитися на цю стравоїдну муку. Ножем розрубав туго затягнуту вірьовку, відпустив Хворощевого гостя, давши йому доброго стусана на

дорогу. Звільнений розбійник з динею в зубах так припустив з баштану, що, здається, біг не по землі, а просто летів у повітрі.

Погомоніли й пристали на думку Сиза їхати до Варсави, там гуртом порадитись.

* * *

Видно, у Варсави вже зібралися і ще хтось мав надійти, бо під березою стояла дерев'яна табличка з написом: «Ласкаво прошу, заходьте до мого корча!»

«Він просто молодець, — думав про Варсаву Сиз, спускаючись у знамениті катакомби* професора. — Ми всі стомились, ми геть розморились від сонця і, якби ще посиділи там нагорі... А тут, в підземному затишку, та ще такому, як у професора, хоч трохи відпочинеш».

*Катакомба — підземна печера з довгими заплутаними ходами.

Мармусію пропустили вперед — крутими сходами вниз, а потім зайшли Хвороща, Вертутій, Чублик і Сиз.

Не помилились: у Варсава сиділи майже всі стовуси й тривуси, дорослі й малі, не кажучи вже про його учнів-лунаристів. Лихо — воно збирає до купи людей.

Тут, очевидно, довгенько вже точилась серйозна розмова. І коли Сиз пройшов між рядами до стін і сів на м'який диванчик, він зразу розстебнув комірця, блаженно зітхнув і сказав: «Ну от і все — як дома!» Справді, в цьому розкішному підземеллі (професор називав його «Лунарний зал») все нагадувало Сизові рідний музей: на стінах горіли світлячки, його світлячки, які він подарував колись професорові на день народження. Величезний купол залу губився в темряві, десь над головою, а внизу, якраз посередині, відливало чистою синьо-голубою водою невелике підземне озеро. На озері був острівець, до нього з берега нависав дерев'яний місток. Професор Варсава у своїй білій мантиї, босий проходив скрипучим містком на той острівець, сідав на лавчині під високим горіхом (а живий волоський горіх ріс на цьому ж острові). Звідси починав заняття з лунаристами.

Зараз усе було, як на тих підземних уроках. Трохи замкнутий, таємничий Варсава сидів на своєму острівці (а ще він любив, щоб коло нього палало невелике лагідне вогнище), на стінах горіли лісові світлячки, в залі стояла тиша, було прохолодно й сутінно, тільки сиділи перед професором не самі лунаристи, а все населення Довгих озер.

Велась тяжка рада: як боронити себе від навали печерних? Професор Варсава подав знак — хай скажуть своє слово Сиз і Чублик, вони бачили розбійників зблизька, вони рятувалися від них.

Встали Сиз і Чублик, разом ступили до містка.

Тепер Варсава крізь три пари окулярів дивився на них з острова, а вони з берега — на Варсава, на його спокійне незгасаюче вогнище під горіхом.

Сиз і Чублик почали з того, як вони королівським кроком йшли через ліс, і як над головою у них з громом і гулом блиснув чорний вогонь, і як заскрипіло усім болючим нутром загибле дерево.

Тут професор (при слові чорний вогонь) зняв першу пару окулярів і для чогось протер їх.

Далі йшла розповідь про те, як вони рятувалися під водою і як ватага печерних бігла сушею понад берегом, а до річки боялися підступитися. (Професор зняв другу пару окулярів і сказав: «Ага».) Ну й нарешті Сиз повідав про свої не вельми веселі пригоди в підземних катакомбах і про те, як він лякав розбійників живим вогнем свого світлячка. Тут професор ляснув себе по коліну, зняв треті окуляри і голосно вимовив: «Ага! Я так і думав!»

Професор швидко встав, напнув білу мантію і тихим, але врочистим голосом звернувся до лісового

народу, до всіх стовусів і тривусів, які в глибокій мовчанці сиділи перед ним по той бік озера:

— Чому так ведеться в лісі, чому так буває на зелених лугах? — почав казати Варсава. — Гляньте видющим оком: кульбаба народжує сто пушинок, в кожній голівці по сто пушинок, і посилає їх великими хмарами за вітром. Біла тополя народжує тисячі пушинок, в кожній пучці тисяча тисяч пушинок, і посилає їх ще більшою хмарою за вітром. А настає весна, і на лузі — з білої пухової заметілі! — народжується тільки одна кульбаба і тільки одна або дві-три тополинки. Чому так густо плодить восени, надміру перебавлено й густо, і чому весною сходить так мало, розумно мало, щоб кожне стебло вільно овівалося вітром? Чому так буває в лузі, чому так ведеться в лісі? Гляньте видющим оком!

Варсава дмухнув на білу голівку кульбаби, пух злетів над ним густою хмаркою і маленькими парашутиками понісся, погойдався над його острівцем. І тут мовчазні стовуси й тривуси побачили: розлітаючись, пух завертав до вогнища, ніби його тягнуло туди силою і вкручувало в гарячі язики полум'я. А вся хмарка полинула, погойдалася далі до озера і встелила білими пушинками воду, де їх тут же виловлювала якась дрібна підземна риба. І лише зовсім небагато парашутиків, мабуть, із найважчими зернятами, не полетіли далеко, а сіли тут же на острівці, щоб зійти весною, якщо буде їм вогко й тепло, новими ясно-жовтими квітами.

— Про що нам промовляє правічна мати-кульбаба? — звернувся до мовчазного товариства Варсава. — Вона промовляє до нас: все, що виплоджується зайве, все надмірне в лісі і на зеленому лузі, гине або в глибокій воді, — він показав на озеро, — або на суші, — він показав на втоптану стежку, — або у чистому вогнищі.

— Мудро! — вигукнув Сиз. — Мудро ви сказали, вчителю! Я зрозумів вас, вчителю! І от що придумав: кру́чу! Кру́чу для ворогів! І облогу з живого вогню!

Після вечірнього дзвону хай усі приходять до озера!
Всі, всі збираймося гуртом, усім лісовим народом!

- З якими героями повісті-казки ти познайомився? Розкажи, де і як вони жили, чим займалися. Яке лихо спіткало лісовий народ?
- Прочитай опис підземелля Варсави. Чому саме тут збиралася рада?
- Які думки про несподіваних ворогів висловили герої казки? Як професор Варсава довідався, чого бояться вороги? Чи назвав би ти його промову мудрою?
- Що в цій повісті є казковим? Які ознаки казки ти помітив? Пригадай, скільки пар окулярів знімав професор Варсава. Які думки він підтверджував за кожним разом?
- Прочитай уривки твору, яким відповідають малюнки.

- Поміркуйте, як розгортатимуться події далі? Прочитайте всю повість «Земля світлячків».

ГАЛИНА МАЛИК

Галина Малик народилася 1951 року в місті Бердянську на Запоріжжі. Коли дівчинці виповнилося 13 років, сім'я переїхала на Закарпаття.

Герої казкових повістей Галини Малик — твої ровесники. З ними трапляються різні цікаві пригоди: то звичайні діти потрапляють у казкову країну, то казкові персонажі — у наше реальне життя.

У повісті-казці «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» розповідається про дівчинку Галинку, яку всі називають Алею. Вона ніколи нічого не доводить до кінця. Тому і потрапляє в країну Недоладію, де живуть незавершені справи.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ АЛІ В КРАЇНІ НЕДОЛАДІЇ

(Уривки)

***

Аля грюкнула кімнатними дверима і притулила долоні до гарячих щік.

Ой, як соромно! Як негарно все вийшло!

Ще місяць тому надумала вона вишити рушничка для бабусі, до її дня народження. І нитки підбрала, і рушничок білий знайшла, і навіть перший хрестик зробила. А потім їй усе набридло.

Дівчинка відклала роботу й подумала: «Завтра дошию!» Назавтра часу в неї не знайшлося. А згодом вона й зовсім забула про вишивку. Їй навіть здалося, що рушничок давним-давно вишитий!

Тому, коли сьогодні всі поздоровляли бабусю, Аля була певна, що дарує рушничка з вишитими червоними півнями.

Бабуся розгорнула пакунок, і тут усі побачили біле полотно з маленьким хрестиком у куточку та лялечку червоних ниток.

— Що це? — здивувалася бабуся.

— Це... це... вишиваний рушничок... — ледве вимовила Аля і почервоніла, як ті нитки.

А тато глянув на неї й стиха мовив:

— Ех ти!

І тоді Аля втекла до своєї кімнати.

Ох, як негарно все вийшло!

Потроху дівчинка заспокоїлася. Вона чекала, що за нею от-от хтось прийде, бо час сідати до святкового столу! Але ніхто не прийшов. Спочатку Алі стало нудно, а потім вона розсердилася. «То ви такі! — сказала вона сама собі. — Ось візьму голку і навишиваю вам сто півників, щоб ви не думали!..»

— Цілих сто! — голосно промовила вона.

— Еге ж, рівнесенько сто! — повторив хтось за її спиною.

Першої миті Аля зраділа, бо вирішила, що по неї таки прийшли. Але таким голосом ні тато, ні мама і ніхто з її знайомих не розмовляє! Він був якийсь неживий, безбарвний і дуже неприємний — ніби цвяшком дряпали по склу.

Аля обернулася і...

— Хто тут? — прошепотіла вона.

На плінтусі сидів маленький чоловічок у довгому, майже до п'ят, піджачку з широкими кишенями. На голові у чоловічка червонів ковпачок. А на ногах у нього були величезні черевики із червоними шнурівками.

Аля зацікавилася. А чоловічок поважно вийняв з однієї кишені окуляри, з другої — якогось папірця і почав уважно читати, водячи по рядках вказівним пальцем.

— Так, так, усе правильно! — задоволено мовив він. — Сьогодні ця дівчинка не завершила соту справу. Якраз стільки, скільки треба...

Чоловічок не доказав, бо Аля вже встигла на той час отямитись. Вона запхнула в кишеньку нитки, які ще тримала в руці, і хотіла накрити чоловічка долонькою, наче коника. Але він побачив занесену над

собою руку — і вмить опинився на люстрі. Зручно вмотився на краєчку, звисивши ноги у величезних черевиках.

Аля задерла голову і з цікавістю чекала, що ж він робитиме далі.

А чудернацький гість тим часом змахнув руками і швидко-швидко щось забурмотів собі під носа. Аля прислухалася й розібрала дивні слова:

Недо-роби!
Недо-пиши!
Недо-почни!
Недо-лиши!
І недо-їж!
І недо-ший!
І в Неодоладію
мерщій!

Чоловічок задоволено потер руки. Потім зняв з лівої ноги черевика й почав засовувати його до кишені.

Черевик помістився, однак носком діставав самісінького підборіддя дивного чоловічка.

Тоді отой чоловічок, наче коник, стрибнув на підлогу, тупнув ногою і... зник!

Раптом щось підхопило Алю, й вона миттю вилетіла в розчинене вікно...

* * *

Тільки-но мандрівниця звернула за перший поворот дороги, аж попереду побачила дерев'яний стовпчик, а на ньому висіла криво прибіта стрілка, що показувала кудись угору. На ній нерівними літерами нашкрябано:

НЕДОЛАДІЯ

— Що за Неодоладія? — голосно запитала Аля.

Зненацька у найближчих кущах щось зашаруділо. З густого листя висунулася чиясь голова у шкіряному капелюшку з півнячою пір'їнкою. Капелюшок сидів

набик, криво, бо лівого вуха на голові не було. Голова повернулася обличчям до Алі. Ну й очі! Одне око велике, друге — мале. Ніс набик, губи скривлені й навіть ямочка на підборідді не на своєму місці, а майже біля вуха. Але, незважаючи на це, очі дивилися лагідно, тож обличчя здавалося відкритим і добродушним.

— Ти хто? — спитала голова звичайним людським голосом.

— Я — Аля, — отямившись від несподіванки, відповіла дівчинка. — А ти хто?

— А я — Недоладько! — губи його розпливлися в усмішці.

І з кущів виліз кремезний, широкоплечий хлопчина. Стояв він, нахилившись набик, бо ліва нога у нього була коротша від правої.

— От такий компот! — ніби вибачаючись за свою зовнішність, сказав новий знайомий.

— Який компот? — не зрозуміла Аля.

— То в мене така приказка, — махнув рукою Недоладько, — не зважай!

— А-а-а! — протягла Аля. Тут вона знову згадала про стрілку на стовпчику і спитала:

— Ти, часом, не знаєш, що це за Недоладія?

— Ой, тепер я зрозумів! — не відповідаючи на запитання дівчинки, вигукнув Недоладько і ляснув себе по лобі. — Ти, напевно, тільки що прибула! От так компот! А я дивлюся на тебе і нічого не второпаю. Бо хоч одна кіска у тебе й не заплетена, та дуже ти схожа на звичайну живу дівчинку!

— Як це схожа? Я і є звичайна жива дівчинка! — обурилася Аля.

— Як? Справдішня жива?! — не повірив Недоладько. Він так кумедно округлив свої неоднакові очі, що Аля голосно розсміялася.

- Перекажи коротко зміст прочитаних уривків. Що з описаного могло бути насправді, а що — вигадане?

- Прочитай уривок твору, якому відповідає малюнок. Якою б ти намалював Алю?

* * *

- Прочитай останні рядки повісті-казки. З ким іще Аля познайомилася в Недоладії?

Карлик Недочеревик і досі тиняється по білому світу і збирає в Недоладію недороблені справи. А недоладяни негайно їх доробляють. І невідомо, хто кого переможе, бо ще багато у нас тут недороблених справ.

Недороль Десятий влаштувався працювати нічним сторожем. Він цілі ночі грає сам із собою в кості.

А Перший Недорадник висить у Алі над письмовим столом, пришпилений кнопками до стіни. Він злісно дивиться на Алю. Адже це через неї він так і не став королем.

Тепер його Аля аніскілечки не боїться.

Та й ніколи їй звертати на нього увагу. Адже у неї в кишеньці величезний список з адресами, куди вона неодмінно мусить завітати.

А до тебе вона ще не приходила?

- • Як ти гадаєш, про який список з адресами йде мова? До кого мусить завітати Аля? Прочитавши всю повість-казку, ти дізнаєшся про пригоди дівчинки Алі в країні Недоладії.

- • Поміркуйте, яка головна думка повісті-казки.

- • Переглянь прочитані твори з розділу «В країні фантазії». З яким твором Віктора Близнеця ти ознайомився? Назви головних персонажів повісті-казки.
  - У якій повісті-казці розповідається про викрадення порцелянової фігурки «Маленький Моцарт»? Хто автор цього твору?
  - Чим літературні казки подібні до повістей-казок і чим відрізняються від них? Що спільного між повістями та повістями-казками?

В КРАЇНІ ЗНАНЬ

Країна знань не має меж. Вона настільки різноманітна, що ніколи не перестає дивувати. У ній невичерпна кількість цікавих відомостей.

Читаючи твори цього розділу, ти дізнаєшся багато нового: про виникнення писемності, винайдення паперу, про цікаве з життя тварин і рослин.

Оповідання

Ти вже знаєш, що оповідання — це невеликий прозовий твір, у якому йдеться про якийсь один епізод з життя персонажа. В оповіданні мало описів. Іноді в ньому герої самі розповідають про події, які з ними трапилися.

Прочитавши оповідання Паоли Утевської та Анатолія Давидова, ти дізнаєшся про деякі наукові факти. Картини життя в цих творах письменники описали за допомогою різних художніх засобів. Такі твори називають науково-художніми.

ПАОЛА УТЕВСЬКА

(1911—2001)

Паола Утевська народилася в місті Одесі. Змалку вона захоплювалася читанням, любила переказувати прочитане своїм друзям. Але при цьому додавала щось своє, вигадувала нове. Ставши письменницею, вона створювала для дітей науково-художні оповідання.

ГОСТІ З ДАЛЕКИХ БЕРЕГІВ

Побачив Костик на малюнку ліс. Не такий, як той, що за селом улітку зеленіє, а взимку спить, вкритий білою сніговою ковдрою. Не білокорі берізки і не патлаті ялини. Зовсім інший. Деревя в ньому не такі, як у наших лісах ростуть. А по стовбурах, мов змії, якісь рослини повилися. І листя на тих деревах химерне, неначе з казки. На одних — на парасольки схоже. На інших — анічогісінько тобі не нагадує.

Ой і закортіло ж Костикові цей ліс побачити, ні, не на малюнку, а насправді!

— Який же ти неуважний, — каже Костиків дідусь. — Деякі рослини з того лісу живуть у нашій кімнаті. А ти й не помітив.

Подумав Костик, що дідусь жартує. Та ні, в його очах ані смішинки. Показує на вікно, де алое, калачик і водяна пальма в горщечках стоять, а неподалік у кутку фікус примостився.

— Ти отаких у нашому лісі, мабуть, не бачив. І в садку не стрічав...

— І справді, не бачив... А чому на вікні немає тих рослин, що в нашому лісі? Я берізку хочу. І ялинку...

— У нас зими холодні. І дерева ростуть такі, які не бояться морозу. З них листя на зиму осипається.

Воно б і в кімнаті осипалось. А для ялинки в кімнаті узимку надто тепло. Ті рослини, що ростуть у нашій кімнаті, — мешканці теплих країв. У них листя цілий рік зеленіє. І почувають вони себе тут неначе вдома. А знаєш, звідки до нас фікус приїхав?

— Від тьоті Оксани. Вона його мамі на день народження подарувала.

— Так. Але його прапрабабуся чи прапрадідусь дуже довго мандрували, поки в тьоті Оксани опинилися. Здалеку фікус до нас приїхав.

— З космосу?

Дідусь усміхнувся. І вигідає ж таке онук!

— Та ні, Костику. Далеко-далеко є така країна — Індія. Ніколи не буває там ні морозів, ані завірюх. Тому й дерева ростуть там не такі, як у нас. Тамтешні ліси дуже схожі на той, що ти на малюнку бачив. Називаються вони джунглі. І росте там велике-превелике дерево... Стовбур його товстелезний, кожен листок — метр завдовжки... Щоб те дерево навкруг обійти, треба не менш як сорок кроків ступити.

— Дідусю! Ти ж про фікус збирався розповісти. Навіщо ж казку почав?

— Це, Костику, не казка. Дерево, про яке я тобі повідав, і є родич нашого фікуса. Хтось колись привіз із Індії гілочку того дерева та й посадив у горщик. Фікус, звичайно, виріс у горщику зовсім не велетнем. І листя його, хоч і не таке дрібне, але все-таки не метрове. А знаєш, Костику, на листках фікуса можна писати. Чорнилом.

— А якщо кляксу зробиш, гумка її зітре?

— З фікуса кляксу, мабуть, не зітреш гумкою. А от гумку з нього можна зробити. Ми з тобою колись обережно надріжемо його стовбур та зберемо на скельце трохи соку. А коли сік висохне, на його місці лишиться тоненька гумова плівочка.

— Я краще на папері писатиму, — вирішив Костик. І вже хотів сісти малювати великий пароплав. Той, що на ньому з Індії фікус привезли.

Аж тут дідусь питає:

— А чи знаєш ти, на чому писали люди три тисячі років тому?

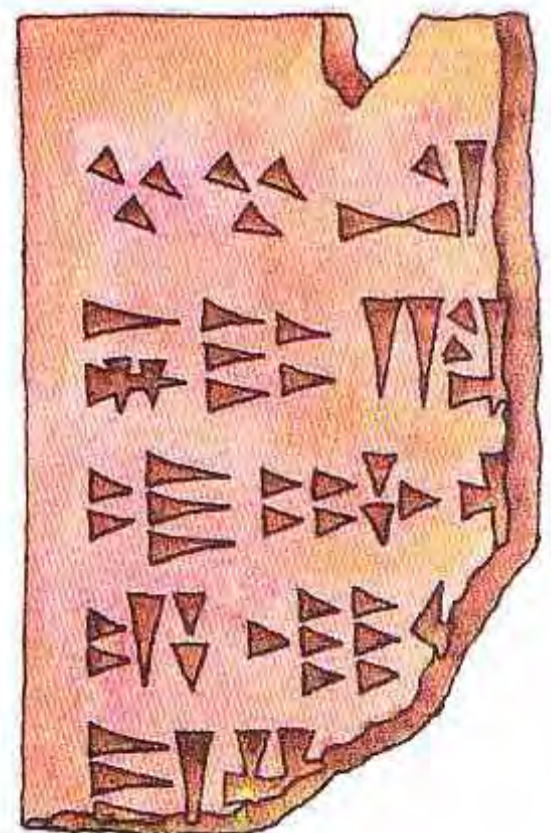
Костик здивовано подивився на дідуся. Правду кажучи, він до пуття й не уявляв, скільки-то — три тисячі років!

— Та ви б ще спитали в дитини, на чому люди писали тридцять три тисячі років тому! — озвалася тьотя Оля, яка нагодилась до кімнати.

— Тридцять три тисячі років тому люди взагалі ні писати, ні читати не вміли. Про писемність тоді й не думали! Винайшли її люди приблизно п'ять тисяч років тому. Та писали тоді на камені, на глиняних табличках. Костику, ти коли-небудь чув про Африку?

— Це там, де крокодили?..

— Атож. Є там річка Ніл. Велика-велика. На її берегах розкинулась стародавня країна — Єгипет. Вона межує з відомою африканською пустелею Сахарою. А в пустелі, як відомо, найгарячіші піски. Інша річ — береги Нілу. Зеленіють там буйні трави, височать розкішні дерева. І серед них — одна чудесна рослина: папірус. Стрункий він і високий. Трохи нашу осоку нагадує, таке саме у нього тригранне стебло. Тільки він набагато вищий і товстіший.

Заввишки чотири-п'ять метрів. А стебло, як рука дорослої людини.

Єгиптяни здавна були вправними майстрами. Тисячі років тому вони вже вміли зводити високі палаци, прокладати зрошувальні канали. Вміли обробляти різні метали — мідь, бронзу, золото. І багато-багато років тому єгиптяни винайшли свою писемність. Щоправда, їхні літери були зовсім не такі, як наші, сучасні. Замість літер вони виводили невеличкі малюнки. Звуться ті малюнки ієрогліфами. Рядки ієрогліфів вчені знаходять на стінах храмів, на кам'яних брилах, на кістяних пластинках, на посуді та на кам'яних і глиняних фігурках різних тварин та маленьких жучків-скарабеїв, що їх єгиптяни вважали священними.

Але ж кам'яного листа чи навіть найдрібнішого скарабея не покладеш у конверт і не надішлеш поштою. Правда, ні конвертів, ні пошти тоді не було. Та люди листувалися між собою. І надсилати друзям кам'яні чи глиняні листи не дуже-то було зручно. Отож і шукали відповідного матеріалу.

У нас, Костику, на підвіконні в горщечку росте невеличка рослинка — водяна пальма. По-вченому вона зветься циперус. Ми її тому пальмою звемо, що верхівка її справді дещо нагадує пальму, а водяною — бо дуже любить вона воду. Її батьківщина — Єгипет. Так от, вона родичка тієї рослини, що живе на берегах Нілу і з якої єгиптяни почали виготовляти матеріал для писання, родичка папірису. Від назви цієї рослини походить і слово «папір».

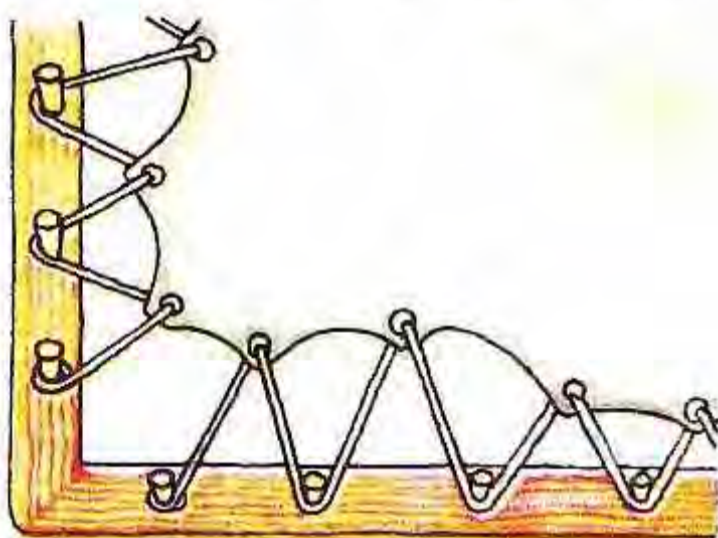
Єгиптяни отой матеріал для писання винайшли приблизно три тисячі років тому. І писати на ньому було набагато зручніше, ніж на камені або на глині. Стовбур папірису розрізали на довгі смуги. Клади одну смугу на одну, зверху притискали важким пресом, щоб смуги не згорталися, і так сушили. А на висушених папірусних смугах писали, як ми тепер пишемо на папері. З папірису робили книжки. Тільки не

такі, як наші. Писали їх на довжелезних аркушах і згортали у сувої... Тисячі років пролежали папіруси із стародавніми єгипетськими письменами. Вони розповіли нам про життя Стародавнього Єгипту, про єгипетських фараонів і простих людей, які листи вони писали одне одному. А коли в інших країнах світу люди навчилися писати, вони тривалий час купували в Єгипті папірус. У деяких країнах писали на листях пальми. Та ось у стародавньому грецькому місті Пергамі було винайдено ще один попередник паперу — пергамен. Робили його з телячої або козливої шкіри. Її відбілювали в різних розчинах, з обох боків скоблили, щоб стала тонкою, розтягували і сушили на спеціальних рамах.

Це був набагато зручніший матеріал для письма, ніж папірус. Писали на пергамені з обох боків, тоді як на папірусі — тільки з одного. До того ж, його можна було згортати удвоє, і він не ламався, як папірус. З пергамену було виготовлено книжку, цілком схожу на сучасну.

У нашій країні в давнину також писали на пергамені. Тільки він коштував дуже дорого, і ним користувалися царі, князі, бояри, ченці. А прості люди, коли один одному хотіли вісточку подати, про родинні

новини написати чи ще про щось, писали на березовій корі. І зветься такі листи берестяними грамотами. Одне слово, для письма використовували дерево.

Папірус, пальми, береза... Скрізь дерево допомагало людям у їхньому спілкуванні.

І наш сучасний папір теж виготовляють з дерева. Щоправда, історія паперу почалась давненько. Багато років тому жив у Китаї працьовитий і винахідливий ремісник на ймення Цай Лунь. Це він здогадався розтовкти деревину бамбука й шовковиці на борошно. Потім висипав оте дерев'яне борошно в казан, додав до нього вапна, залив водою і заходився кип'ятити. Кип'ятив доти, поки вариво перетворилося на білу густу масу. Додав до неї трохи клею. А тоді вилив у ситечко і якийсь час струшував. Вода стекла, а кашка лягла рівним шаром, утворивши тоненьку плівку паперу.

Дістав її обережно Цай Лунь, поклав на одну дошку, накрив другою і зверху придавив каменем, щоб вичавити рештки води. Потім просушив біля грубки. Так було винайдено папір. Тоді у Китаї тільки й мови було, що про винахід мудрого Цай Луня. Тривалий час китайці тримали його в секреті. Адже торгівля папером давала їм великі прибутки!

Згодом почали робити папір і в інших країнах. Найчастіше виготовляли його з старого ганчір'я. Деякі сорти паперу роблять з ганчір'я і тепер. Це дуже гарний папір. Але щоб забезпечити всіх школярів зошитами, надрукувати всі книжки, газети й журнали, ганчір'я не вистачить. Тому на папір беруть деревину. Найчастіше з ялин. Обрізують з неї гілля, знімають кору, розпилюють на оцупки*, а далі дрібнять і варять у великих казанах. Та не в чистій воді, а в спеціальних розчинах — щоб позбутися різних домішок, які зовсім не потрібні в папері.

---

*Оцупок — обрубаний або обламаний шматок чого-небудь (колоди, деревини тощо).

Ну а коли вариво готове, до нього додають клей, щоб папір був цупкий та щоб чорнило на ньому не розпливалося... І перепускають через папероробну машину.

Є на тій машині частини, що нагадують ситечко Цай Луня. Тільки дуже великі. Є преси, які пресують папір, щоб став тонким і гладеньким. На тій же папероробній машині його сушать.

Нарешті папір готовий — білий, блискучий. Як отой, що ти на ньому, Костику, зібрався щось намалювати...

Дідусь підійшов ближче до Костика, надів окуляри, щоб роздивитися онуків малюнок. Та Костик уже передумав малювати пароплава, на якому привезли з Індії фікус. Він уже виводив листочки водяної пальми — далекої родички чудесного папірусу, який приніс нам із сивої давнини багато казок і билиць. З берегів повноводного Нілу...

А може, варто намалювати і ялину, адже з неї зроблено той білий аркушик, над яким схилилися Костик та його дідусь.

- Про що розповідається у цьому творі? На чому люди писали спочатку? Як винайшли папір?
- Що послужило приводом до розмови між дідусем і онуком про виникнення писемності та паперу?
- Поділи текст на частини за планом. Ти знаєш, що план може бути *простий* і *складний*. У складному плані до одного пункту пропонуються інші, які конкретизують його.

ПЛАН

1. Незвичайний ліс на малюнку зацікавив Костика:
  - а) хлопчик хоче побачити цей ліс;
  - б) Костик дізнається про кімнатні квіти.
2. Дідусь розповідає Костикові про Індію:
  - а) в Індії не буває морозів;
  - б) у джунглях росте родич фікуса;
  - в) на листках фікуса можна писати.
3. Розповідь дідуся про виникнення писемності:
  - а) в Єгипті росте папірус;

- б) писемність єгиптян;
- в) греки винайшли пергамен;
- г) винахід китайця Цай Луня;
- г) виготовлення сучасного паперу.
- Перекажи зміст тексту за планом.

- Поділіться один з одним думками про те, що вас найбільше зацікавило в цьому творі.

АНАТОЛІЙ ДАВИДОВ

(1938—2002)

Анатолій Давидов народився на Сумщині. Після закінчення школи вступив до Ніжинського педагогічного інституту на природничий факультет. Цікаві відомості про світ природи він відтворив у своїх творах. Анатолій Давидов — автор науково-художніх книжок для дітей: «Ширшає виднокруг», «Енциклопедія», «Сунічка» та інших.

Портрет героя твору

СВІДКИ МИНУЛИХ ЕПОХ

(Скорочено)

На думку Петька, подорожувати в новісіньких «Жигулях», та ще й з причепом, — це здорово!

Петько зручно вмотився на передньому сидінні поряд із татком і милувався краєвидами, тоді як його друзі Іра та Славко дрімали ззаду.

Татко вів машину майстерно. Ледь відкинувши назад красиву пишнучубу голову, він пильно вдивлявся в дорогу й, помітивши найменші вибоїни, заздалегідь гальмував чи об'їжджав їх. Його сильні руки ледь торкалися керма, і Петькові здавалося, що машина слухається не їх, а підпорядковується татовій волі.

Славко щось вигукнув уві сні. Петько здивовано оглянувся, а тоді дістав невелике люстерко й став

спостерігати за другом. За місяць канікул його русяве волосся відросло, а широкі брови зовсім вигоріли. Від сонця почав луцтитися ніс. Губи теж потріскалися — дається знаки звичка їх облизувати. Сильні плечі (ось що таке басейн!) тісно облягала червона футболка.

Роздивившись друзів, Петько глянув у люстерко на себе. Чорний кучерявий чуб спадав на трохи завеликі, ледь відстовбурчені вуха. Широкий ніс і великий рот робили обличчя добродушним, хоч Петько вважав себе людиною крутої вдачі — рішучим і безапеляційним*. «Ну й фізіономія!» — пирхнув невдоволено.

Володимир Іванович, так звали татка, помітив його маніпуляції з люстерком.

— Подрімав би й ти, — усміхнувся, — дорога довга.

Володимир Іванович звернув на степову дорогу. Закуйовдилась пилюка, довелося підняти скло і ввімкнути вентилятор. Петько підставив під його струмінь обличчя, заплющив очі. Незчувся, як і заснув.

Петько і Славко, шкільні друзі, ось уже два роки захоплюються кінозйомками. А перед тим — фотополюванням. Ніщо — ні дощ, ні спека, ні комарі — не було їм на заваді. Годинами просиджували на березі річки заради одного знімка, поки прийде лось на водопій, півдня простоювали у воді, чекаючи на обережну видру. Минулого року друзі їздили в Карпати і зняли там стрічку про життя рінника. До чого ж птах цікавий: у пошуках здобичі запросто пірнає під воду. Чим не водолаз?

На конкурсі фільм Петька й Славка зайняв призове місце, і це підбадьорило хлопців — вони всерйоз зайнялися кіносправою.

А як пристала до товариства Іра?

---

*Безапеляційний — незаперечний; який не допускає сумнівів.

Та майже випадково. Її батьки — геологи — зби-
ралися на ціле літо в закордонне відрядження. Де
подіти доньку на цей час? Звернулися за порадою до
свого давнього друга зоолога Володимира Івановича.
А той одразу ж запропонував узяти дівчинку з собою
в мандрівку. Іра любила тварин і дуже зраділа такій
пропозиції.

У долину річки дісталися під вечір. Діти стрім-
голов побігли до ближнього озерця. Вода в ньому
чиста-пречиста. Петько пірнув до самого дна і
витягнув звідти жмут водоростей і стулки мушель*.

— Звідки вони тут? — здивувався. — У таких
озерцях перлівниці** не водяться. Їм потрібна про-
точна вода.

— А це означає, розумнику, — здогадався Слав-
ко, — що ці озерця заплавні, під час весняної повені
їх заливає річкова вода. А он і річку видно! — побіг
туди. Петько з Ірою — за ним.

Та це була не річка, а її старе русло***, що пере-
творилося в довге, зрідка вкрите стрілицею і жовтим
лататтям озеро. З протилежного берега стариця****
поросла верболозом і татарським зіллям. Над водою
літали прозорокрилі бабки, в очереті тріскотів дер-
кач, скидалася посередині стариці риба, а над усім
галасували берегові ластівки. Дітей зачарувала ця
картина, і хто знає, скільки б вони просиділи тут,
коли б Володимир Іванович не покликав їх вечеряти.

Місце для зйомки вибрали у верболозі. Велетенсь-
кий кущ утворив таке шатро, що під його вітами
можна було сховатися навіть чималій кіногрупі.

---

*Мушля — тут: тверде захисне покриття деяких
безхребетних тварин (слимаків, молюсків та ін.).

**Перлівниця — прісноводний моллюск з мушлею,
вкритою шаром перламутру, який використовується для
виготовлення гудзиків, прикрас.

***Русло — заглиблення в ґрунті, по якому тече річка,
струмок.

****Стариця — старе русло річки.

На поверхню виринула бура тваринка. Вона на якусь мить розпласталася на воді, так що стало видно товстий, голий хвіст, а потім зникла в заростях стрілиці. Невдовзі хохуля знову виринула, тримаючи в зубах зелене стебельце.

Саме в цей момент запрацювала Славкова кінокамера. Хлопець хотів зняти хохулю крупним планом. Іра не зводила з неї бінокля. Петько нагвинчував на фотоапарат телеоб'єктив.

А хохуля таке виробляла посеред річки, що у дітей дух перехоплювало: то пірнала, то лягала пластом на поверхні води, то крутилася, мов цуценя, дістаючи свого хвоста.

Ось до звірка підпливло ще троє хохуль, і вони заціяли гру. Били по воді лапами, здіймаючи навколо бризки.

Петько аж підстрибував від задоволення. З усіх боків заходив, щоб краще на них роздивитися, поки

оступився і впав. Хохулі на мить зацікавилися, а потім разом пірнули під воду.

— Ну й Петько! — буркнула Іра.

— Хохулі короткозорі, — пояснив Володимир Іванович, — а чують добре.

Сполохані звірки більше не з'явилися. Тоді діти спустилися до стариці і Володимир Іванович показав під водою вхід до нори хохулі, де лежала купа мушель різних моллюсків.

— Підземні ходи звірки риють довгі, до десяти метрів. Ведуть вони до гнізда, розташованого вище над рівнем води, недалеко від поверхні ґрунту. Гніздо вистелене сухим листям осоки, мохом, травою. А тепер придивіться до дна. Що ви там бачите?

— Канавки якісь! — промовила Іра. — Хто їх вирив?

— Хохулі. Вони потрібні звіркам, щоб краще орієнтуватися і знаходити дорогу додому. А ще ці канавки відіграють роль пасток, куди падають моллюски, п'явки, черв'яки, личинки жуків. Слабозорим звіркам тільки й роботи, що збирати таку поживу. Хохулі хапають тільки ту здобич, яка втікає. А якщо тваринка чи якась комаха застигає на місці — хохулі обходять її і продовжують пошуки.

Поки Іра з Славком готували на багатті обід, Петько дістав довідник, і з малюнка глянуло на нього пухнасте, дещо схоже на крота звірятко. Витягнута хоботком мордочка, маленькі очі, кігтисті короткі лапи з перетинками. Так ось чого вони так добре плавають!

— Чому ж все-таки зникають ці звірки? — Іра й собі стала розглядати малюнок.

— Тут про все написано, — поляпав Петько долонею по довіднику. — В основному, Іро, через ваш, жіночий, рід постраждали хохулі. Ще в середині минулого століття вони зустрічалися досить часто. А потім пішла мода на їхнє хутро. Мало зовсім не знищили звірка.

— Нічого ти, Петре, не розумієш у моді, — пирхнула Іра. — Тоді з хохулі шили шуби більше для чоловіків, аніж для жінок!

— Чи знаєте ви, — озвався Володимир Іванович, — що хохулі з'явилися на землі близько тридцяти мільйонів років тому? Більшість їхніх сучасників давно вимерли, а вони не лише вижили, але й повністю зберегли свої риси. В цьому їхня величезна цінність для зоологів, які вивчають еволюцію тваринного світу.

Ще довго сиділи біля багаття. І вже коли залазили в спальні мішки, Іра запитала у Володимира Івановича, чи довго вони пробудуть у цих мальовничих місцях.

— З тиждень. Крім хохулі, сподіваюся, зустрінемо тут вухатого їжака, байбака; можливо, нам трапиться й перев'язка, а з птахів — степовий орел, орел-карлик. Так що роботи — непочатий край.

-
- Назви героїв твору. Знайди в тексті опис їхньої зовнішності. Це портрети.
  - Що ти дізнався з твору про хохулю? Знайди в тексті опис цієї тварини.
  - Що ще нового ти дізнався з твору? До якого уривка тексту тобі б хотілося виконати малюнок?
  - Як ти розумієш слова Володимира Івановича про те, що роботи — непочатий край?
  - Розглянь малюнок. Спробуй уявити себе біля цього озера. Які почуття ти б пережив (захоплення, здивування, радість, байдужість, сум)?

-
- Поділіть текст на частини за поданим планом і перекажіть зміст твору.

ПЛАН

1. Екіпаж «Жигулів».
2. Річка, в якій живуть хохулі.
3. Вдалі зйомки.
4. Цікаве про хохуль.

ГАРНИЙ НАСТРІЙ

Хоч я й просив звечора батьків, щоб узiali мене з собою в гори, та вранці, як стали будити, вставати не хотілося.

— Не піду, нікуди не піду! — відбрикувався, як тільки міг.

Мама таки наполягла, і ось ідемо в гори. Попереду, як завше, мама, посередині я, а замикає тато. Сьогодні в нього за плечима рюкзак. «Виходить, надовго йдемо», — подумав я, і так чомусь їсти захотілося, що аж під ложечкою засмоктало.

— Дайте щось до рота вкинути! — несподівано сказав.

— Не пройшло й півгодини, як ти од сніданку відмовився, — промовила мама. — Ні, друже, терпи тепер аж до привалу*.

«Не жаль їм дитини», — защеміло в грудях, і тут я пригадав, що в їдальні на столі залишилися червоні помідори, апетитні огірочки, свіже масло... Тільки з упертості не захотів снідати, а ось тепер каюся, та пізно... Цікаво, що їстівного в рюкзаку?»

Бах! Не побачив корча при стежці й дуже вдарився. Кісточкою — найболючішим на нозі місцем. Аж скрутило од болю. Батьки дивляться мовчки на мої страждання й не кажуть ні слова. Бездушні! А як би полегшало, якби хтось по голові погладив чи поспівчував.

Стежка вгору пішла. Мамині ноги обирають рівні місцинки. Вже кілька разів там, де особливо круто, вона простягає мені руку, та я одмахуюсь: обійдемося без дрібних послуг! Сидів би оце вдома, у теплі й добрі, читав би останній випуск «У світі пригод», де

---

*Прива́л — зупинка в дорозі для перепочинку під час походу.

стільки цікавого... А тепер лізь на гору. Чого я там не бачив?

— Пити хочу! — знову вирвалося в мене.

Тато присів на великий камінь і підставив рюкзак.

— У кишені, що праворуч, — фляжка!

Зробив пару ковтків прохолодної води.

— Не економ, — сказав тато. — У рюкзаку ще одна фляжка!

Та більше пити я не став. Не верблюду ж!

Мама глипнула на мене, всміхнулася. Тато теж не стримався.

Знаю я ці усмішки! Однак мені стало чомусь незручно, і я почервонів.

Незабаром стежка повела до високої скелі.

«Невже будуть на неї дертися? — аж голова замакітрилась, коли вгору глянув. — А назад як спускатися?»

Цього разу помилився: батьки вирішили зробити тут перший привал.

— Глянь, сину, яка чарівна галявина! — оглянувся довкола тато. — Чим не альпійські луки?

Ми стояли скраю просторої, порослої буйнотрав'ям галявини. Ранкова роса ще виблискувала на сніжно-білих пелюстках ромашки, жаринками червоніли гвоздики, терпко пахло чебрецем та полином, острівцями жовтіли сухі квіти безсмертника, легенький вітерець стиха погойдував білі волоті ковили, шарудів у низеньких кущах шипшини, геть усіяної ще зеленими ягодами...

Ступив два кроки, щоб понюхати ніжний грамофончик берізки, й здригнувся: звідти знявся чималий жовтий метелик з чорним малюнком на крилах.

— Махаон! — упізнав. — Який гарний!

— А он аполлон літає! — показав тато на великого білокрилого метелика. — Дуже рідкісний, навіть до «Червоної книги» його занесено.

Аполлон покружляв над галявиною, сів на грамофончик, до якого я так і не доторкнувся.

Тато дістав фотоапарат. Навів об'єктив на метелика. Клацнув раз, удруге. Я гадав, аполлон після того втече, а йому хоч би що. Сидить, смокче з грамофончика сік. Знову вітерець повіяв, і аполлон змахнув крильцями, щоб утриматися на квітці. На задніх крилах зблиснули жовті плями. Такі плями, розповідав колись тато, сигналізують птахам, що метелик не їстівний. Нічого, мовляв, і нападати, все одно здобич не годиться для поживи... Раптом прилетіла пташка. Невеличка, задерикувата. Сіла на шипшинову гілочку, а тоді, нітрохи нас не боячись, кинулася до аполлона. Біда! Той грудкою упав на землю, розпустив крила — плями аж загорілися. Пташка здивовано втупилася в аполлона, роздумуючи, напевно, дзьобати його чи ні, а той раптом як зашипить... Ну нібито гадюка! Хіба що трохи слабше. Пташка одразу знялася вгору, тато не встиг навіть сфотографувати її.

— Він іще і шипіти може? — подивував я.

— То він з переляку ніжками по крилах зашкрябав, — пояснив тато. — Чудасія!

Аполлон тим часом подався геть од небезпечного місця.

Тут мама покликала, пригостила бутербродами, напоїла чаєм. Смачним-пресмачним: він пахне і м'ятою, і материнкою, і суницями...

Стало набагато веселіше.

Потім милувалися метеликами. Їх було сила-силенна. Десять видів нарахував тато, а він знається на комах, і серед них половина — рідкісних.

— Ну, що, метеликознавці, — гукнула мама. — Ходімо далі?

А мені чомусь не хотілося прощатися з дивогаявиною.

— Давайте назву їй дамо, — запропонував. — Що як Метеликовою її назвати?

Тато з мамою знов перезирнулися й усміхнулися. Тільки зараз усмішка була зовсім інша, ніж та, вранішня. Доброю й лагідною видалась вона мені.

А стежечка обігнула скелю й повела вгору. Тут попадалися дубки. Не такі, як унизу, — великі й розлогі, — а дрібні, з тонкими покрученими гілками. І листя на них невелике, і жолуді маленькі.

Зненацька наткнулися на грушу. Також низькорослу, однак груш на ній було чимало. Зірвав одну — терпка!

— Що, друже, рано їх їсти? — сміється мама.

— А чого вони так пізно досягають?

— Напевно, через те, що влітку тут багато туристів швендяє, — суворо промовив тато. — Уяви, якщо кожен із них ось так смикне по грушці, що на дереві залишиться? А гірські груші, сину, родять не для людей, а для звірів!

Тут і звірок з'явився. Темний, гарненький, над переніссям біла цятка, застиг здивовано на камені.

— Ласка, — прошепотів тато й став наводити на звірка фотоапарат.

Клац — і ласку наче вітром здуло.

— Цікава тваринка, — сказала мама, — хоч і невеличка, а хоробра. Відбивається навіть од великих звірів. Хутро в неї, бачили, яке красиве? Через нього полювали колись на ласок, ловили їх капканами, труїли. Зовсім мало залишилося цих звірків, так що, вважайте, нам поталанило, а коли ще й слайд вийде, то взагалі успіх неабиякий. Тільки заради цього в гори можна було йти!..

— Тату, що то за залізаччя? — побачив під горою потрощений метал.

Підійшли ближче.

— Бліндаж*! — промовив тато. — Зсередини, мабуть, підірваний. Міг ворожий набій крізь

*Бліндаж — укриття, влаштоване на бойових позиціях для захисту групи воїнів від вогню.

амбразуру* вдарити у боєприпаси. А може, герої самі підірвалися, щоб не потрапити фашистам до рук. Скільки було таких випадків!

На понівеченому, поїденому іржею металі побачив я довгасті, немовби гвинтики, мушлі.

— Невже равлики? — здивувався.

— Вони, — підтвердила мама. — Бачив, як високо забралися?

Пробував відірвати равлика од металу, та він наче прикипів до нього!

— Не чіпай, — зупинила мама.

Обідали в горах. Хотілося розпалити багаттячко, але тато не дозволив. Трава суха довкола, легко й пожежу спричинити.

Ще ніколи, здається, не їв я з таким апетитом. І помідори, і картоплю, і смачні консерви. І знову пили гарячий чай з термоса...

Додому йшли коротшою дорогою. Теж дива різні стрічалися. В одному місці побачили нору. Що як там вовки живуть? І хоч тато запевняв, що зараз їх тут не стрінеш, повтікали від тих же туристів у глухіші місця, я благав батьків з півгодини поспостерігати за норою. Як уже збиралися йти, щось там заворушилося й вилізло на світ. Я думав — пес здичавілий, таке воно було худюче та обсмоктане, а тато шепнув, що то лисиця. Влітку вони завжди такі негарні.

Лисиця потяглася, розкрила пащу, принюхалась. Вітерець якраз од нас ішов, тому-то вона одразу ж небезпеку почула й хутко чкурнула в зарості. Тільки ми її й бачили...

А ще ми надибали незвичайну рослину. Схожу на берізку, тільки стебло товще, м'ясисте й листя немовби в латаття, а велика квітка — грамофончиком. Ми довго милувалися цією красунею, хоч ні мама, ні

---

*Амбразу́ра — отвір у стіні будинку для дверей або вікна, розширений усередину.

тато не знали, як вона називається. Прийдемо додому, пообіцяли, в довіднику знайдемо!

Коли вже на рівнину сходили, побачили зграйку горобчиків. Вони хоч і не летять у вирій, та наприкінці літа гуртуються й бешкетують по городах і полях.

Як же цікаво навкруги! Стільки пройдено, а я нітрохи не втомився. В грудях немовби оркестри грають. Скажи хтось із батьків, щоб знову кудись іти — одразу погоджуся.

І чого воно так радісно на серці?

Спитав про те маму. Вона глянула на мене загадково й промовила:

— Настрій, сину, в тебе гарний!

Правду сказала.

- З яким настроєм вирушив хлопчик у похід? Яким йому здавався навколишній світ?
- Коли змінився настрій у хлопчика? Знайди в тексті опис галявини. Це пейзаж.
- Яких метеликів побачив хлопчик на галявині? Прочитай.
- Що розповіли батьки синові про дикі груші, про ласку? Знайди в тексті опис невідомої рослини.
- Яким видався хлопчикові обід у горах? Чому?
- Чому оповідання має назву «Гарний настрій»?

- Переглянь прочитані твори з розділу «В країні знань». Чому цей розділ так називається?
- Що ти дізнався про виникнення паперу? Де вперше його було винайдено?
- Якими цікавими відомостями ти поповнив свої знання з оповідань Анатолія Давидова?
- На основі прочитаних творів підготуй виступ на тему «Цікаве з життя рослин (комах, тварин)».

В КРАЇНІ ПРИГОД

Ти вже читав багато творів українських письменників. У цьому розділі маєш нагоду ознайомитися з літературою народів світу. Читаючи оповідання, повісті, казки, повісті-казки світових письменників, намагайся зрозуміти, чим особливий кожний твір.

Повість

Ти вже знаєш, що є повісті *фантастичні*. Пригадай уривок з повісті Анатолія Костецького про Христофора Тюлькіна. Ти читав уривки з *біографічних* повістей. Це повісті Дмитра Красицького «Дитинство Тараса» та Степана Васильченка «В бур'янах», а також Миколи Олійника «Леся» про Лесю Українку.

А ще є повісті *пригодницькі*. У них події розвиваються стрімко й загадково, персонажі потрапляють у небезпечні ситуації.

Читачі дуже люблять різновид пригодницьких творів — *детективні* повісті. Детективи присвячені розкриттю заплутаної таємниці, пов'язаної зі злочином.

КОСТЯНТИН ПАУСТОВСЬКИЙ

(1892—1968)

Костянтин Паустовський — відомий російський письменник. Його дитячі роки та юність минули в Україні: на Черкащині й у місті Києві.

Про життєвий шлях, зокрема про дитячі та юнацькі роки, Костянтина Паустовського ти дізнаєшся з повісті «Далекі літа». Це твір *автобіографічний*, бо в ньому письменник розповідає про себе.

Почуття героя твору

ДАЛЕКІ ЛІТА

(Уривок)

На столі в класі стояли залиті сургучем* пляшки з жовтявою водою. На кожній пляшці була наліпка. На них нерівним старечим почерком було написано: «Вода з Нілу», «Вода з ріки Лімпопо», «Вода з Середземного моря».

Пляшок було багато. В них була вода з Волги, Рейну, Темзи, озера Мічиган, Мертвого моря та Амазонки. Але хоч скільки ми розглядали цю воду, у всіх пляшках вона була однаково жовта і неприваблива на вигляд.

Ми в'язнули до викладача географії Черпунова, щоб він дозволив нам скуштувати води з Мертвого моря. Нам хотілося дізнатись, чи насправді вона така солона. Але скуштувати її Черпунов не дозволив.

Низенький, з довгою, майже по коліна, сірою бородою та вузькими очима, Черпунов скидався на чаклуна. Недарма й прізвисько в нього було Чорномор.

Черпунов завжди притягав на уроки всілякі диковинки. Найбільше він любив приносити пляшки з водою. Він розказував, як сам набирав нільську воду поблизу Каїра.

— Дивіться, — він збовтував пляшку, — скільки в ній намулу. Нільський намул багатший за алмази. На ньому розквітнула культура Єгипту.

---

*Сургуч — забарвлена тверда смола, віск, що легко плавиться і застигає.

Щоб ми краще запам'ятовували різні географічні поняття, Черпунов придумав наочний спосіб. Наприклад, він малював на класній дошці велику літеру А. В правому кутку він вписував у цю літеру друге А, трохи менше, в нього — третє, а в третє — четверте. Потім він казав:

— Запам'ятайте: це — Азія, в Азії — Аравія, в Аравії — місто Аден, а в Адені сидить англієць.

Ми запам'ятовували це одразу і на все життя.

Старшокласники розповідали, що на квартирі в Черпунова влаштовано невеличкий географічний музей, але що старий до себе нікого не пускає. Там були нібито чучела колібри*, колекція метеликів, телескоп і навіть самородок** золота.

Наслухавшись про цей музей, я почав збирати власний. Він був, звичайно, простенький, але розцвітав у моїй уяві, як світ дивовижних речей. Різноманітні історії були пов'язані з кожною річчю — чи то був гудзик румунського солдата, чи то засушений жук-богомол.

Якось зустрів я Черпунова в Ботанічному саду. Він сидів на мокрій від дощу лавочці і колупав тростиною землю. Я скинув кашкета і вклонився.

— Іди сюди! — покликав мене Черпунов і подав мені товсту руку. — Сідай. Розкажуй. Ти, кажуть, зібрав маленький музей. Що ж у тебе є?

Я несміливо перелічив свої немудрі цінності. Черпунов усміхнувся.

— Похвально! — сказав він. — Приходь до мене у неділю вранці. Подивишся на мій музей. Гадаю, що оскільки ти цим захоплюєшся, з тебе вийде географ або мандрівник.

У неділю я вбрався в новенький гімназичний костюм і пішов до Черпунова. Він жив на Печерську, в

---

*Колібри — найменший на земній кулі птах, який відзначається яскравістю і красою оперення; водиться в Америці.

**Саморóдок — великий шматок золота (срібла, платини).

низенькому флігелі* у дворі. Флігель так густо обріс бузком, що в кімнатах було темно.

Відчинив мені сам Черпунов. На ньому була сіра тепла куртка і повстяні пантофлі**.

Чудеса розпочалися тут-таки в передпокої. В овальному дзеркалі відбивався червоний від збентеження маленький гімназист, що силкувався розстебнути заклякими пальцями шинель. Я не зразу збагнув, що той гімназист — я сам. Я довго не міг дати собі ради з гудзиками. Я розстібував їх і дивився на раму від дзеркала.

То була не рама, а вінок із скляних, неяскраво пофарбованих листочків, квітів та виноградних грон.

— Венеціанське скло, — сказав Черпунов, допоміг мені розстебнути шинель, скинув її і повісив на вішалку. — Підійди ближче. Можеш навіть доторкнутись.

Я обережно торкнувся скляної троянди. Скло було матове, немовби присипане пудрою. У смужці світла, що падала з сусідньої кімнати, воно просвічувало червонястим вогнем.

— Справжнісінький рахат-лукум***, — мовив я.

— Глупство, але схоже на правду, — пробурмотів Черпунов.

Я почервонів так, що мені аж запекло в очах. Черпунов поплескав мене по плечу:

— Не ображайся. Це в мене така приповідка. Ну, ходім. Вип'єш чаю.

Я почав відмовлятись, але Черпунов узяв мене за лікоть і повів до їдальні. Ми увійшли в кімнату, схожу на сад. Треба було обережно відводити листя філодендрона і навислі з стелі гілки з червоними

---

*Флігель — житлова бічна прибудова до головного будинку або будиночок у дворі головного будинку.

**Пантофлі — м'які кімнатні туфлі без каблуків.

***Рахат-лукум — східні ласощі з цукру, фруктових соків та крохмалю, з горіхами.

запашними шишками, щоб дістатися до свого місця за столом. Віялова пальма нависла над білою скатертиною. На підвіконнях юрмилися вазони з рожевими, жовтими та білими квітами.

Після чаю Черпунов закурив цигарку. Попіл він струшував у черепашку, вкриту скам'янілою піною дуже ніжного рожевого кольору. Друга така сама черепашка стояла поряд.

— Це черепашка з Нової Гвінеї, — мовив Черпунов. — Там побував мандрівник Міклухо-Маклай. Між іншим, що таке поезія? — несподівано спитав Черпунов. — Будь ласка, не думай мені відповідати. Цього визначити не можна. Ось черепашка з острова, де жив Маклай. Якщо ти довго дивитимешся на неї, тобі раптом спаде на думку, що якимось уранці сонячне світло впало на цю черепашку і на ній лишилося на віки вічні. Якщо ти притулиш черепашку до вуха, то почувеш гул. Я не можу тобі пояснити, чому це так. І ніхто цього тобі не пояснить. Це таємниця. Все, чого людина не може збагнути, називається таємницею.

Я притулив черепашку до вуха і почув сонний гомін, нібито далеко-далеко набігали на берег рівномірні хвилі.

— Ну що ж, — сказав Черпунов, — продовжимо нашу бесіду, юначе. Он там у кутку стоять чорні ящики. Принеси-но сюди верхній ящик. Та неси обережно.

Я взяв ящика і поставив його на стіл перед Черпуновим. Він був легесенький.

Черпунов неквапно підняв віко. Я зазирнув через його плече і мимохіть скрикнув. Величезний метелик, більший за кленовий листок, лежав у ящику на темному шовку і мінився, як райдуга.

— Не так дивишся! — розсердився Черпунов. — Треба отак!

Він узяв мене за маківку і почав повертати мою голову то праворуч, то ліворуч. Щоразу метелик спалахував різними барвами — то білою, то золотавою,

то пурпуровою, то синьою. Здавалося, що його крила горіли чудовим вогнем, але ніяк не згоряли.

— Рідкісний метелик з острова Борнео! — гордо мовив Черпунов і опустив віко ящика.

Потім Черпунов показав мені зоряний глобус, старі карти з «розою вітрів», чучела колібрі з довгими, як маленькі шила, дзьобами...

Невдовзі Черпунова не стало. Я довго пам'ятав про нього.

Коли я був уже в старшому класі, викладач психології, говорячи нам про плодотворну силу уяви, несподівано спитав:

— Ви пам'ятаєте Черпунова з його водою з різних річок і морів?

— Аякже! — відповіли ми. — Добре пам'ятаємо.

— Так от, можу вам сказати, що в пляшках була звичайнісінька водопровідна вода. Ви спитаєте, навіщо Черпунов вас обманював? Він справедливо вважав, що в такий спосіб дає поштовх розвитку вашої уяви. Черпунов дуже цинив її. Кілька разів при мені він казав, що людина відрізняється од тварини тим, що має уяву. Уява створила мистецтво. Вона розсунула межі світу та свідомості і надала життю тієї властивості, яку ми називаємо поезією.

- Чим особливі були уроки географії? Як допомагав учитель географії запам'ятовувати географічні поняття?
- Чому Черпунов запросив до себе додому Костянтина Паустовського? Що вразило хлопця в будинку вчителя? Розкажи про почуття героя твору, які він пережив.
- Поділи текст на частини за поданим планом.

ПЛАН

1. Диковинки на уроці географії.
  2. Ідея створення власного музею.
  3. Запрошення відвідати домашній музей Черпунова.
  4. Чудеса в квартирі Черпунова:
    - а) дзеркало в передпокої;
    - б) квіти в їдальні;
    - в) черепашка з Нової Гвінеї;
    - г) метелик з острова Борнео.
- Уважно прочитай кожен частину. Перекажи останню з них. Розповідаючи, зачитай опис дзеркала, квітів, черепашки, метелика.
  - Прочитай останній абзац уривка. Як ти зрозумів, для чого людині потрібно розвивати уяву?

- Поміркуйте, чому письменникові дорогі згадки з дитячих та юнацьких років.

* * *

Річка Волга протікає в Росії, Рейн — у Німеччині, Темза — у Великобританії. Ніл є найдовшою річкою у світі. Вона знаходиться в Африці. На півдні Африки протікає Лімпопо. Амазонка вважається найбільшою річкою в Південній Америці. Озеро Мічиган знаходиться в Північній Америці, Мертве море — на території Близького Сходу, а Середземне море омиває береги Європи, Азії та Африки.

Міклухо-Маклай — російський учений. Він здійснив 10 мандрівок у різні частини світу. Близько трьох років прожив серед папуасів Нової Гвінеї, досліджуючи будову їхнього тіла, побут і звичаї.

ЕРІХ КЕСТНЕР

(1899—1974)

Еріх Кестнер народився в німецькому місті Дрездені. Він належить до письменників, які започаткували детективний жанр у літературі для дітей. Його детективна повість «Еміль і детективи» стала відомою у всьому світі. В ній письменник висловлює віру в перемогу розуму й добра.

ЕМІЛЬ І ДЕТЕКТИВИ

(Уривок)

...Еміль не мав батька. А мати його день і ніч працювала, робила зачіски, мила клієнтам голови, біляві й чорняві, крутилася невтомно, аби вдома було що їсти і ставало грошей сплатити за газ, за вугілля, за помешкання, за одяг, за книжки і за навчання Еміля в школі. Часом мама хворіла і лежала в ліжку. Приходив лікар, призначав ліки. Еміль ставив матері компреси і варив їй і собі їсти. А коли мама спала, він навіть витирав підлогу мокрою ганчіркою, щоб вона не казала: «Мені доведеться встати і хоч трохи прибрати, в хаті страх як брудно».

Чи зможете ви це зрозуміти й не сміятися, коли я скажу, що Еміль був зразковий хлопець? Бачте, він дуже любив свою матір. І згорів би із сорому, якби байдикував, коли вона так тяжко працює, заощаджуючи на всьому. Хіба міг він не зробити домашнього завдання або списати його в Ріхарда Наумана? Хіба він міг прогуляти уроки? Еміль бачив, як мама надсаджується, аби тільки він мав усе, що мають інші школярі. То хіба він міг її обдурювати чи завдавати їй прикростей?

Отже, Еміль був зразковий хлопець. Насправді. Він не належав до тих слухняних хлопчиків, які ставали такими через боягузтво, скнарість* чи завчасну дорослість. Еміль був зразковий хлопець, бо хотів

---

*Скнарість — скупість, жадібність.

таким бути! Він так вирішив, як, скажімо, вирішують не ходити більше в кіно або не їсти цукерок. Він так вирішив, але часом йому було важко.

Та коли на Великдень він приходив додому і казав: «Мамо, ось мій табель, я знову перший», — тоді він був щасливий. Коли його хвалили в школі і взагалі скрізь, йому це подобалося насамперед через те, що це потішить маму. Він пишався, бо міг хоч у такий спосіб трохи віддячити їй за те, що вона все своє життя невтомно робила для нього...

— Ой, — вигукнула мама, — нам треба поспішати. Вже чверть на другу. А поїзд відходить десь о другій. Ми можемо спізнитися.

— То ходімо, пані Тішбайн! — сказав жартома Еміль. — Але, щоб ви знали, валізку несу я!

...Коли вони вийшли з дому, мама сказала:

— Якщо підійде конка, то до вокзалу поїдемо.

Чи хто з-поміж вас знає, яка була на вигляд конка? Вона саме виїхала з-за рогу і спинилася, бо Еміль махнув рукою, тож я швиденько її змалюю, поки вона не рушила далі.

Конка, треба відразу сказати, річ дивовижна. Уявіть собі, вона їде по рейках, наче справжній дорослий трамвай, і вагончик у неї такий самий, але тягне той вагончик звичайна конячка. На думку Еміля і його друзів, та конка — просто ганьба, вони мріяли про електричний трамвай з дугою нагорі, з п'ятьма фарами спереду і трьома ззаду. Але магістрат міста Нойштадта вважав, що для їхньої чотирьохкілометрової дороги цілком досить однієї живої кінської сили. Тож про електричний трамвай поки що й мови не могло бути.

На Вокзальній площі пані Тішбайн із сином зійшли. Коли Еміль витягав із конки свою валізку, позаду хтось басом спитав:

— Мабуть, до Швейцарії їдете?

То був поліцейський вахмістр Єшке.

— Ні, мій син їде на тиждень у Берлін до родичів, — відказала мама.

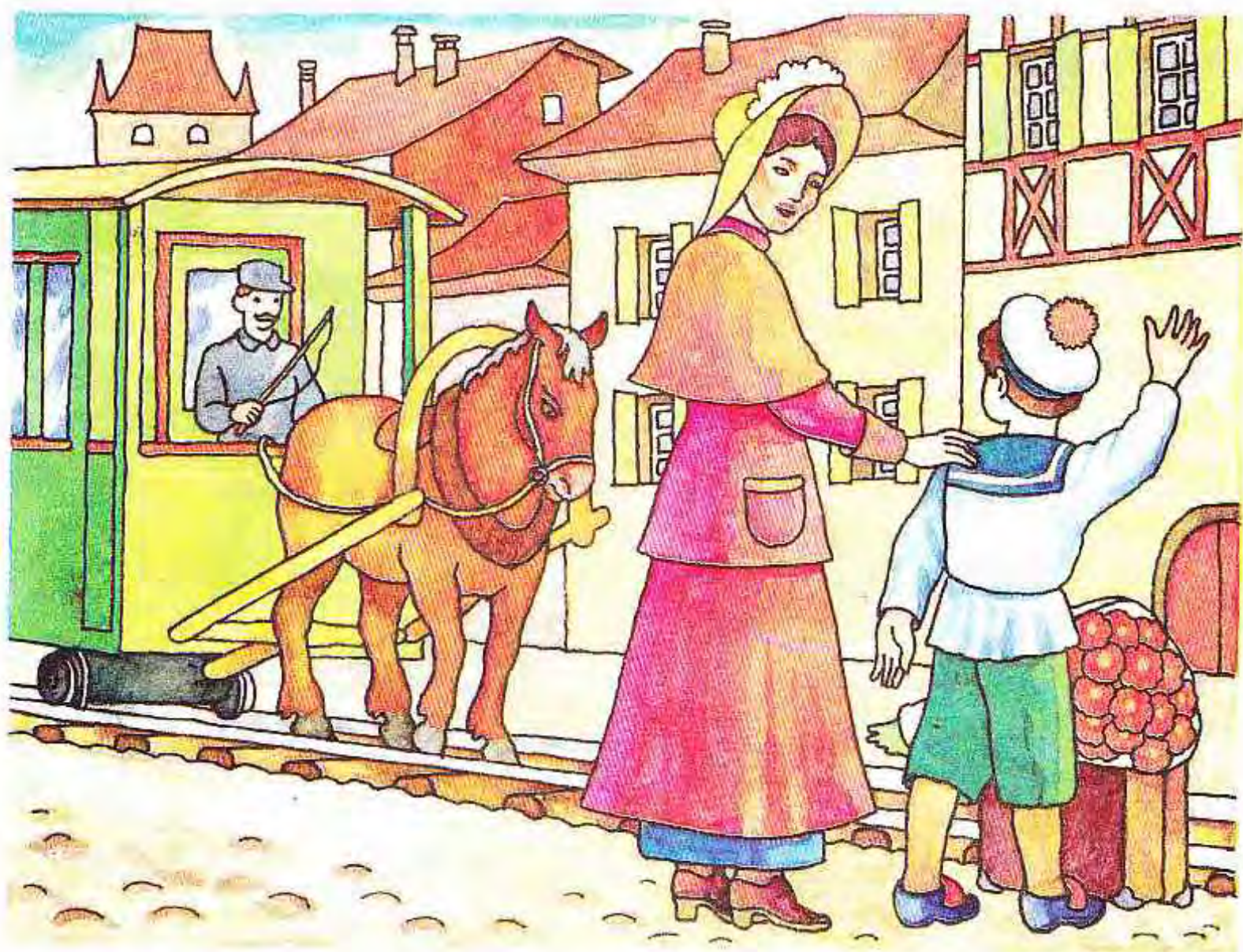

А Емілеві потемніло, навіть почорніло в очах, бо сумління в нього було нечисте. Кілька днів тому після уроку гімнастики школярі подалися гуртом, душ із дванадцяттеро, до пам'ятника великому герцогові Карлу, прованому Кривощоким, і, коли вулиця на якийсь час спорожніла, натягли йому на лису голову старий капелюх. А тоді ще підсадили Еміля, який добре малював, і він зробив герцогові кольоровими олівцями червоний ніс і чорнющі вуса. Та коли Еміль ще малював, з того краю базарного майдану з'явився вахмістр Єшке!

Хлоп'ят наче вітром звіяло. Але всі боялися, що вахмістр їх упізнав.

Проте Єшке нічого не сказав мамі, тільки спитав, як її здоров'я та як справи, а Емілеві навіть побажав щасливої дороги.

Та все одно в хлопця було кепсько на душі. І поки він ніс свою валізку через площу до вокзалу, коліна

в нього тремтіли. Йому все здавалося, що от-от позаду Єшке гаркне: «Еміль Тішбайн, ти заарештований! Руки вгору!» Але нічого не сталося. Може, вахмістр надумав зачекати, поки Еміль повернеться?

Мама купила в касі квиток — звичайно, у простий вагон, а для себе — перонний квиток. І вони вийшли на платформу № 1 — так, так, у Нойштадті аж чотири платформи! — і стали чекати берлінського поїзда. Лишалось ще кілька хвилин.

— Не забудь нічого, синку. І гляди не сядь на квіти. Попроси кого-небудь поставити твою валізку на багажну полицю. Тільки ввічливо попроси.

— Я й сам поставлю валізку. Хіба я такий кволий?

— Ну, гаразд. Не проґав своєї зупинки. Ти прийдеш о вісімнадцятій годині сімнадцять хвилин. На вокзал Фрідріхштрассе. Не здумай вийти раніше, біля зоопарку чи десь іще.

— Не хвилюйтеся, люба пані!

— Не розмовляй з людьми так зухвало, як з матір'ю. І не кидай на підлогу папір, коли їстимеш свій бутерброд. Та не загуби грошей.

Еміль перелякано хапається за правий бік. Тоді полегшено переводить дух і каже:

— Усі вдома!

Він бере маму під руку, і вони походжають пероном.

— Ти не працюй багато, мамусю! І не хворій! Адже нема кому тебе доглядати. Якщо ти захворієш, я сяду на літак і відразу ж прилечу додому. Ти мені теж пиши. Я буду в Берліні не більше тижня, щоб ти знала.

Він міцно обіймає маму, а вона поспіхом цілує його в ніс.

Гуркочучи, підходить берлінський поїзд. Еміль іще раз швидко обіймає маму за шию, а тоді йде зі своєю валізкою у вагон. Мама простягає йому квіти та пакет із бутербродами й питає, чи є вільне місце. Еміль киває головою.

— Тож зійди на Фрідріхштрассе!

Він киває.

— Бабуся чекатиме біля кіоска з квітами.

Він киває.

— А ти, бешкетнику, шануйся!

Він киває.

— І не сварися з Поні Капелюшком. Мабуть, ви вже одне одного і не впізнаєте.

Він киває.

— І пиши мені.

— І ти мені теж.

Ця розмова тривала б, напевне, годину, а то й більше, якби не існувало розкладу поїздів. Начальник поїзда з червоною шкіряною сумкою загукав: «По вагонах! По вагонах!» Заклацали вагонні двері, поїзд рушив з місця і поїхав.

Мама ще довго махала услід хусточкою. Тоді повернулася і не поспішаючи пішла додому. А що хусточка однаково була в руці, то вона трохи поплакала, втираючи сльози.

- • Знайди в тексті опис Еміля. Яким ти його уявляєш?
- • Прочитай уривок, якому відповідає малюнок. Що в тебе викликало сміх?
- Як мама з Емілем провели останні хвилини перед відходом поїзда? Чому мама хвилювалася?
- Як ти гадаєш, що за пригоди чекають на Еміля? Пригадай, що в хлопчика були гроші та що повість ця — детективна.

- • Прочитайте в особах епізод від слів *Мама купила в касі квіток* до кінця уривка.

АЛЬФРЕД ШКЛЯРСЬКИЙ

(1912—1992)

Альфред Шклярський — польський письменник. Він народився в Сполучених Штатах Америки в місті Чикаго. З 14 років жив у Польщі. Його твори відкривають перед читачем небачені таємниці навколишнього світу.

У пригодницькій повісті «Томек у країні кенгуру» учень четвертого класу варшавської гімназії Томек разом із батьком і його друзями подорожує до Австралії — країни кенгуру. Він знайомиться з рослинним і тваринним світом, звичаями, побутом, жителями цієї країни.

ТОМЕК У КРАЇНІ КЕНГУРУ

(Уривок)

Томек залишився на фермі з матір'ю нещасної дівчинки. Господиня була сповнена відчаю від зникнення дочки. Голоси чоловіків, які брали участь у пошуках, уже давно затихли в хащах. Час минав повільно. Томек думав про заблукалу Саллі.

Незабаром його увагу привернули папуги, галас яких долинав із найближчих хащів. Томек із цікавістю спостерігав за барвистими птахами, що літали серед кущів. **Із прикрістю згадав про обіцянку, яку дав батькові.** Великі та малі папуги були такі веселі, такі гарні, що йому захотілося побачити їх зблизька, не порушуючи, звичайно, даного слова. Озираючись навколо, він несподівано побачив під стіною однієї з будівель ферми собаку буду й молодого собаку, який лежав перед нею та вперто дивився на нього.

«Він дуже подібний до динго*, якого ми спіймали», — подумав Томек.

Хлопець і собака деякий час спостерігали один за одним. Раптом собака звівся на всі чотири лапи й дружньо помахав хвостом. Це підказало Томекові цікаву ідею: разом із собакою він міг би погуляти біля хащів.

Недовго думаючи, Томек узяв із ганку свій штуцер** і вибіг надвір. Пес зустрів його, як доброго

*Дінго — дикий собака, який водиться в Австралії.

**Штуцер — старовинна воєнна рушниця з гвинтовими вирізами у стволі.

знайомого, по-дружньому помахуючи хвостом. Томек відв'язав його, і вони обоє весело побігли до заростей.

Тільки-но вони опинилися на краю бушу*, Томек відразу забув про дану батькові обіцянку. Яскраві, смішні птахи цілком заповнили його увагу.

Спочатку його привабили хвилясті папужки, пару яких він бачив у Варшаві в Юрека Тимовського. Безперечно, на волі ці птахи були більш вишукані, ніж у неволі. Зграя папужок складалась із кількох десятків штук. Вони зовсім не боялися хлопця. Перекривши свої яскраво-жовті голівки, вони дивилися випуклими оченятами, тріпотіли голубувато-зеленими крильцями й гордо розчепірювали своє зеленаво-жовте пір'ячко, що огортало їх, немов плащем. Томек простягував до них руки, але папужки легко перескакували на сусідню гілочку, зачудовано милуючись ним.

«Якби я прихопив приманку, то напевно впіймав би зараз одну або навіть дві папужки, — пошкодував Томек. — Ото була б чудова згадка про цю експедицію! Потім я міг би подарувати їх зоологічному паркові у Варшаві, коли там його організує Бентлі».

Гарні пташки все ще приваблювали його. Раз йому вдалося доторкнутися рукою до м'якого пір'я однієї з них. Щоправда, пташка спритно вивернулася, але Томек зрадив, сподіваючись, що повернеться додому не з порожніми руками. Із щораз більшим запалом Томек став ганятися за пташками.

Під час гонитви він заглибився в лісові хащі. Незабаром помітив інші види папуг. На каучуковому дереві папуга, завбільшки з голуба, висмоктувала нектар із цвіту. Це була лора. Її зелене та червоне пір'я мінілося на сонці, коли вона спритно лазила по гілці від квітки до квітки. Швидко, як стріла, вона перелітала на інші дерева, всипані гарним цвітом. Ганяючись за нею, Томек помітив кілька блакитно-

---

*Буш — зарості кущів.

голових лор із блакитним намистом, темно-зеленою спиною та червоними грудьми. Папуги верещали, немовби насміхаючись над даремними зусиллями Томека.

— Ох, дурню, ти гадав, що зловиш папугу, — голосно сказав сам собі Томек, сердячись, що йому не вдається це полювання.

«Ох, дурню, ти гадав, що зловиш папугу», — почув він чийсь голос, що пролунав іззаду.

Томек почервонів, як школяр, упійманий на непристойних пустощах. Отже, хтось підгледів його гонитву за папугами й тепер насміхається над ним. Засоромлений Томек озирнувся, але нікого не побачив. Украй здивований, він почав зазирати за рідкі в цьому місці кущі, за стовбури дерев, але жартівника не знайшов. Крім того, собака, якого він прив'язав до куща, щоб мати вільні руки, стояв спокійно, спостерігаючи за ним.

— Мені, мабуть, почулося, — промимрив він.

І раптом над його головою знову пролунали слова: «Ох, дурню, ти гадав, що зловиш папугу!»

Томек глянув угору. На висоті приблизно метра над ним сидів чудовий какаду. Він перекривляв голівку, грайливо опускаючи й підіймаючи великий чуб на голові.

— А це що за диво? — вигукнув здивований Томек.

«Ох, дурню, ти гадав, що зловиш папугу! — відповів какаду й відразу додав: — А це що за диво?»

Томек, захоплений своїм відкриттям, аж присів до землі. Він дивився на червоноголового какаду, який у свою чергу придивлявся до нього. Какаду тріпнув чубом і знову закричав: «А це що за диво?»

— Який же ти гарний і розумний! — відгукнувся Томек, не вірячи, що він справді бачить птаха, який говорить.

«Який же ти гарний і розумний!» — повторила папуга.

З цієї хвилини Томек забув про все на світі. У нього було лише одне бажання: впіймати птаха, який говорить!

Томек ганявся за птахом від дерева до дерева. Він згадав слова пана Тимовського, який розповідав, що деякі папуги легко навчаються насвистувати певні мелодії, тим часом як інші види здатні наслідувати людську мову. Навіть боцман Новицький якось згадував про матроса, який мав папугу, що говорила. Томек не шкодував зусиль, щоб зловити какаду,

який говорить. Оце була б чудова згадка про експедицію!

«Адже папуги належать до числа довголітніх птахів, — розмірковував він. — Я чув, що навіть у неволі вони живуть по сто років і більше... Ніколи не думав, що в Австралії так багато видів цих птахів».

Після багатьох спроб Томекові вдалося схопити прекрасного птаха за хвіст, але, діставши сильний удар дзьобом по передпліччю, випустив його. У цю мить повідок випав з його руки.

Собака, немов бажаючи помститися за свого товариша, негайно почав шалену гонитву за птахом.

«А це що за диво?» — верещала папуга, спритно уникаючи погоні.

Томек побіг за собакою. Папуга відлітала все далі в гущавину, і Томек зрештою дійшов висновку, що не впіймає птаха. Сердитий на себе й до краю втомлений, він припинив марну гонитву. Став кликати собаку, але той і не думав повернутися.

Він уже не знав, в якому напрямку знаходилась ферма. Тепер, мабуть, тільки собака міг його до неї провадити. Він злякався не на жарт і подвоїв зусилля, щоб зловити втікача. А собака, ніби навмисне, все ще біг уперед, тримаючи носа біля самої землі.

«Він зшалів, а я... зробив дурницю, не дотримавши слова, — у відчаї подумав Томек. — Не знайду дороги на ферму й пропаду в хащах, як... ця Саллі».

Переляканий, стомлений від гонитви, Томек сів на землю й заплакав. Нараз він відчув теплий, вологий дотик до щоки. Розплющив очі. Поряд із ним сидів на задніх лапах собака й вологим язиком лизав йому обличчя. Томек зітхнув із полегкістю.

— Отже, ти не покинув мене? — розчулився хлопець.

Собака повернув голову, заглядаючи йому в очі.

— Так, але тепер я зовсім не знаю, як дістатися додому, — поскаржився Томек тремтячим голосом.

Рожевий язик собаки знову торкнувся його щоки. Томек простяг руку й погладив собаку по голові.

Собака відразу зірвався на чотири лапи, відбіг на декілька кроків убік й очікувально зупинився.

«Ну й недотепа ж я, — подумав Томек. — Собака, напевно, не заблудиться, а до того ж у мене є ще й штуцер. Нічого зі мною не трапиться!»

Він швидко встав, перекинув ремінь штуцера через плече, а собака немовби тільки цього чекав і відразу кинувся вперед, винюхуючи щось на землі.

«Кого це він шукає?» — замислився Томек.

Серце жвавіше забилося в його грудях. Адже собака міг напасти на слід Саллі, що заблудилася!

— Шукай, любий, шукай, — заохотливо звернувся Томек до свого супутника.

Собака махнув хвостом і впевнено побіг уперед. Томек забув про страх. Раптом він похолов від жахливої підозри. Можливо, змія вкусила Саллі, й бідна дівчинка тепер лежить мертва десь у цій гущині?

«Найкраще буде якомога швидше піти звідси, — подумав він. — Якщо Саллі вкусила змія, то й мене може спіткати таке саме лихо».

Але Томек відразу засоромився свого боягузтва. Що сказав би про таку поведінку боцман Новицький? Хіба зможе він дивитися прямо в очі татові чи Смузі? Жоден із них напевно не завагався б ні на хвилину в такій ситуації.

«О, хоча б з огляду на них я повинен ризикнути! Треба перевірити, що в цих кущах», — вирішив Томек.

Собака метнувся в кущі. Томек пішов за ним, стискаючи в руках штуцер, знятий із запобіжника.

Земля під його ногами розверзлася, і Томек, випустивши з рук штуцера, полетів униз. Перевернувшись кілька разів, він упав обличчям у траву. Приголомшений падінням, підвів голову й озирнувся. Поряд на землі, зібгавшись клубочком, лежала дівчинка. На її плечі безладно спадало довге волосся.

«Це... напевно Саллі. Чому ж вона лежить так тихо й непорушно? Боже мій, вона, мабуть, померла!»

Холодний піт зросив йому чоло, хлопця огорнув страх. Але час минав, і нічого незвичайного не діялось. Це його трохи підбадьорило. Томек підвівся й став зблизька розглядати дівчинку. Тепер він помітив, що вона легко дихає.

Томек спочатку обережно торкнувся її плеча, а потім сильніше потормосив ним, намагаючись її розбудити. Вона розплющила очі. З її грудей вирвалось болісне зітхання.

— Хто ти? — запитала вона тихенько.

Собака радісно загавкав.

— О, і Динго тут! — додала вона.

— Це собака, який привів мене до тебе, а не динго, — заперечив Томек.

— Так, але його кличуть Динго. Це мій собака, — відповіла дівчинка, намагаючись сісти. Проте знову зі стогоном упала на землю.

— Отже, ти Саллі, та дівчинка, що заблудилась і яку всі розшукують з учорашнього дня? — недовірливо запитав Томек.

— Так, я Саллі Аллан, — відповіла дівчинка. — Невже справді всі мене шукають? А я гадала, що про мене вже забули.

— Чому ти не повернулася додому? Адже звідси на ферму дуже легко втрапити.

— Я не можу вилізти з цієї жахливої ями. Нога, моя нога, подивись-но на неї! — відповіла дівчинка, й на її великих очах з'явилися сльози. — О, як болить!

Томек подивився на її ліву ногу. Вона сильно спухла в щиколотці.

— Може, тебе вкусила змія? — стурбовано запитав Томек.

— Ні. Я несподівано впала в цю яму, й тоді щось сталося з моєю ногою. Не можу стати на неї й взагалі не можу звідси вийти. Якби не ти, я, мабуть, померла б тут від болю й... голоду.

Від хвилювання Томек почервонів.

— Тобі вже нічого боятися, у мене є штуцер, тільки... я випустив його з рук, падаючи в цю яму.

— Ти дуже хоробрий, — визнала Саллі. — Мій тато розповідав мені про вас. Я вирішила піти до вашого табору. Можеш собі уявити, я ніколи ще не бачила звіроловів. Вислизнула з дому й побігла на галявину. Коли я проходила поблизу цих кущів, побачила маленьку землерійку*. Хотіла її спіймати, щоб подарувати вам. І ось тоді впала в цю жахливу яму. Я кричала від болю, плакала, але ніхто не приходив на допомогу. Я чекала цілу ніч, а потім заснула, й ти прийшов. Ти не залишиш мене тут саму?

— Не бійся, не залишу, — запевнив її Томек.

— Як тебе звати? — запитала дівчинка.

— Томек. Томаш Вільмовський.

— Дуже гарне ім'я. Я називатиму тебе Томмі.

— Добре. Тепер давай я перев'яжу тобі ногу.

Томек зняв сорочку, розрізав її ножом на широкі смуги й заходився перев'язувати ногу Саллі.

— Ох, як страшно болить! — кричала плачучи Саллі, але коли Томек закінчив перев'язку, вона відчула себе значно краще.

— Тепер нам треба якось вибратися з цієї ями, поки настане ніч, — заявив Томек. І негайно почав готуватися витягти Саллі з глибокої ями.

Насамперед він виліз нагору й знайшов штуцер. Потім почав ножом робити сходинки в прямовисній стіні ями. Після години тяжкої праці йому вдалося зробити кілька східців, які повинні були допомогти Саллі вибратися з ями. Оскільки вона не могла зіп'ястися на ноги, Томек узяв її на руки й почав обережно підійматися по імпровізованих східцях. Динго, йдучи за ними, радісно гавкав. Саллі плакала від болю. На щастя, дівчинка була худенька й легенька, тож Томекові вдалося підійняти її нагору, а потім узяти на плечі. Так вони добралися до берега струмка.

---

*Землерійка — комахоїдна тварина, схожа на мишу.

— Дай мені напитися, — попрохала Саллі. — Від цього в мене відновляться сили.

Томек вийняв із кишені складане горнятко, й вони обоє напилися води, після чого Саллі занурила опухлу ногу в струмок.

— Я справді почуваю себе краще, — сказала вона.

— Побіжу на ферму по допомогу, — запропонував Томек.

— Ох, тільки не це! Зараз стемніє. Не кидай мене одну, — швидко мовила вона й судорожно вхопила його за руку. — Зрозумій, я не можу залишатися сама, я боюся.

— Якщо так, то я понесу тебе на плечах.

— Справді? — зраділа Саллі.

— Понесу, навіть повинен це зробити. Адже ми не можемо так довго примушувати твоїх батьків хвилюватися за тебе.

— Томмі, ти... дуже добрий!

— Звичайно, такими повинні бути всі звіролови...

— Якби я була хлопцем, то також стала б звіроловом, як ти, — відповіла Саллі.

— Ну тоді сідай мені на плечі й гайда.

Спочатку все йшло добре. Проте незабаром Саллі ставала все важчою. Томекові доводилось часто зупинятися перепочити. Настала ніч. Томек уже майже вибився із сил, коли, на щастя, раптом побачив вогнище, що палало поблизу ферми.

— Глянь! Мабуть, зібралися сусіди! Всі сидять біля вогнища, — вигукнула Саллі.

— Ми б раніше дісталися додому, тільки ти якось дивно поважчала. Мабуть, випила забагато води, — сказав Томек.

— Я зовсім мало випила води, — обурилася Саллі. — Це моя нога пухне й стає дедалі важчою.

— Можливо, твоя правда. Я про це не подумав.

Тримаючи Саллі на спині, Томек повільно наближався до вогнища, біля якого сиділа група чоловіків. Динго йшов поруч, стрижучи вухами.

— Татку! Матусю! — вигукнула Саллі.

Чоловіки біля вогнища заціпеніли, стали прислухатися.

— Боже мій, я чую голос Саллі! — вигукнув Аллан, зриваючись на рівні ноги.

— Саллі, дорогенька Саллі, де ти? — кликала мати.

У цю мить у коло світла зайшов напівроздягнений Томек, зігнутий під тягарем дівчинки, яку ніс на спині. Побачивши їх, усі на мить заціпеніли. Чи не привид це? Хлопець упав на коліна. Опустив Саллі на землю. Потім окинув поглядом обличчя здивованих фермерів.

— Я... знайшов... Саллі... — уривчасто дихаючи від втоми, сказав він.

Важко описати, що було далі. Фермери на чолі з матір'ю Саллі підбігли до дітей. Мати Саллі мало не задушила Томека, пригортаючи його міцно до грудей, а схвильований пан Аллан сердечно тис йому руку.

Томек насилу опанував себе. Він відчував гордість і радість. Молоді й літні фермери по черзі підходили до нього й поважно поздоровляли з успіхом. Вони дякували йому, немовби він урятував їх власну дитину. Потім підійшли його друзі. Смуга перший простяг йому руку:

— Небагато молодих людей у твоєму віці можуть похвалитися вдалим полюванням на тигра. Але сьогодні ти звершив значно більше. На честь цієї твоєї перемоги я запрошую тебе в наступну експедицію до Африки.

Другим підійшов Бентлі. Щиро тиснувши Томекові руку, він сказав:

— В австралійських тубільців* є звичай влаштовувати урочистості, під час яких молодих хлопців приймають у товариство дорослих. Їх утаємничують у релігійні обряди та справи племені, і кожному, хто

---

*Тубілець — уродженець і корінний житель якої-небудь місцевості або країни, переважно віддаленої від центрів цивілізації.

вступає в коло дорослих, вибивають один із передніх зубів на знак того, що він уже став чоловіком. Ми не визнаємо подібних звичаїв. Ми вважаємо, що юнак стає чоловіком лише після того, як звершить гідний учинок. Сьогодні ти довів, що став справжнім чоловіком.

Боцман Новицький не став виголошувати промови. Він так міцно обійняв Томека, що в того аж затріщали кістки, й тихо сказав:

— Варшав'янина впізнаєш навіть в Австралії.

Останнім притис сина до своїх грудей Вільмовський, кажучи:

— Мені тепер незручно нагадувати тобі про те, що ти не дотримав слова. Але в майбутньому прошу не робити мені таких сюрпризів... Ти можеш собі уявити, що зі мною діялось, коли ми не застали тебе ні тут, ні в таборі?

— Слово честі, я не хотів порушувати свої обіцянки. Це якось вийшло само собою, а потім... я знайшов Саллі, — тихенько виправдовувався Томек.

— Ніхто не сумнівається, що ти повівся, як справжній чоловік, — визнав батько. — Ти повинен розповісти нам, як це сталося.

Незабаром дівчинка лежала у своєму ліжку з міцно перев'язаною ногою. Її напоїли поживним бульйоном, і вона відразу заснула.

Аллани приєдналися до своїх гостей, які зосереджено слухали Томекову розповідь. Треба визнати, що він не приховав заслуги Динго у справі пошуків Саллі. Томек хвалив розум собаки, яка не відходила від нього ні на крок. Собака ліг поряд на землю й, висолопивши рожевого язика, уважно стежив за кожним його рухом...

- Як ти думаєш, що передувало описаним подіям та яку обіцянку Томек дав батькові?
- Прочитай текст мовчки, зверни увагу на виділені слова. Як змінювалися почуття Томека?
- Знайди в тексті рядки, які викликали в тебе тривогу. Чому ти хвилювався?

- Прочитай уголос уривок, який викликав у тебе сміх, передаючи радісний настрій.
- Знайди в тексті описи папуг. Чим вони привернули увагу Томека?
- Про який звичай австралійських мешканців ти дізнався? Яку нагороду одержав Томек за врятування Саллі? Як ти зрозумів зміст вислову *повівся як справжній чоловік*? Доведи, що Томек діяв як справжній чоловік, рятуючи дівчинку.

 Знайдіть у тексті рядки, в яких зосереджені думки, міркування хлопчика. Як вони допомагають зрозуміти характер Томека?

-
- Переглянь прочитані уривки з повістей. Назви головних героїв цих творів.
  - Як ти гадаєш, чому повість Костянтина Паустовського називається «Далекі літа»?
  - Яка кінцівка може бути в повісті Еріха Кестнера «Еміль і детективи»?
  - Що цікавого ти дізнався про природу Австралії?

Літературна казка

Ти вже читав літературні казки українських та зарубіжних письменників. Вони надзвичайно різноманітні.

Дещо подібною до літературної казки є казкова оповідь. У ній є дива, але автор лише пояснює незрозумілі для людей явища природи. На відміну від казки, в оповіді описані події, в які люди вірили.

ПАВЛО БАЖОВ

(1879—1950)

Усе життя Павло Бажов провів на Уралі. Тут він учителював, а під час канікул мандрував, збираючи народну творчість. Саме вона стала джерелом його казкових оповідей.

СРІБНЕ КОПИТЦЕ

(Скорочено)

Жив у нашому заводі* дід один, на прізвисько Кокованя. Сім'ї в Коковані не лишилося, він і надумав узяти за дитину сирітку. Спитав у сусідів — чи не знають кого, а сусіди й кажуть:

— Недавно на Глинці осиротіла родина Григорія Потопаєва. Старших дівчаток прикажчик наказав до панської рукодільні взяти, а одна дівчинка, шостий рік їй, нікому не потрібна. От і візьми її.

...От і повів Кокованя сирітку до себе жити.

Сам великий та бородатий, а вона малесенька і носик гудзиком. Ідуть вулицею, і кішечка обідрана за ними вистрибує.

Так і почали жити разом дід Кокованя, сирітка Дарушка та кішка Мурушка. Жили собі, поживали, багато добра не наживали, а на життя не нарікали, і в кожного діло було.

Кокованя зранку на роботу йшов, Дарушка в хаті прибирала, юшку та кашу варила, а кішка Мурушка на полювання ходила — мишей ловила. На вечір зберуться всі, і весело їм.

Старий був митець казки розповідати. Дарушка любила ті казки слухати, а кішка Мурушка лежить та мурчить:

— Пр-равильно каже. Пр-равильно.

Тільки після кожної казки Дарушка нагадує:

— Дідусю, про цапа розкажи. Який він?

Кокованя відмовлявся спочатку, а потім і розповів:

— Той цап особливий. У нього на правій передній нозі срібне копитце. В якому місці тупне цим копитцем — там і з'явиться дорогий камінець. Раз тупне — один камінець, два тупне — два камінці, а де ніжкою бити почне — там ціла купа коштовних камінців.

---

*Заво́д — тут: господарство, де розводять, розмножують породистих сільськогосподарських тварин, риб, вирощують певні сорти рослин на насіння.

Сказав це та й сам не радий. Відтоді в Дарушки тільки й мови, що про цього цапа.

— Діду, а він великий?

Розповів їй Кокованя, що цап не вищий за стіл, ніжки тоненькі, голівка легенька.

А Дарушка знову питає:

— Діду, а ріжки в нього є?

— Ріжки, — каже, — в нього відмінні. У звичайних цапів на дві гілочки, а у нього на п'ять гілок.

— Діду, а кого він їсть?

— Нікого, — каже, — не їсть. Травицею та листячком живиться. Ну, й сіно також узимку в стіжках під'їдає.

— Дідусю, а хутро в нього яке?

— Влітку, — каже, — руденьке, от як у Мурушки нашої, а взимку сіреньке.

Почав восени Кокованя в ліс збиратися. Треба було йому подивитися, з якого боку цап більше пасеться. Дарушка й ну просити:

— Візьми мене, діду, з собою. Може, я хоч здалека того цапка побачу.

Кокованя й каже їй:

— Здалека його не роздивишся. У всіх цапів восени ріжки є. Не розбереш, скільки на них гілок. От узимку — інша справа. Прості цапи безрогі ходять, а цей, Срібне Копитце, завжди з ріжками чи то влітку, чи то взимку. Тоді його й здалека впізнати можна.

Так і відмовився. Лишилася Дарушка дома, а Кокованя в ліс пішов.

Днів через п'ять повернувся Кокованя додому, розповідає Дарушці:

— Тепер на Полуднівському боці багато цапів пасеться. Туди й піду взимку.

— А як же, — питає Дарушка, — взимку в лісі ночуватимеш?

— Так, — каже, — у мене зимова хижка коло галлявини стоїть. Хороша хижка, з пічкою, з віконечком. Добре там.

Дарушка знову питає:

— Срібне Копитце на тому ж боці пасеться?

— Хто його знає. Може, й там.

Дарушка тут і почала проситися:

— Візьми мене, діду, з собою, я в хижці сидітиму. Може, Срібне Копитце близько підійде — я й побачу.

Старий спочатку руками замахав.

— Що ти, що ти! Хіба годиться по лісі маленькій дівчинці ходити? Це ж на лижах треба, а ти не вмієш. Загрузнеш у снігу. Що мені з тобою робити? Ще замерзнеш!

Але Дарушка ніяк не вгамується:

— Візьми, діду! На лижах я трошечки вмію.

Кокованя умовляв, умовляв, а потім і подумав: «Хіба, може, повести? Один раз побуває, вдруге не схоче».

От він і каже їй:

— Гаразд, візьму. Тільки дивись мені, в лісі не рюмсати і додому передчасно не проситись.

Як зима в повну силу ввійшла, почали вони в ліс збиратися. Поклав Кокованя в ручні санки сухарів два мішки, припас мисливський та інше, що йому потрібне. Дарушка теж собі клунок* нав'язала. Клаптиків узяла ляльці плаття шити, ниток моток, голку та ще мотузку.

«Чи не можна, — думає, — цією мотузкою Срібне Копитце спіймати?»

Як стали Кокованя з Дарушкою з заводу виходити, чують — собачата щось дуже заметушилися. Так загавкали та заверещали, ніби звіра на вулицях побачили. Оглянулись, — аж це Мурушка серединою вулиці біжить, від собак відбивається. Мурушка на той час погладшала. Велика та дужа стала. Собаки до неї й підступитися не сміють.

Хотіла Дарушка кішку спіймати та додому віднес-

---

*Клунок — наповнена чим-небудь дорожня торба або мішок, що носять за плечима.

ти, та де там! Добігла Мурушка до лісу та й чкурнула на сосну. Де вже там її спіймати!

Покликала Дарушка, та не могла кішку приманити. Що робити? Пішли далі. Дивляться, — Мурушка осторонь біжить. Так і до хижки дісталися.

Цапів тієї зими багато було. Кокованя щодня то одного, то двох до хижки принесе. Шкур у них набралось, м'яса насолили — на ручних санках не вивезти. Треба було б на завод по коня піти, та як Дарушку з кішкою в лісі лишити! А Дарушка призвичаїлась у лісі. Сама каже старому:

— Діду, пішов би ти на завод по конячку. Треба ж солонину* додому перевезти.

Кокованя аж здивувався.

— Яка ж ти в мене розумниця, Одарко Григорівно! Немов доросла розмірковувала. Тільки боєтимешся, мабуть, сама.

— Чого, — каже, — боятись. Хижка в нас міцна, вовкам не дістатися. І Мурушка зо мною. Не боятимусь. А ти швидше повертайся все ж таки!

Пішов Кокованя. Лишилася Дарушка з Мурушкою. Удень звично було без Коковані сидіти, поки він цапів полював. А як смеркло, боязко стало. Тільки дивиться — Мурушка лежить спокійнісінько. Дарушка й повеселішала. Сіла до віконечка, дивиться в бік галявинок і бачить — від лісу якась грудочка котиться. Як ближче підкотилась, роздивилась — це цапок біжить. Ніжки тонесенькі, голівка легенька, а на ріжках по п'ять гілочок.

Вибігла Дарушка подивитися, а нікого нема. Повернулася та й каже:

— Видно, задрімала я. Мені й здалося.

Мурушка мурчить:

— Пр-равильно кажеш. Пр-равильно.

Лягла Дарушка поряд із кішкою та й заснула до ранку.

---

*Солоніна — засолене про запас м'ясо.

Другий день минув. Не повернувся Кокованя.

Посиділа знову Дарушка коло вікна, помилувалася на зірки. Хотіла вже спати лягати, коли це по стіні тупіток пройшов. Злякалася Дарушка, а тупіток по другій стіні, потім по тій, де віконечко, потім — де дверцята, а там і нагорі застукотіло. Неголосно, ніби хтось легенький та швидкий ходить. Дарушка й думає: «Чи не цап той учорашній прибіг?»

І так їй захотілося поглянути, що де й страх подівся. Відчинила дверцята, дивиться, аж цап — тут, зовсім близько. Праву передню ніжку підняв — ось тупне, а на ній копитце виблискує, і ріжки в цапа з п'ятьма гілочками. Дарушка не знає, що їй робити, та й манить його, як свійського:

— Ме-ка! Ме-ка!

Цап на це як розсміється. А тоді повернувся і втік.

Прийшла Дарушка в хижку, розповідає Мурушці.

— Подивилась я на Срібне Копитце. І ріжки бачила, і копитце бачила. Не бачила тільки, як той цапок ніжкою дорогі самоцвіти вибиває. Вдруге, видно, покаже.

Мурушка, одне, свою пісеньку співає:

— Пр-правильно кажеш. Пр-правильно.

Третій день минув, а Коковані нема. Зовсім затуманіла Дарушка. Сльозки закапали. Хотіла з Мурушкою поговорити, а її нема. Тут зовсім злякалася Дарушка, вибігла з хижки кішку шукати.

Ніч місячна, ясна, далеко видно. Дивиться Дарушка — кішка близько на галявині сидить, а перед нею цап. Стоїть, ніжку підняв, а на ній срібне копитце виблискує.

Мурушка головою похитує і цап теж. Наче розмовляють. Потім почали по галявинках бігати. Біжить-біжить цап, зупиниться і ну копитцем бити. Мурушка підбіжить, цап далі відстрибне і знову копитцем б'є. Довго вони так по галявинках бігали. Аж не видно їх стало. Потім знову до самої хижки повернулися.

Тут стрибнув цап на дах і давай по ньому срібним копитцем бити. Наче іскри, з-під ніжки самоцвіти по-сипались. Червоні, блакитні, зелені, бірюзові — усякі.

На той час саме Кокованя й повернувся. Пізнати своєї хижки не може. Уся вона мов купа дорогоцінного каміння стала. Так і горить-міниться різними вогнями. Нагорі цап стоїть і все б'є срібним копитцем, а самоцвіти сиплються та й сиплються. Раптом Мурушка стриб туди ж. Стала поряд з цапом, голосно занявчала, і ні Мурушки, ні Срібного Копит-

ця не стало. Кокованя одразу півшапки самоцвітів нагріб, та Дарушка почала просити:

— Не чіпай, діду. Ще завтра вдень на це поглянемо.

Кокованя й послухався. Тільки на ранок сніг великий випав. Усі самоцвіти й засипало. Розгребли потім сніг, та нічого не знайшли. Ну, їм і того вистачило, що Кокованя в шапку нагріб.

Усе було б добре, та Мурушки жалко. Більше її так і не бачили, та й цап Срібне Копитце теж не з'являвся. Потішив раз — і досить.

А на тих скошених галявинках, де цап стрибав, люди самоцвіти знаходити стали. Найбільше зелененьких. Хризолітами називаються. Бачили?

• Розкажи, як жилося Коковані, Дарушці та Мурушці. Використовуй слова з тексту.

• Як ти гадаєш, чому цапок Срібне Копитце насипав на хижку самоцвіти?

• Перекажи близько до тексту уривок твору, якому відповідає малюнок.

• Які ознаки казки має цей твір? Яке явище природи пояснює автор?

• Виберіть уривок з казки та прочитайте його в особах.

ДЖАННІ РОДАРІ

(1920—1980)

Джанні Родарі — італійський письменник. Багато творів написав він для дітей, легко і невимушено відтворив у казках сучасне йому життя.

Всесвітньо відомими стали його «Казки, які мають три кінці», одну з яких ти маєш нагоду прочитати.

ЦІ БІДНІ ПРИВИДИ

На планеті Борт жили привиди, багато привидів. Жили? Ні, краще було б сказати — животіли, якимось зводили кінці з кінцями. Жили вони, як і всі при-

види, де прийдеться, — у печерах, у старовинних напівзруйнованих замках, у порожніх, покинутих будинках, на горищах. Опівночі вони вибиралися зі сховків і розходилися по всій планеті — лякати бортіанців.

Але бортіанці їх анітрішки не боялися. Це були розумні люди. У привидів вони не вірили. І якщо стикалися з ними, то сміялися, поки ті, червоніючи від сорому, не зникали.

Наприклад, починає який-небудь привид гриміти ланцюгами, видаючи скреготливий звук, як відразу хтось із бортіанців кричить:

— Ей, привиде, змазав би краще свої ланцюги! Дуже вже скриплять!

А інший привид почне, приміром, розмахувати щосили своїм білим простирадлом... А хтось із бортіанців, швидше за все який-небудь хлопчисько, кричить йому:

— Ну чого ти там крутишся? Тягни сюди своє простирадло і засунь скоріше в пральну машину. Давно пора відправити його в біологічне прання.

Вранці привиди поверталися у свої схованки самі зовсім залякані, впалі духом і скаржилися один одному:

— Чорт знає що коїться! Уявляєш, що сказала мені одна синьйора, яка сиділа на балконі і насолоджувалась нічною прохолодою? «Дивись, — говорить, — спізнився! У тебе годинник відстає. Невже немає серед вас, привидів, годинникаря, щоб полагодити його?»

— А мені? Вони підсунули мені записку! Прикололи кнопкою до дверей. І знаєш, що в ній було написано? «Шановний синьйор привид! Коли закінчите свою прогулянку, прикрийте двері. Минулої ночі ви залишили їх відчиненими, у будинок забрели бродячі коти і вихлебтали молоко моєї кішечки».

— Ніякої поваги до привидів!

— Ніякої шани!

— Треба щось робити!

— А що, наприклад?

Хтось запропонував провести демонстрацію протесту! Хтось інший — ударити в усі дзвони, що є на планеті, щоб перешкодити бортіанцям спати.

Нарешті слово взяв найстаріший і наймудріший привид.

— Пані та панове! — сказав він, штопаючи діру на своєму старому простирадлі. — Дорогі друзі! Нічого не поробиш! Більше нам не налякати бортіанців! Ніколи! Вони звикли до нашого шуму, знають усі наші фокуси, і наші протести їх ніяк не обходять. Ні, нам тут нічого більше робити...

— Що значить «тут»?

— Я хочу сказати — на цій планеті. Треба емігрувати, залишити її...

— Ну так, щоб опинитися на якій-небудь планеті, де живуть тільки комарі і мухи!

— Ні, панове, я знаю одну підходящу планету.

— І як же вона називається?

— Вона називається Земля. Я дізнався від однієї вірної і надійної людини, що на Землі живуть мільйони дітей, які, лиш тільки почують про привидів, відразу ж ховають голови під подушки.

— Яка втіха!

— Не може бути!

— Мені розповідала це, — продовжував старий привид, — одна людина, яка ніколи в житті не говорить неправди.

— Ну добре, давайте голосувати! Голосувати!

— За що голосувати?

— Хто згоден переселитися на Землю, махніть своїм простирадлом. Почекайте, я порахую... Один, два, три... сорок... сорок тисяч... сорок мільйонів... Хто проти? Один, два... Ну що ж, переважною більшістю прийнято рішення — ідемо!

— А ті, хто проти, теж можуть поїхати?

— Звичайно. Меншість повинна слідувати за більшістю.

— Коли відправляємося?

— Завтра ввечері, як тільки смеркне.

І наступного вечора, ще до того як з'явився Місяць (до речі, на планеті Борт чотирнадцять Місяців, і незрозуміло, як це їм удається обертатися навколо неї і не зіштовхуватися), бортіанські привиди вишикувались у струнку колону і замахали своїми простирадлами, немов великими безшумними крилами... І от вони полетіли... Полетіли в космічний простір, немов білі ракети.

— А не зіб'ємося зі шляху?

— Не бійтеся, старий знає небесні маршрути так само добре, як дірки на своєму простирадлі...

ПЕРШИЙ КІНЕЦЬ

Через кілька хвилин, рухаючись зі швидкістю світла, бортіанські привиди підлетіли до Землі й опустилися в тій її частині, що була тоді в тіні — там ніч тільки ще починалася.

— Тепер розімкнемо наші струнки ряди і розлетимося, — сказав старий привид. — Нехай кожен розгледиться і діє залежно від обставин. До світанку зберемося тут і обговоримо становище. Згодні?

І привиди розчинилися у нічній темряві.

Коли ж вони знову зустрілися на світанку, то ледь не вистрибували зі своїх простирадл від радості.

— Хлопці, це ж просто рай!

— Яке щастя!

— Яке свято!

— Хто б подумав, що стільки людей ще вірить у привидів.

— І не тільки діти, навіть дорослі!

— І навіть освічені люди!!!

— Я налякав одного лікаря!

— А я — міністра! Він навіть посивів зі страху!

— Нарешті ми знайшли підходящу планету! Я голосую за те, щоб залишитися тут.

— І я!

— І я!

Цього разу під час голосування зметнулися всі простирадла, жодне не залишилося нерухомим.

ДРУГИЙ КІНЕЦЬ

Через кілька хвилин, рухаючись зі швидкістю світла, бортіанські привиди відлетіли дуже далеко від своєї планети. На жаль, у метушні перед від'їздом ніхто не помітив, що на чолі колони виявилися ті самі два привиди, які заперечували проти подорожі на Землю. А це були, треба вам сказати, земні привиди. А ще точніше — міланські привиди, які втекли з ломбардської столиці, не встоявши під градом гнилих помідорів, якими їх закидали хлопчиська. Привиди таємно пробралися на планету Борт і сховалися серед місцевих привидів. Про те, щоб повернутися на Землю, вони, зрозуміло, і чути не

хотіли. Але якщо б хтось дізнався, що вони — земні, їм довелося б не солодко. І тоді вони задумали... Втім, що задумали, те і зробили.

Вони стали на чолі колони. Всі думали, що шлях указує старий, мудрий привид, а він тим часом задрімав на льоту. І земні привиди, замість того щоб летіти до Землі, узяли курс зовсім в інший бік — до планети Піккьо, що знаходиться на відстані трьохсот мільйонів мільярдів кілометрів і семи сантиметрів. На цій планеті жили тільки якісь жаби, які вміли говорити. Бортіанським привидам непогано жилося там принаймні кілька сторіч. А потім, схоже, і жаби перестали їх боятися.

ТРЕТІЙ КІНЕЦЬ

Через кілька хвилин, рухаючись зі швидкістю світла, бортіанські привиди опинилися поблизу Місяця і вже збиралися опуститися на Землю і почати свою справу, як раптом побачили, що із Землі їм назустріч рухається така ж щільна колона привидів.

— Ей, хто ви такі?

— А ви хто?

— Нечесно! Ми перші запитали! Відповідайте!

— Ми привиди з планети Земля. Летимо звідси, тому що тут нас уже більше ніхто не боїться.

— І куди ж ви летите?

— На планету Борт. Нам говорили, що там є кого лякати.

— Нещасні! Так знайте ж — ми покинули цю планету саме тому, що привидам там уже більше нічого робити!

— Чорт забирай, що ж робити?

— Давайте об'єднаємося і пошукаємо якусь планету, де живуть боягузи. Невже не знайдеться хоча б одна така планета у всьому Всесвіті...

— Ну звичайно, так і треба зробити!..

Так і зробили. Бортіанські і земні привиди об'єдналися, побурчали трохи і сховалися у глибинах Космосу.

ЧЕТВЕРТИЙ КІНЕЦЬ

Привиди прилетіли на Землю, але й тут у них мало хто вірив, і вони виявилися безробітними. Роботу вони все-таки знайшли — стали зніматися у фільмах жахів.

- Знайди в тексті опис привидів. Якими ти їх уявив?
- Чому привиди вирішили залишити планету Борт?
- Чим закінчився їхній політ на планету Земля? Який з кінців до цієї казки тобі найбільше сподобався? Обґрунтуй свою відповідь.
- Чому казка називається «Ці бідні привиди»? Спробуй придумати інший кінець до неї.

- Переглянь прочитані літературні казки. Хто автор казкової оповіді «Срібне Копитце»? Чому цей твір так називається?
- Знайди в уривку з повісті-казки Ірини Жиленко «Новорічна історія про двері, яких нема...» епізод, у якому Орися згадує казку «Срібне Копитце». Чому вона її згадала?
- У чому особливість казки «Ці бідні привиди» Джанні Родарі?

Повість-казка

Ти вже читав повісті-казки Всеволода Нестайка, Галини Малик, Ірини Жиленко. Які цікаві пригоди трапилися з героями казкових повістей, ти довідаєшся з творів зарубіжних письменників Олександра Волкова, Льюїса Керролла, Туве Янссон.

ОЛЕКСАНДР ВОЛКОВ

(1891—1977)

Олександр Волков — російський письменник. Його повість-казка «Чарівник Смарагдового міста» створена за мотивами творів американського казкаря Лаймена Френка Баума. Олександр Волков вигадав захопливі пригоди для героїв творів цього письменника.

ЧАРІВНИК СМАРАГДОВОГО МІСТА

(Уривок)

Прокинулась Еллі від того, що Тотошко лизав їй обличчя гарячим мокрим язичком і скавучав. Спочатку вона подумала, що їй приснився химерний сон, і вже намірилася розповісти його мамі. Але, побачивши перекинуті стільці й розвалену на підлозі грубку, зрозуміла, що все було насправді.

Дівчинка зістрибнула з ліжка. Будиночок більше не рухався. Еллі підбігла до дверей, розпахнула їх і скрикнула від здивування.

Буревій заніс будиночок до країни надзвичайної краси. Навколо стелився зелений лужок, який оточували дерева зі стиглими соковитими плодами; на галявині виднілися клумби з чудовими рожевими, білими та блакитними квітами. У повітрі пурхали крихітні пташки з райдужним пір'ячком. На гілках дерев сиділи золотаво-зелені та червоногруді папуги і кричали високими, дивовижними голосами. Неподалік дзюрчав прозорий потічок, у воді плескалися сріблясті рибки.

Доки дівчинка нерішуче стояла на порозі, з-за дерев з'явилися такі чудернацькі і милі чоловічки, яких тільки можна було собі уявити. Одягнені у блакитні оксамитові каптани* й завузькі штани, вони були не вищі за Еллі; на ногах у них блищали блакитні ботфорти** з відворотами. Та найбільше Еллі сподобались їхні гостроверхі капелюхи, оздоблені на вершечку кришталеvими кульками, а під широкими крисами*** ніжно бриніли маленькі дзвіночки.

---

*Каптан — старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами.

**Ботфорти — чоботи з твердими халявами (верхніми трубчастими частинами), спереду вище колін.

***Криси — відігнуті краї капелюха, бриля тощо.

Стара жінка в білій мантиї* поважно виступала попереду трьох чоловіків; на гостроверхо́му її капелюсі та на мантиї зблискували крихітні зірочки. Сиве волосся спадало на плечі.

Віддалік, за плодовими деревами, виднівся цілий натовп маленьких чоловічків та жінок; вони перешіптувалися й презиралися, не наважуючись підійти.

Наблизившись до дівчинки, ці боязкі люди привітно і несміливо усміхнулися їй, однак старенька дивилась на неї з явним подивом. Троє чоловіків дружно ступили вперед й одночасно зняли капелюхи. «Дзінь-дзінь-дзінь!» — ніжно проспівали дзвіночки. Еллі помітила, що щелепи маленьких чоловічків безперервно рухались, ніби щось пережовуючи.

Старенька звернулась до Еллі:

— Скажи мені, миле дитя, як ти опинилась у країні Жуванів?

— Мене приніс сюди буревій ось у цьому будиночку, — несміливо відповіла Еллі.

— Дивно, дуже дивно! — похитала головою старенька. — Зараз зрозумієш моє здивування. Справа в тому, що лиха чаклунка Гінгема вижила з розуму й захотіла занапастити людський рід, заселити землю пацюками й гадами. І мені довелося застосувати все моє чарівне мистецтво...

— Як, добродійко?! — зі страхом вигукнула Еллі. — То ви чарівниця?! А мама мені говорила, що чарівники вже перевелися!

— Але, що б не казала твоя мама, у цій країні живуть чарівники і мудреці. Нас тут було чотири чарівниці. Дві — чарівниця Жовтої країни (це я, Вілліна!) і чарівниця Рожевої країни Стелла — добрі. А чаклунка Блакитної країни Гінгема й чаклунка Фіолетової країни Бастінда — дуже люті. Твій будиночок

---

*Мантия — довгий широкий одяг у вигляді плаща, що спадає до землі.

розчавив Гінгему, і тепер залишилася тільки одна зла чарівниця в нашій країні.

Еллі була вражена: як вона, маленька дівчинка, змогла знищити злу чаклунку, якщо досі не вбила ще навіть горобця?

Еллі мовила:

— Ви, напевне, помиляєтеся: я нікого не вбивала.

— А я тебе в цьому і не звинувачую,— спокійно заперечила чарівниця Вілліна.— Адже це я, щоб урятувати людей від лиха, вгамувала руйнівну силу

буревію і дозволила йому захопити лише один будиночок, щоб скинути його на голову підступної Гінгеми. Бо я в своїй чарівній книзі вчитала, що під час бурі він завжди порожній...

Еллі зніяковіло відповіла:

— Це так, добродійко, під час ураганів ми ховаємось у погріб, але я побігла до будиночка за своїм Тотошком, песиком.

— Такого безглузлого вчинку моя чарівна книжка ніяк не могла передбачити! — засмутилася чарівниця Вілліна. — Отже, у всьому завинило оце маленьке звірятко...

— Тотошко, гав-гав, з вашого дозволу, добродійко! — несподівано встряв у розмову песик. — Так, із сумом зізнаюся, що це я у всьому завинив...

— Як, ти заговорив, Тотошку? — здивовано вигукнула Еллі.

— Не відаю, як воно виходить, Еллі, але, гав-гав, з мого рота мимоволі вилітають людські слова...

— Бачиш, Еллі, — пояснила Вілліна, — у цій чарівній країні розмовляють не лише люди, а й усі тварини і навіть птахи. Поглянь навкруги, подобається тобі наша країна?

— Вона непогана, добродійко, — відповіла Еллі, — однак у нас удома краще. Побачили б ви нашу скотарню, подивилися б на нашу Пістрянку, добродійко! Ні, я хочу повернутися на батьківщину, до мами й тата.

— Навряд чи це можливо, — відказала чарівниця. — Наша країна відокремлена від усього світу пустелею і височезними горами, котрі не подолала ще жодна людина. Боюся, моя крихітко, що тобі доведеться залишитися з нами.

Очі Еллі наповнилися слізьми. Добрі Жувани дуже засмутились і також заплакали, витираючи сльози блакитними носовичками. Вони зняли капелюхи й поклали їх на землю, щоб дзвіночки бринінням не заважали їм ридати.

— А ви ніскілечки не допоможете мені? — сумно запитала Еллі.

— Ой, — схаменулася Вілліна, — я зовсім забула, що моя чарівна книжка при мені. Треба зазирнути в неї: можливо, я там і вичитаю щось корисне для тебе...

Вілліна вийняла із оборок своєї одежі крихітну, як наперсток, книжечку, дмухнула на неї — і на очах здивованої Еллі книжечка почала збільшуватись, рости й перетворилася на величезний том. Він став таким важеним, що старенька поклала його на великий камінь.

Вілліна дивилась на сторінки книжки, і вони самі перегорталися від її погляду.

— Знайшла, знайшла! — раптом вигукнула чарівниця і почала поволі читати: — «Бамбарá, чуфарá, скó-

рики, м'орики, тураб'о, фураб'о, л'орики, й'орики... Великий чарівник Гудвін поверне додому маленьку дівчинку, занесену в його країну буревієм, за умови, якщо вона допоможе трьом істотам здійснити їхні заповітні бажання, пікапу́, трікапу́, б'отало, м'отало...»

— Пікапу, трікапу, ботало, мотало... — зі священним жахом повторювали Жувани.

— А хто такий Гудвін? — запитала Еллі.

— О, це найбільший Великий Мудрець у нашій країні, — прошепотіла старенька. — Він наймогутніший серед нас і живе в Смарагдовому місті.

— А він добрий чи злий?

— Цього ніхто не знає. Але ти не бійся, розшукай три істоти, виконай їхні заповітні бажання, і Чарівник Смарагдового міста допоможе тобі повернутися до твоєї країни!

— А де ж Смарагдове місто? — спитала Еллі.

— Воно в центрі країни. Великий Мудрець і Чарівник Гудвін сам збудував його і править ним. Але він оточив себе надзвичайною таємничістю, і ніхто не бачив його після того, як збудував місто, а це було багато-багато років тому.

— Як же я дійду до Смарагдового міста?

— Цей шлях далекий. Не всюди країна така гарна, як оце тут. Є темні ліси, де водяться страшні звірі, є бистрі річки, переправа через які дуже небезпечна...

— А може б, і ви пішли зі мною? — запитала дівчинка.

— Ні, дитя моє, — відповіла Вілліна. — Я не можу на довгий час залишати Жовту країну. Ти повинна йти сама. Шлях до Смарагдового міста вибрукуваний жовтою цеглою, і ти не заблукаєш. Коли прийдеш до Гудвіна, проси у нього допомоги...

— А довго мені доведеться отут прожити, добродійко? — спитала Еллі, похнюпивши голову.

— Не знаю, — відповіла Вілліна. — Про це нічого не сказано в моїй чарівній книзі. Іди, шукай, борися!

Я час від часу зазиратиму до чарівної книжки, щоб знати про твої справи. Прощавай, моя люба!

Вілліна нахилилася до величезної книжки, і та негайно стиснулася до розмірів наперстка й зникла в оборках мантиї. Налетів вихор, стало темно, і, коли морок розсіявся, чарівниці вже не було: вона зникла. Еллі та Жувани затремтіли від страху, і дзвіночки на капелюхах задзеленькали.

— Я піду шукати тих, у кого є бажання. Ось лише черевички мої вже зовсім старі і продірявлені — вони не витримають далекої дороги. Правда, Тотошку? — звернулась Еллі до песика.

— Звичайно, не витримають, — погодився Тотошко. — Але ти не сумуй, Еллі, я тут неподалік бачив дещо й допоможу тобі.

— Ти? — здивувалась дівчинка.

— Так, я! — гордовито відповів Тотошко і зник за дверима. За хвилину він повернувся з гарним срібним черевичком у зубах й урочисто поклав його до ніг Еллі.

На черевичку блищала золота застібка.

— Звідки ти його взяв? — здивувалась Еллі.

— Зараз розкажу! — відповів захеканий песик, зник і згодом повернувся з другим черевичком.

— Яка краса! — захоплено мовила Еллі й приміряла черевички — вони були якраз по нозі, ніби були на неї пошиті.

- ❓ Куди потрапила Еллі? Прочитай, що вона побачила біля будинку.
- Знайди в тексті опис жителів країни Жуванів.
- Як чарівниця Вілліна зустріла Еллі? Чому взялася допомагати дівчинці?
- Як Еллі може повернутися додому? Прочитай.
- Пофантазуй, які події чекають на дівчинку. Прочитавши всю повість-казку, ти дізнаєшся про це.

- Прочитайте в особах розмову Еллі з чарівницею.

ТУВЕ ЯНССОН

(1914—2001)

Тувє Янссон народилася у Фінляндії. З дитинства вона захоплювалася казками Ганса-Крістіана Андерсена.

Письменниця створила сім повістей-казок про дивних чоловічків — мумі-тролів. Це фантастичні персонажі, але схожі на людей своїми вчинками. Живуть мумі-тролі в долині Мумі, де цінують дружбу, гостинність і доброзичливість.

ДИВО-КАПЕЛЮХ

(Уривок)

Якось весняного ранку годині о четвертій долиною Мумі пролетіла перша зозуля. Вона всілася на блакитний дах будиночка Мумі й прокувала вісім разів — звичайно, трохи хрипко, бо була ще дуже рання весна.

Тоді полетіла собі далі.

Мумі-троль прокинувся, довго дивився в стелю і все не міг збагнути, де він. Він проспав сто ночей і сто днів, навколо нього ще ширяли сні й намагалися знову його приспати.

Та коли Мумі-троль засовався, щоб зручніше вмотитись, то побачив таке, що з нього відразу злетів сон: ліжко Мумрика-Нюхайлика було порожнє.

Всі тролі проснулися. День заповідався справді гарний.

— Слухай, Мумі-тролю, — озвався Мумрик-Нюхайлик, — може, виберемось на вершину?

— Ходімо!

На самому вершечку гори лежав капелюх, високий чорний капелюх.

Отак вони знайшли диво-капелюх і взяли з собою, навіть гадки не маючи, що через нього долина Мумі стане місцем всіляких чарів і дивовиж.

Поставили його замість кошика для сміття. Після сніданку Мумі-троль вкинув у кошик шкаралупу з яєць. І враз стало диво — шкаралупа почала змінюватися.

А справа ось у чім: усе, що довго побуде в тому капелюсі, обертається на щось зовсім інше, а на що саме, ніхто не знає наперед. Добре, що татові Мумі-троля капелюх не прийшовся до лиця, бо якби він походив у ньому довше, то ні одна жива душа не знає, що б з нього стало. А так йому лише трохи поболіла голова і до вечора все минулося.

Але шкаралупа зосталася в капелюсі й почала міняти свою форму. Вона зберегла білий колір, зате почала рости й робитися м'якою та вовнистою. За годину вона сповнила капелюх по криси. Потім з капелюха викотилося п'ять невеличких круглих хмарок, попливли верандою, легенько спустилися східцями й спинилися в повітрі над самою землею. А диво-капелюх лишився порожній.

Хропка дуже обережно простягла лапку й торкнулася найближчої хмарки.

— На дотик ніби вата! — здивувалася вона.

Решта всі також підступили ближче й торкнулися хмарок.

— Ніби подушечки, — сказав Пхик.

Мумрик-Нюхайлик штовхнув одну хмарку. Вона трішки підлетіла й знову спинилася.

— Чиї вони? — запитав Пхик. — Як вони опинилися на веранді?

Мумі-троль похитав головою і сказав:

— Я ще зроду такого дива не бачив. Може, покликати маму?

— Ні, ні! — вигукнула Хропка. — Ми самі їх випробуємо. — Вона підтягла хмарку до землі й пригладила її лапками. — Яка м'якенька!

А за мить вона вже сиділа на хмарці, хихотіла й гойдалася вгору та вниз.

— Я також можу! — крикнув Пхик і вибрався на другу хмарку. — Гей-гоп!

Та коли він вигукнув «гоп!», хмарка піднялася й описала над землею гарну дугу.

— Ой леле! — крикнув Пхик. — Вона рухається!

Тепер кожне з них осідлало по хмарці, і всі загукали:
— Гей-гоп! Гей-гоп!

Хмарки рушили з місця, застрибали, мов великі слухняні кролики. Хропик перший зметукував, як ними керувати. Легенько натиснеш однією лапою — і хмарка звертає вбік. Двома лапами — рівно вперед. Похитаєш спиною — і хмарка здіймається вгору, аж поки знову перестанеш.

Страх як було весело!

Вони знялися понад верхів'я дерев і понад дах будиночка Мумі-троля. Мумі-троль спинився на своїй хмарці перед вікном Мумі-тата й гукнув:

— Кукуріку!

Мумі-тато впустив перо, яким писав мемуари, й підбіг до вікна.

— Присягаюся моїм хвостом! Присягаюся моїм хвостом! — тільки й спромігся вимовити Мумі-тато.

— З цього вийде гарний розділ у ваших мемуарах, — сказав Мумі-троль.

Тоді скерував хмарку до кухонного вікна й гукнув маму.

Мумі-мама якраз смажила картоплю з м'ясом і дуже поспішала.

— Що ти собі вигадав, синку! — мовила вона. — Гляди не скотися вниз!

А в садку Хропик і Мумрик-Нюхайлик придумали щось нове. Вони з розгону наїздили один на одного, стукалися хмарками й переверталися. Той, хто падав перший на землю, програвав.

— Зараз я тобі покажу! — вигукнув Мумрик-Нюхайлик і вчепився лапами за боки хмарки. — Гайда!

Проте Хропик спритно ухилився від нього, а тоді підступно напав знизу.

Хмарка Мумрика-Нюхайлика перекинулася, і він полетів сторч головою на грядку так, що капелюх йому зсунувся аж на ніс.

— Третій тур! — гукнув Пхик, що був суддею і літав трохи вище над ними. — Два — один! Готово! Увага! Рушили!

— Може, прогуляємося вдвох? — запропонував Мумі-троль Хропці.

— Залюбки, — погодилась вона й підлетіла на своїй хмарці до нього. — Куди ми вирушимо?

— Пошукаймо Гемуля й здивуймо його, — сказав Мумі-троль.

Вони пролетіли над садком, але не знайшли Гемуля там, де він любив сидіти.

— Він ніколи надовго не відлучається, — мовила Хропка. — Недавно я бачила, як він упорядковував свої марки.

— Та це ж було півроку тому, — нагадав їй Мумі-троль.

— Ох, правда! — похопилася Хропка. — Ми ж після того спали.

— А тобі добре спалося? — запитав Мумі-троль.

Хропка легенько знялася над верховіттям дерев і, трохи подумавши, відповіла:

— Мені снівся страшний сон. Якийсь огидний чоловік у чорному капелюсі щирив на мене зуби.

— Дивно, — сказав Мумі-троль. — Мені теж снівся такий сон. І він був у білих рукавичках, еге ж?

— Так, — кивнула головою Хропка.

Вони летіли над лісом і думали про свій сон.

- Назви персонажів твору. Якими ти їх уявляєш?
- Чим був особливий капелюх? Прочитай.
- Яку гру придумали мумі-тролі? Над чим вони задумались, летячи на хмарках?
- Спробуй пофантазувати, що трапиться далі. Прочитавши всю повість-казку «Диво-капелюх», ти дізнаєшся про це.
- Склади план до цього уривка з повісті-казки та коротко перекажи зміст прочитаного.

ЛЬЮЇС КЕРРОЛЛ

(1832—1898)

Під цим псевдонімом друкував свої твори професор математики Оксфордського університету, що у Великобританії, Чарлз Латвідж Доджсон. Це всесвітньо відомі повісті-казки «Аліса в Країні Чудес» та «Аліса в Задзеркаллі».

Казку «Аліса в Країні Чудес» письменник створив під час прогулянок на березі річки Темза з дочками його колеги. Молодшій із них, своїй улюблениці Алісі, він і присвятив ці твори.

АЛІСА В КРАЇНІ ЧУДЕС

(Уривок)

Алісі набридло сидіти без діла поруч сестри на березі. Разів зо два зазирнула вона у книжку, що її читала сестра, але там не було ні малюнків, ні

розмов. «А без малюнків і розмов і книжка не книжка», — гадала Аліса.

Літня спека зовсім розморила її. Устати б оце, нарвати стокроток* та віночка сплести? Так ліньки, не хочеться ворушитись... Коли це просто перед нею прошмигнув білий кролик із рожевими очима!

Ну, кролик то й кролик, прошмигнув то й прошмигнув... І те Алісі не дивно, що Кролик говорив: «Ой лишенько, ой лишенько! Я спізнюся!» (Згадуючи про це пізніше, вона дивувалась, але тепер їй здавалося, що це так і треба.) Та коли Кролик дістав із жилетної кишені годинник, поглянув на нього й стрімголов побіг далі, Аліса зірвалася на рівні ноги, — де ж таки, вона зроду не бачила Кролика в жилеті та ще й при годиннику. Вона аж затремтіла з цікавості, побігла слідом за Кроликом через поле і ледве встигла помітити, як той шаснув у велику кролячу нору під живоплотом**. Аліса прожогом кинулася за ним у нору, не подумавши навіть, як потім вибереться звідти.

Спочатку кроляча нора йшла рівно, мов тунель, а тоді раптово й круто обривалася — і так раптово, що Аліса й незчулась, як полетіла кудись, наче в глибокий колодязь.

Чи то колодязь був такий дуже глибокий, чи то падала вона дуже повільно, але в неї було досить часу, щоб роздивитися навкруги й поміркувати, що буде далі. Спочатку глянула вниз — щоб дізнатися, куди вона падає, — але там була непроглядна пільма. Тоді Аліса придивилася до стін колодязя і побачила багато полицок для посуду і полицок для книжок. Подекуди на кілочках висіли картини й географічні карти. З однієї полицки вона зуміла на льоту зняти

---

*Стокротка — трав'яниста декоративна рослина з дрібними білими, рожевими або червоними квітками.

**Живопліт — ряд густо посаджених дерев, кущів, що утворюють загорожу.

баночку з написом «Апельсинове варення». Але баночка, на превеликий жаль, була порожня. Аліса не кинула баночки, щоб, бува, не вбити кого-небудь унизу, а примудрилася поставити її в якийсь буфет.

«Ну, — думала Аліса, — оце так упала! Тепер я не заплачу, коли покочуся зі сходів! Удома скажуть: яка хоробра дівчинка! Та що там, я мовчатиму, якщо навіть упаду з даху! (І напевне, таки мовчала б!)»

Униз, униз, униз. Невже цьому падінню кінця-краю не буде?

— Цікаво, скільки я пролетіла? — сама до себе заговорила Аліса. — Я, мабуть, уже десь біля центра землі. Треба подумати: до центра тисяч шість кілометрів...

(Аліса, бачите, вчила щось на уроках у школі, і дарма, що зараз була не дуже слухна нагода хвалитися своїми знаннями, бо ніхто не слухав, але чому б не повторити для практики?)

— Так, відстань я визначила правильно, — вела вона далі. — Тільки цікаво знати, на яку довготу чи широту я потрапила?

(Аліса не мала найменшого уявлення про довготу та широту, але їй подобалося вимовляти ці красиві вчені слова.)

Перепочивши хвилинку, вона почала знову:

— А чи не пролечу я всю землю наскрізь? Ото сміхота буде, як опинюся серед людей, що ходять догори дригом! Антипуди, чи як їх там?

(Аліса, певне, хотіла сказати: «Антиподи*». Вона й сама відчула, що слово в неї вирвалось якесь не таке, і зараз навіть рада була, що ніхто її не слухає.)

— Але ж там мені доведеться питати в перехожих, що це за країна, до якої я прибула. «Даруйте, пані, це Нова Зеландія чи Австралія?»

(Тут вона ще й спробувала чемно присісти — уявіть собі реверанс** у повітрі! А ви зуміли б?)

— Але вони там ще подумують, що я геть дурна, бо таке питаю. Ні, питати не годиться... Може, десь на вивісці прочитаю назву країни.

І все так само — униз, униз, униз. Робити все одно було нічого, і тоді Аліса знов почала:

— Ох же скучатиме Діна без мене сьогодні ввечері! (Діною звали її кішку.) Якби ж хоч не забули молочка їй налити! Ой Діночко! Як мені хочеться, щоб ти була тут зі мною! Правда, в повітрі немає мишей, але ти могла б зловити кажана, він дуже схожий на мишу. А цікаво, чи їдять коти кажанів?

Тут Алісу почав змагати сон, але вона белькотіла собі далі:

— Чи їдять коти кажанів? Чи їдять коти кажанів?

---

*Антипод — тут: людина, що своїми поглядами, рисами характеру або соціальним становищем цілком протилежна іншій людині.

**Реверанс — присідання на праву ногу разом із шанобливим уклоном на знак привітання, подяки і т. ін.

А часом у неї виходило:

— Чи їдять кажани котів?

І хіба не все одно, як і про що питати, коли не можна відповісти?

А тоді вона таки заснула по-справжньому. Їй навіть приверзлося, наче йде вона попідручки з Діною і цілком серйозно допитується:

«Ну-бо, Діно, скажи мені правду! Ти їла коли-небудь кажанів?»

Аж тут раптом: бубух! І вона опинилася на купі хмизу та сухого листя. Приїхали! Аліса нітрохи не забилася; хутко скочила вона на ноги й роззирнулася довкола. Спершу глянула вгору, але там було зовсім темно. Зате попереду знов був довгий тунель, і в ньому ледь мрів Білий Кролик, що дуже, дуже поспішав. Не можна було втрачати ні хвилини. Аліса, мов вітер, помчала слідом і встигла навіть почути, як Кролик зітхнув, звертаючи за ріг:

— Ой, бідні мої вушка й вуса! Як же я спізнююся!

Аліса майже наздогнала його на розі, та коли звернула сама, Кролик як у воду впав. А вона опинилась у довгій низькій залі, освітленій рядом ламп, що звисали зі стелі.

З усіх боків зали були двері, але всі замкнені. Аліса обійшла залу, поторгавши кожні двері, і сумно попленталася досередини, роздумуючи, як же їй вибратися звідси. Дивиться, аж там стоїть скляний столик на трьох ніжках, а на столику — маленький золотий ключик.

Аліса зраділа: може, цей ключик від якихось дверей у залі? Ти ба! Чи замки були завеликі, чи ключик замалий, але жодні двері не відімкнулися. Проте, обходячи залу вдруге, вона побачила невелику завіску, якої не помітила раніше, а за нею — маленькі дверцята, сантиметрів тридцять заввишки. Вона спробувала вставити золотий ключик у замок, і — о диво! — він підійшов.

Аліса відчинила дверцята. Вони вели до вузько-

кого коридору, трошки ширшого за пацючу нору. Дівчинка стала навколішки і побачила по той бік коридору дивовижно гарний сад. Як їй закортіло вибратися з цієї похмурої зали і поблукати серед тих пишних квітників і прохолодних фонтанів! Але в дверцята не пролізла навіть сама Алісіна голова.

«А якби й пролізла голова, — міркувала бідолашка, — то що з того? Адже там, де голова, мають бути плечі! От якби я могла складатися, мов підзорна труба, тоді пролізла б ... Я б і складалась, аби знаття, хоч як починати!»

Останнім часом трапилося стільки всяких див, що Алісі гадалося, ніби вже нема нічого особливого на світі.

Так чи так, але стояти біля дверцят — все одно нічого не вистоїш: і вона знову попрямувала до столика, — чи не знайде там ще якого ключика або хоч книжку «Складайся сам!» Але ні іншого ключика, ні

книжки вона там не знайшла, зате побачила на столику пляшечку. («А її ж не було тут раніше!» — здивувалася Аліса.) До шийки пляшечки був прив'язаний ярличок, де виднів чіткий напис великими друкованими літерами: «Випий мене!»

Звісно, припрошення було спокусливе, але розумна маленька Аліса вирішила не поспішати.

— Ні, я спочатку погляну, — мовила вона, — чи немає тут напису «Отрута!»

Вона-бо прочитала багато оповідань про дітей, які згоріли, або попали в пащу звірів, або зазнали ще якого лиха, і все це тільки тому, що не бажали пам'ятати науки старших: не бери в руки розжареної до червоного кочерги, бо обпечешся; не ріж пальця ножем, бо кров ітиме. І Аліса ніколи не забувала про це.

Проте на пляшечці не було напису «Отрута!», і Аліса зважилася покуштувати крапельку. Те, що було в пляшечці, сподобалося їй: воно нагадувало

смаком і пиріг з вишнями, і заварний крем, і ананас, і смажену індичку, і цукерки-тягучки, і грінки на маслі — тож вона швиденько випила все.

— Ой, що це зі мною діється! — скрикнула Аліса. — Мабуть, я складаюся, як підзорна труба.

Аліса не помилилась. Вона справді поменшала і була всього чверть метра заввишки. От тепер вона пройде крізь маленькі дверцята в той прегарний сад! Проте вона спочатку почекала, щоб переконатися, чи не буде зменшуватися далі, — це її трохи турбувало.

«Чого доброго, я розтану зовсім, як свічка, — подумала Аліса. — Цікаво, яка я тоді буду?»

І вона спробувала уявити, на що схоже полум'я свічки після того, як свічка погасла, але нічого не уявилося, бо такого вона ніколи не бачила.

Згодом, переконавшись, що вже не зменшується далі, вона кинулась до саду, але... Бідна Аліса! Коли вона підійшла до дверцят, то згадала, що забула золотий ключик, а коли вернулася до столу, то побачила, що ключика їй не дістати. А його було так добре видно крізь скло!

Аліса спробувала видертися на стіл по ніжці, але скляні ніжки були страшенно слизькі, і хоч як вона билася, та знай з'їжджала на підлогу. Тільки наморилася до знемоги. Сіла сердешна мала й заплакала.

— Ану перестань — ніякими сльозами лиху не зарадиш! — гримнула на себе Аліса досить строго. — Раджу тобі припинити це негайно!

Вона взагалі давала сама собі дуже добрі поради (хоч рідко дотримувалася їх), а іноді так жорстоко картала себе, аж сльози виступали на очах, і навіть, пам'ятається, якось нам'яла собі вуха за те, що обдурила сама себе, граючи за двох у крокет*. Ця витівниця дуже любила вдавати з себе двох різних людей відразу.

---

*Крокет — гра, за правилами якої крізь розставлені в певному порядку на майданчику дротяні ворітця проганяють дерев'яними молоточками дерев'яні кулі.

«Але зараз ні до чого, — думала бідолашна Аліса, — вдавати з себе двох. Мене тепер і на одну хорошу дівчинку не вистачить!»

І тут вона помітила скляну коробочку під столом. Розкрила її, а там апетитний пиріжок, на якому коринкою* викладено гарний напис: «З'їж мене!»

— Що ж, я з'їм, — сказала Аліса. — Якщо від цього стану ще менша — пролізу під дверцятами. Чи так чи інак попаду в сад, то хай буде, що буде.

Вона відкусила маленький шматочок пиріжка.

— Більша чи менша? Більша чи менша?

Аліса дуже здивувалася — зріст її не змінився. Насправді так буває завжди, коли їдять пиріжки, але вона так звикла до всяких див, що засмутилася, коли нічого незвичайного не сталося.

Тож вона заходилась коло пиріжка і швиденько з'їла його весь.

- З чого почалася подорож Аліси в Країну Чудес? Прочитай опис Кролика.
- Перечитай виділені слова. Про які риси характеру Аліси вони говорять?
- Про що міркувала Аліса, коли летіла вниз?
- Що дивного трапилось з дівчинкою в незнайомій країні? Пофантазуй, як розгортатимуться події далі.

- Поміркуйте, що спільного має цей уривок з чарівною казкою. (Де почалися події? У який світ потрапив герой? Чи відбулися чарівні перетворення? Чи є в героя помічник?)

- Переглянь прочитані уривки з повістей-казок. Пригадай назви творів та їх персонажів.
- Порівняй події, які розгортаються навколо Еллі та Аліси. Чим схожі та чим відрізняються головні герої повістей-казок «Чарівник Смарагдового міста» й «Аліса в Країні Чудес»?
- Пофантазуй, якою могла б бути зустріч Еллі, Аліси та мумі-тролів.

*Коринка — чорний дрібний ізюм без кісточок.

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Перегорни сторінки двох частин читанки, пригадай, які твори ти прочитав. Це пейзажна лірика, оповідання, уривки з повістей і повістей-казок, літературні казки, міфи. Кожен із цих жанрів особливий. А який тобі найбільше сподобався?

Улітку в тебе буде можливість продовжити знайомство з цими творами. Ти можеш прочитати повісті повністю, більше дізнатися про їх героїв, авторів. Які твори ти хотів би прочитати?

Яким, на твою думку, ти є читачем: уважним, творчим, зацікавленим, байдужим; читаєш із захопленням, відчуваєш насолоду від спілкування з героями твору? Поділись своїми думками з учителем, батьками, друзями.

ЗМІСТ

В КРАЇНІ ФАНТАЗІЇ

Повість

<i>Юрій Збанацький</i>	3
Морська чайка (Уривок)	4
<i>Анатолій Костецький</i>	7
Суперклеї Христофора Тюлькіна, або «Вас викрито — здавайтесь!» (Уривок)	7

Літературна казка

<i>Лариса Письменна</i>	13
Як зажурився веселий Казкар	14
<i>Юрій Ярмиш</i>	16
Як Реп'яшок світ побачив	16
<i>Олександр Зима</i>	19
Чари для сміливця	19

Повість-казка

<i>Ірина Жиленко</i>	25
Новорічна історія про двері, яких нема, і про те, як корисно іноді помилятися номером (Уривки)	26
<i>Віктор Близнець</i>	35
Земля світлячків (Уривки)	35
<i>Галина Малик</i>	42
Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії (Уривки)	42

В КРАЇНІ ЗНАНЬ

Оповідання

<i>Паола Утевська</i>	48
Гості з далеких берегів	49

<i>Анатолій Давидов</i>	56
Свідки минулих епох (Скорочено)	56
Гарний настрої	62

В КРАЇНІ ПРИГОД

Повість

<i>Костянтин Паустовський</i>	68
Далекі літа (Уривок)	69
<i>Еріх Кестнер</i>	75
Еміль і детективи (Уривок)	75
<i>Альфред Шклярський</i>	79
Томек у країні кенгуру (Уривок)	80

Літературна казка

<i>Павло Бажов</i>	91
Срібне Копитце (Скорочено)	92
<i>Джанні Родарі</i>	98
Ці бідні привиди	98

Повість-казка

<i>Олександр Волков</i>	104
Чарівник Смарагдового міста (Уривок)	105
<i>Туве Янссон</i>	112
Диво-капелюх (Уривок)	112
<i>Льюїс Керролл</i>	116
Аліса в Країні Чудес (Уривок)	116

Навчальне видання
НАУМЕНКО Віра Орестівна
Читанка
Підручник для 4 класу
У двох частинах
Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Художній редактор *О.А. Сіденко*
Художник обкладинки *М.С. Балажкін*
Коректор *Т.О. Северина*

Здано до набору 17.05.2004. Підписано до друку 14.07.2004. Формат 70×100¹/₁₆.
Папір офс. Гарнітура шкільна. Друк офс. Ум. друк. арк. 10,4. Ум. фарбовідб. 37,05.
Обл.-вид. арк. 7,03. Тираж 75 050 прим. Вид. № 90. Зам. № 4-544.

ТОВ «Навчальна книга», 04053, Київ, Львівська площа, 14
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 386 від 28.03.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів у ГВК «Новая печать».
83000, Донецьк, вул. Артема, 60.